Poštarina plaćena u gotovom.

VIJENAC

LIST ZA KNJIŽEVNOST I UMJETNOST

BROJ 16-17-18:

1926

KNJIGA VI. (UREĐUJE DR. F. NIKOLIĆ) BROJ 16-17-18.

24223

Književna objava

Naskoro će biti dovršena knjiga:

Hrvatski i srpski pjesnici

Knjiga će predstavljati jednu

Antologiju hrvatske i srpske lirike od Ilirizma do danas.

Uz izbor najkarakterističnijih pjesama od glavnih pjesnika u knjizi će biti i prikazi o tim pjesnicima i njihove slike.

Prvi dio knjige (devetnaesti vijek) uredio je dr. FERDO NIKOLIĆ, a drugi dio (dvadeseti vijek) dr. IVAN NEVISTIĆ.

Knjiga je namijenjena u prvom redu srednjoškolskoj omladini kao priručnik za upoznavanje naše književnosti, a dobro će doći i svima onima, koji žele da upoznaju život i razvoj poezije u našoj novijoj književnosti.

Po svom karakteru to će biti prva knjiga ove vrste u našoj književnosti.

Cijena je knjizi U PRETPLATI Din 30·—.

Tko se želi na knjigu pretplatiti, jer će biti štampana u ograničenom broju primjeraka, neka pošalje novac na Upravu „VIJENCA", Zagreb, Prilaz broj 9. s naznakom, da je novac poslan za knjigu.

»Vijenac« izlazi svakog 2. i 16. u mjesecu. Cijena mu je mjesečno D 20·—. **Ovaj broj stoji D. 30—**
Uprava »Vijenca« nalazi se na Prilazu broj 9. Adresa: Zagreb 6, poštanski pretinac 54. Novac se šalje poštanskom čekovnom uredu u Zagrebu za upravu »Vijenca« na br. 34.649. Rukopisi se šalju dru. Ferdi Nikoliću, Zagreb 6, poštanski pretinac br. 54. i ne vraćaju se.

VIJENAC

Godina IV. U Zagrebu 10. rujna 1926. Knjiga VI. 16.—17.—18.

VLADIMIR NAZOR: U MAGAREĆOJ KLUPI

Iz rukopisa „Priče s Ostrva, iz Grada i sa Planine"

I.

U našem razredu poučavaju četvorica profesora. Nema dana, da ne vidimo gotovo svakoga od njih; ali ima jedan, koji ostaje kod nas danomice i po dva sata. A to je naš razrednik, profesor latinskoga jezika.

Kateheta je ovisok, mršav i boležljiv čovjek. S nama se malo muči, al od nas i veoma malo traži. Glavno je kod njega sjediti mirno i šutke u klupi; inače se odmah uznemiri, lice mu se zacrveni, prsti mu počnu drhtati. Naučiš — pa i ne naučiš — napamet nekoliko novih, ponajviše nerazumljivih, odgovora iz katehizma... i sve je s njime u redu. Vele. da boluje na prsima i da će doskora ostaviti gimnaziju.

Prirodopisu, matematici, zemljopisu i kaligrafiji uči nas dobar i tih čovjek, toga često viđamo u varoši, gdje se šeta sa ženom i s malenom djecom. Govori nam po knjizi — a i iz knjige — o nekim životinjama, a mi mu zatim po knjizi — a kradom i iz knjige — također i odgovaramo. Njegova su zvjerad i ptice nekako sve sive, bez kretnja, bez daha i bez glasa, baš kao i na slikama u našoj školskoj knjizi. Njegovi su brojevi goli, tvrdi i mrtvi. Gore, rijeke i gradovi, što ih spominje, ne razlikuju se jedno od drugoga no po imenu; i kao da nisu drugo no neka imena. Satovi, što ih on kod nas provodi, teku bez ikakvog događaja, mirni al i dugi, veoma dugi... Mi ipak volimo toga čovjeka, jer ima nešto blago na njegovu licu, i znamo njegovu djecu.

Najmanje učimo hrvatski jezik. Profesori se toga predmeta samo mijenjaju. I sad smo dobili jednoga, za koga znamo, da ne će dugo kod nas ostati. Vele da je doktor i da će u neku školu, gdje se uče i ljudi s bradom. Stasit, jak čovjek; a kretnje su mu i vladanje nekako drukčiji no u ostalih naših učitelja. Uzalud je ljubazan i traži po čitanci ono, što je najlakše. Ni on nas, ni mi njega, pravo ne razumijemo.

*

Lako je s tom trojicom, al je zato teško s onim glavnim, s našim razrednikom, s profesorom latinskoga jezika.

Suh je i koštunjav. Kretnje mirne i hladne. Na mršavu tijelu i na tankom vratu oveća glava s izbočenim jabučicama, s ustima što se zgrčena krive između dlaka brkova i brade, sa sovinim očima što ih naočari prave još većim i okruglijim i sa crnim nakostrušenim rudama iznad ušiju.

Ušao je prvi put u naš razred prije znaka zvonceta u hodniku, dok su naši drugovi iz grada skakali po sobi, da pokažu nama drugima — došljacima s ostrva i iz zagorja — kako su oni i u školi kao kod svoje kuće pa se nigdje i nikoga ne boje. Pokazao se na vratima; digao glavu; raskolačio oči:

— Žviri! Na mišto!

One oči, ono lice, onaj glas učiniše da protrnu i »građani«.

Razrednik! Latinski! Onaj u čijim ćemo rukama najviše biti!... Pa, gle!

Stojao je ondje promatrajući sada sve nas: jednoga pa drugoga. A mi svi u klupama, tihi i nepomični. Osjećamo, da to njegovo loše raspoloženje ne će lako minuti, jer sve izgleda, da mu se ni jedan od nas ne sviđa.

Kad zazvoni, on uđe u sobu. Pope se na visoku staru katedru. Poče prozivati iz neke tanke, a velike, crne knjige.

Prozivao je mičući od imena do imena, dugi, ukočeni kažiprt, i ne gledajući više u nas. Bilo je ipak desetak imena — i to ponajviše talijanskih i od gradske djece — na kojima stade, pogleda u dotičnog dječaka pa čak i zapita, je li baš sin toga i toga gospodina. Kad i mene prozove, ja ustah, rekoh: Ovdje! Al me on i ne pogleda. Vidjeh, da sam i ja jedan od onih, za koje mu je manje stalo. I bi mi gotovo drago.

Kada svrši, naredi, da otvorimo latinsku vježbenicu; dade se odmah na rad.

— R a n a, r a n a e, r a n a m... Nominativ. genitiv, dativ... Singular, plural...

Zapinjalo je već zbog toga, što njegov hrvatski jezik nismo mogli pravo razumjeti. Al on doskora viđe, da neki »građani« — ponajviše baš oni, čija su ga imena bila iznenadila — koješta već sami znadu o toj »rani«.

— E, — reče. — Vidi se, tko je učio pravu pučku školu, u gradu... a tko u kakvoj šumi, sa živinama.

I poče se baviti s onima, što su već nešto znali. Na nas druge nije se više obazirao. A žurio se naprijed.

I to je trajalo dva duga sata.

*

— No, što veliš o svome razredniku? — upita me kod kuće tetka.

Nisam znao, što bih rekao.

Ona me gotovo krivo pogleda:

— E, pa da! Ti bi volio kakvog »vlaha«. A on je iz Z., građanin!

— Teško ga je razumjeti.

— Kad bi on samo mogao tumačiti vam svojim jezikom! Da mu učine pakost, premjestiše ga amo, baciše ga u tu vašu školu. On je ovdje kao u prognanstvu. Da ga barem vi dječurlija ne ljutite.

I ja pregnuh svim silama, da uradim svoje.

Ali, što su dani više odmicali, to je slabije išlo.

Poslije »ranae«, već nekoliko dana kasnije, dignu on pred nama čitava jata imenica, pridjeva i glagola. Sve se te riječi neprestano mijenjahu praveći uvijek nove rečenice nalik na zamršena siva klupka. Njihov sam smisao mogao rijetko kada razumjeti. Kao da ulazim u sve gušću šumu bez puteva i utrenika, a ja se gubim u onom labirintu nikad viđenih stabala. Lutam i sve manje znam, gdje sam i kud ću; a netko me vija, gotov da me i proždre.

I naš se razrednik prometnu zbilja u vuka.

Svi oni, koji nisu bili došli iz kakve bolje škole, pa se i odmah mogli prilagoditi njegovu načinu, nađoše se na čudu. Doskora i klonuše. I ne pokušaše više da koračaju uporedo s onim drugima. Počeše izostajati. Pa i stadoše, da se više i ne maknu.

A kad i do toga dođe, »vuk« prestade da nas vija. Nije nas više mučio pitanjima, ni prijetio nam kaznama i lošim redovima, ni slao nam kući ukorna pisma. A što je bilo za nas najglavnije, nije više u nas ljutito buljio onim okruglim očima, dok su mu gvalice sline stajale u uglovima zgrčenih ustiju. On je svoj posao tjerao marljivo dalje, s onim drugima. Nas na koncu sasvim zanemari. Mi za njega nismo više ništa bili, pa čak ni »žviri«.

Sad smo svi bili porazdijeljeni u tri vrste. U rijetke »odlikaše«, koji su sjedjeli u prvim klupama; u mnoge, za koje se nije još znalo, hoće li naprijed ili natrag, i u one, koji su bili već »osuđeni«.

*

Sve do proljeća »osuđeni« su sjedili pomiješani sa srednjim đacima.

Najednom se nešto desi.

Baš prvog školskog sata poslije uskrsnih praznika nađoše se u sobi sve školske klupe drukčije porazmještene. U prvi čas ne znadosmo, gdje je komu sjesti. Baš smo htjeli ugrabiti, svaki za se, mjesto, a po svojoj miloj volji, gotovo na juriš... kad se razrednik pokaza na vratima i dignu ruku.

— Stoj!

On uđe među nas, odredi svakome, gdje će da sjedne.

Ja se više ne nađoh u jednoj od onih klupa što su stajale u dva reda, prema katedri, no u dugoj klupetini, smještenoj poprijeko, uza sami sid, između vrata i jednog prozora.

U prvi sam čas bio zadovoljan, što sam sada prilično daleko i vidim mu samo profil. A njegov pogled ne će više ni slučajno pasti na me, jer će se on i tako baviti samo s onima, što su baš pred njime.

Otvorih pred sobom knjigu, no doskora uvidjeh, da mi više ni toga ne treba. Briga njega za nas. Kao da nas i nema.

Okrećem glavu. Gledam, koji su mi sada susjedi.

Svi su »osuđeni« u toj klupi; a, eto, s njima i još trojica od onih »srednjih«, što ih je »vuk« u posljednje vrijeme najviše vijao.

Kao da su »osuđeni« već shvatili, što je i kako je; pa se odmah i snašli.

Pere Skakavac, mršav i plavokos, deran dugih nogu i ruku, nije ni donio knjigu. Vadi iz džepića na prsluku neke udice; struže ih nožićem; gladi ih, da se bolje sjaju. Debeli Toni naslonio se laktima na klupu, zgrbio leđa, oborio na prsa glavu s dugim ovčjim licem; sigurno bi zaspao, da ga drugi susjed ne gura pokatkad laktom u rebra.

Vrijeme prolazi. Profesor tumači, ispituje, popravlja, ljuti se. Radi, ne osvrćući se nikada na našu stranu.

Prezens. Aorist. Perfekt. Pluskvamperfekt...

*

Ne znam zašto, al se meni sad čini, kao da iz njegovih ustiju ne izlaze riječi no grdni, veliki pauci.

Gotovo kao da ih viđam gdje lebde u zraku, puštaju iz sebe neke niti, što lepršaju visoko nad klupama pa se spuštaju na one dječake. Ja tim »odlikašima« više ništa ne zaviđam; skoro mi ih je žao. Ali kako to da ne vide, što On to s njima radi svaki put, kad otvori usta? Prezens je sav siv sa golemim zatkom; Aorist smeđecrnkast s debelim dlakavim nogama, a Pluskvamperfekt ima tročlano prugasto tijelo s mnogim dugim krakovima. A ti dječaci ništa i ne slute...

— O žviri! Je li, a?

Ja se prenuh.

On je stajao do Pera Skakavca, kojemu bijaše ispao nožić na tle.

— Amo ruku! Pokaži... A, vidi ti njega! Udice. Udice. Pa zašto ne ideš loviti?... Čekaj. Digni se. Idi k prozoru. Tako. A sada lipo sidi. Bacaj udicu niz prozor. Pa lovi ribice, lovi... Ma tiho... Samo nam ti ne smetaj.

I on se vrati k poslu.

*

Ja ga nisam više gledao.

Stojao sam dugo s laktima na klupi i s glavom među rukama stiskajući dlanove o oba uha. Htio

sam, da ništa ne čujem, da ni o čemu ne mislim. Sklapao sam oči.

Ali baš tada osjetih, kako me nešto ujeda za srce. Što bi moja majka, da me sad vidi?

Da se otvore vrata, i da se moj otac pokaže na njima, i prođe — tražeći me — svojim dobrim pogledom po ovoj sobi, pa da me nađe u ovom kutu, na o v o j klupi! ... »Sinko, što ti tu radiš? Tko te tu metnu?« A ja bih se sav zacrvenio od srama. »Oče, ja ne ću da ovdje sjedim. Ja nisam kriv. Odvedi me!«

Netko prolazi hodnikom. Znam, da je to kakav đak iz obližnjeg razreda, ali moj nemir raste. Silim se, da ne zaplačem.

Dižem ruku. Pitam na stranu.

Ali me On ne vidi.

— Molim!

Čuo me.

— Svima vama ne treba ni pitati. Izlazite, ulazite... po miloj volji. Samo tiho i ne prečesto!

I ja izlazim.

U hodniku mi je odmah lakše. Ne znam, bi li sišao ili ostao malko tu, dok mi se digne kamen sa srca. Stojim neodlučan.

Hodnici su pusti. Na stupama nema nikoga.

U meni se rađa nova misao. Ona mi se sve više nameće.

Uzimam naglo šešir sa klinčanice i hitam niza stube.

Za čas sam na glavnim vratima. I već trčim niz ulicu.

*

Tri dana nisam išao u školu.

Skitao sam se po najbližoj okolici gradskoj s knjigama u njedrima i u strahu, da me koji znanac ne sretne i ne reče tetki, što ja to radim.

Mnogo sam se žalostio i izjedao. Napokon mi sinu nova misao, prože me nova nada, stvorih novu odluku.

Četvrtog jutra uđoh prvi u razred, sjedoh u svoju klupu.

Kad On uđe, izađoh preda nj, da mu se kakogod ispričam zbog odsustva. On mahnu rukom; pokaza mi time, da ga nije briga, jesam li ili nisam u školi.

Ja se ovog puta ni pokunjih ni uvrijedih.

Pazio sam na svaku njegovu riječ; trsio sam da razumijem, da upamtim.

Kod kuće se tetka čudila mojoj, i prevelikoj marljivosti. Čak me i tjerala od knjige.

To potraje nekoliko dana. A kad jedne nedjelje dođe k nama mornar, koji nam je koješta nosio iz luke na ostrvo, ja ciknuh od veselja.

Dade mi ono, o čemu sam bio pisao majci.

Bila su to dva sveska Svetog Pisma moga oca. Dvije tanke knjižice, što ih otac nije mogao više čitati zbog preveć sitnih slova. Knjiga o Jobu i Knjiga Psalama. Na svakoj strani latinski tekst, a odmah uza nj, u drugom stupcu, talijanski prevod. Nije mi bilo pravo, što ne primih sveščića, u kojima se pričalo o Davidu i o Samsonu, ali sam se radovao i ovima. Bio bih zamolio oca da mi pošalje svog Vergila, iz kojega mi je toliko puta čitao i svaku riječ prevodio, ali u toj knjizi nije bilo i prevoda.

Povukoh se u sobu; otvorih odmah sveščić.

— »Vir erat in terra Hus, nomine Job, et erat vir ille simplex et rectus, ac timens Deum et recedens a malo.«

»Natique sunt ei septem filli et tres filiae.«

Pa ja razumijem odmah svaku riječ! Sve je gotovo kao i talijanski; sve do onog »recedens a malo«, što mi se sasvim otkriva, netom bacim pogled na drugi stupac... Oh, taj čovjek Job u zemlji Husu, koji bijaše dobar i pravedan, i bojaše se Boga, i uklanjaše se oda zla, i imađaše sedam sinovi i tri kćerke!

»Et fuit possessio ejus, septem millia ovium et tria millia camelarum, quingenta quoque juga boum, et quingentae asinae ac familia multa nimis: eratque vir ille magnus inter omnes Orientales.«

Oh, kako još bolje ide, a da gotovo i ne gledam u prevod!

Sve shvaćam; i sve kao da i vidim.

Sedam hiljada ovaca pase pod suncem na livadama; a sve su bijele kao snijeg; i mjedena zvonca cinkaju o vratu ovnova. Tri hiljade kamila nosi na grbavim leđima, u dugim povorkama, preko pustinja i oaza, a iz dalekih gradova morskih, svakog dara božjega čovjeku Jobu u zemlji Husu. Pet stotina jarmova volovâ oru Jobove njive, dok mnoge sluge tjeraju na pojila pet stotina njegovih magarica. Ne; nema na čitavom Istoku većeg čovjeka od njega!

Ali tu nema govora o konjima, na kojima mu sinovi jašu, o psima, što mu čuvaju torove i šatore. I ja sâm rastavljam latinske rečenice. Ide mi lako od ruke, jer imam već kalup, po kojima ih gradim. Pa ima malen rječnik na kraju vježbenice. Reći ću i koliko je kod Joba mačeva, kopalja i štitova, jer već znam, kako se sve to latinski kaže. A opisat ću i Jobovu kuću. Izmašljam, gradim, sastavljam pa izgovaram glasno i svečano...

Da bi me sada moj otac čuo!

On pravo veli, da je latinski jezik zvonak, pun. Čujem kako Jobove ovce bleje, i volovi muče, i konji ržu.

Da je sad ovdje, on bi mi kazao:

— Sine. Pa vidiš, e nije tako strašno s tim tvojim profesorom. Uz sav jad i nevolju ipak si od njega nešto naučio. Kao da je pred tobom bacio neke mostove od talijanskih do latinskih riječi. Ded, pomisli!

A ja bih se zamislio i rekao:

— Pa jest, oče.

— Ti samo ustraj!

— Hoću.

— Ne daj se!

— Ne ću.

I novi mir silazi u me.

Razrednikova se slika stvara najedamput pred mojim očima. A ona nije više tako ružna. Mogu je

gledati i bez straha i bez gorčine... Al joj i ne smijem prići bliže, dok ovako ne pročitam još nekoliko stranica i još koješta ne naučim. A onda će biti sve drukčije.

I sjedim uz knjigu čitavo popodne. Čitam na glas sa sve većim veseljem. Uživam u nekim rečenicama iz Psalmâ. Učim ih napamet.

— Vlado! Dođi po svijeću.

Dižem se. Izlazim iz sobe.

— Pa šta ti to radiš? — pita me tetka.

A ja ne mogu više da izdržim. Kličem:

— »Laudate Deum in sanctis ejus! Laudate eum in tympano et shoro, in cymbalis benesonantibus!«

— Vidi! Vidi! — — uzvika se tetka. Hoće da se hvasta svojim jadnim »latinorum«. Ma baš!... Zar mislih, da ne čuh, šta je s tobom. Da već ne znam, kako sada sjediš u magarećoj klupi?

Zaboljelo me, al me ne slomi.

— Tetko, nemojte! Vidjet ćete doskora.

*

Mjesec dana kasnije pruži mi se prilika, na koju kao da sam i čekao.

Mi »osuđeni« nismo više ni pisali latinskih zadaća: ni domaćih ni školskih. Ja sam šutio, ali i pazio; a sve što bih u školi naučio, vježbao sam kod kuće tražeći najviše po Psalmima.

Bio bih još čekao, al mi je u onoj klupi bilo uvijek teže. Sve sam više osjećao poniženje i sramotu. U posljednje mi se vrijeme pričinjalo, da se, podamnom sva prometnula u usijano željezo. Sjedio sam u njoj kao na mukama.

I zato se odlučih.

Napisat ću i ja mjesečnu školsku radnju. On će morati da je pročita. Vidjet će, kako je sada samnom. I sve će se preokrenuti.

Bio je prvi školski sat jednog lijepog majskog prijepodneva.

On je učenike pripravljao već dugo za tu radnju i prijetio svima onima, koji je valjano ne izrade.

Ja otvorih neku zadaćnicu; napisah, kao i drugi, sve ono, što je kazivao u pero.

Na me nije ni gledao. A da je i vidio, gdje pišem bio bi sigurno pomislio, da nešto radim za kakvog drugog profesora.

Vidjeh odmah, da će mi sve ispasti i bolje no sam se nadao.

Mnogi, pa i teški, oblici dolazili mi sami pod pero. Ne nađoh no jedne same rečenice, što je nisam mogao svladati.

Svrših i prije vremena.

On je sjedio za katedrom. Nešto je pisao, bacajući često pogled na klupe ispred sebe. Ali kad je i gledao, kao da nije ništa i nikoga viđao.

A što to piše? Bit će pismo svojima u onom dalekom gradu, što ga tetka spomenu? Možda ima i on malog sina?... Piše mu kao što i moj otac meni piše. Zato je njegovo lice sada drukčije. Oči mu nisu više onakove. I ne diže uvis obrvâ. I neki mu smiješak lebdi okolo ustiju... Pa on možda i nije tako zločest. Umara nas i muči, al s nama i radi. Na koncu je bolje s njime no s onim drugim... Pa eto: neki je prognanik. Ne znam, što to baš znači, al jer ga prognaše, on je sada daleko od svojih. A piše sinu.. dječaku kao što sam i ja... A što bi bilo, da mu sada polako priđem? I da mu ovo pokažem?... U prvi će se mah začuditi. Al će pročitati: jedan, a možda i do dva puta... kao da ne vjeruje svojim očima... Onda će me pogledati. Al drukčije; sasvim drukčije. Nešto će mi reći. Pogladit me možda po obrazu...

I ja sam već htio ustati, kad se on maknu, siđe sa katedre.

Obađe klupe ispred sebe. Prošeta se amo tamo.

Kao da vidje moj nemir, pa mi priđe. Stade preda mnom i baci pogled u otvorenu zadaćnicu.

— Što? Što?... Pa ti kao da pišeš zadaću?

Njegovo je lice bilo opet strašno.

— Jest. Napisao sam... — jedva šanuh.

Uzeh zadaćnicu. Pružih mu je.

Ali on trgnu rukom natrag. Gotovo se zacrveni u licu. Zatupka nogama. Udari u hohot.

— Ha! Ha! Smijte se, dico! Napisao je radnju. Ovaj tu. Oh, žviri!...

I u klupama »odlikaša« nasta smijeh, koji me ujede za srce još žešće no njegovo ruganje.

Stajao sam kao okamenjen držeći još zadaćnicu u pruženoj, malne ukočenoj ruci.

— Vidi bezobraznika! Prkosi...

I, naglom kretnjom, zgrabi zadaćnicu. Istrgne ispisan list; razdere ga; zgnječi ga u šaci pa ga baci u kut.

Ja udarih u tih plač, od tuge, a i od gnjeva.

— Šuti! Ne pravi komedije.

A ja se nisam mogao odmah umiriti.

On me zgrabi za lakat; izvuče me iz klupe. Onda otvori vrata i gurne me na hodnik.

II.

Doskora se smirih, al padoh u potpunu nehajnost.

Nisam više mario ni za one očeve knjige.

Zamrzih na sve i na svakoga, a najviše na svoje drugove, na »odlikaše«, koji su se onako smijali mojoj nevolji. Tuđio sam se od svakoga.

Ali se ipak desi nešto, što me iznova trgnu.

Dođe nam iznenada drugi profesor hrvatskog jezika.

Svećenik, čovjek već u godinama, krupan, mirnih i malko teških kretnja, a dobra, uvijek brižljivo obrijana lica. Kad uđe prvi put u razred, on nam odmah reče:

— Pa kako vi, dico? Jeste li dobri, vridni? Imate li puno »petica«? Za zdravlje vas i ne pitam... toga, Bogu vala, ima kod vas uvik i previše. A, dico moja! blago vama, dok se ćaća za vas brine.

Mi smo se gledali s nekim ushitom.

On je prigibao glavu dolje; promatrao nas iznad naočara, što su mu se blistale na pravilnom, al i nešto krupnom, nosu.

— Pa vidi ti njih... Sve neki »berekini«. A ti mali, tamo blizu prozora! Odakle si? A čiji si?... A onaj debeli, do njega?... A onaj s licem kao u svetoga Alojzija?...

Tako se on upoznao s nama.

Onda reče:

— A znate li napamet kakvu pismu?

Dignusmo svi ruke.

— Alaj divote! Sritan li sam ti ja s vama! Sve neki mudrijaši.

I on pozove jednoga, da ga čuje.

Potjera ga doskora na mjesto. Pa tako i drugoga i trećega.

— Biži, sinko, biži! Da te ne čujem... Izgovaraju kao Puljizi... Je li to rvacki ili turski?

I on nam poče kazivati pjesmu, što smo je mi već znali.

»Hrani majka dva nejaka sina
U zlo doba, u gladne godine...«

Izrekao je riječ »hrani« udišući duboko, kao da uvlači u grlo neku mekanu dobru hranu, pa mu u prsima i nešto trepće, a od milja. A kad je kazao »majka«, kao da je slatko uzdahnuo. Kad reče »dva nejaka sina«, onaj mu je »i« izašao dug i umiljat, i meni se pričinilo, da vidim bio mlaz »mlika«, što ga ona majka daje svojoj sitnoj dici. A onda je ono ostalo kazao hitrije i dubljim glasom, u kojem kao da je zatutnjelo nešto crno.

Nisam više pazio na smisao riječi. Zvukovi i boje kazivahu mi sada, što se u toj pjesmi dešava. Riječi su mi bile sad sive kao briga one starice majke, sad zelene kao odijelo Nenadovo i gorice naokolo; a kad se Predrag ubi pokraj mrtvog brata, kao da ugledah modrikasti oblačić, kroz koji proletje bljesak, crven kao krv.

— Ovako, dico moja!

*

I ja napokon osjetih, da je i hrvatski jezik nešto lijepo.

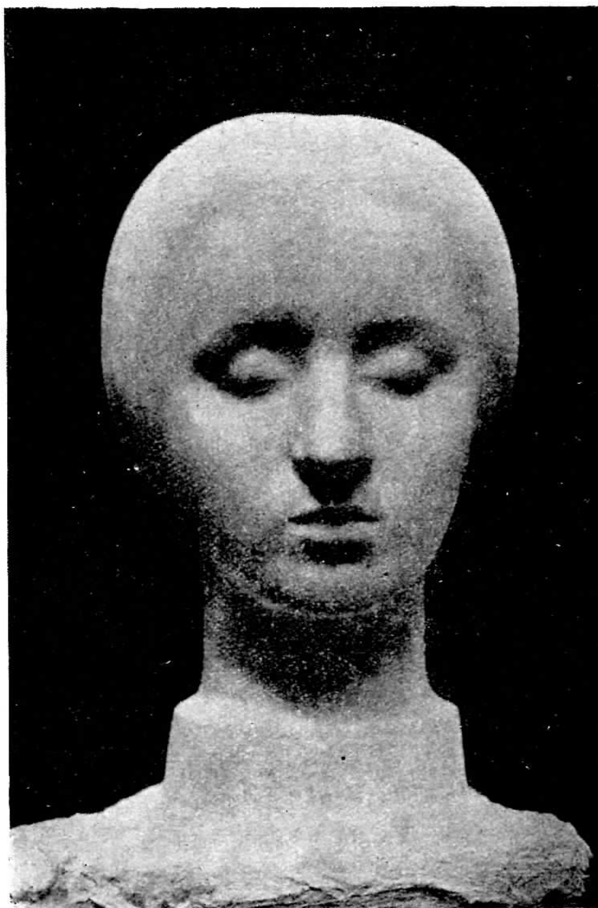
Slušao sam toga čovjeka nekom pobožnošću; nisam više htio da govorim ni s kime talijanski; išao sam na pazar, da slušam Zagorce, koji su prodavali kokoši, žabe i jaja, a Čitanku sam držao uvijek otvorenu na svome stolu. Sad sam se i opirao tetki, kad bi ona počela da se ruga svemu onome, što je »morlački« ili »vlaški«.

Osjećao sam svu toplinu, što je izbijala iz tog čovjeka. Htio sam da mu se kakogod približim, da mu ugodim. No kao da je i on gledao malko drukčije na sve nas, koji smo sjedjeli u onoj nesretnoj klupi. Nije nas ni prezirao ni zanemarivao, ali se ipak bavio s nama samo toliko, koliko je baš i morao.

I ja sam sve to osjećao.

Valjalo je da se nešto desi, pa da on na me drukčije pogleda.

A to se nenadano i dogodi.

FRANE COTA

Dade nam, da po nekom štivu iz Čitanke napišemo nešto o starim grčkim bogovima.

»Bogovi Olimpa«.

Kad pročitah bijela slova na crnoj ploči, jedva da povjerovah svojim očima.

Bogovi Olimpa!... Al ja ih sve znadem: od gromovnoga Zeusa do maloga Ganimeda. Još pamtim sve bogove i boginje, koji piju nektar i ambroziju, i sjede na zlatnim klupama, i smiju se i svađaju, i silaze s visoka, da pomažu junacima i da se sami bore na širokoj ravnini između mora i Prijamova grada. Ja sam na ostrvu već pročitao onu talijansku knjigu, u kojoj se priča o gnjevu Ahilejevu. Meni je kao da sam na ostrvu već živio s onim bogovima. Znao sam svaku crtu na njihovu licu. Vodio s njima razgovore, kad su mi ono dolazili u samoću naše tihe luke.

Bogovi Olimpa!

Ne treba meni Čitanka, da o njima pišem.

I ja se dadoh na rad.

Riječi i izrazi dolazili su mi sami k peru. Sve ono najljepše, što je onako zvonko teklo iz ustiju onoga čovjeka, kao da je sada izviralo iz moje nutrine. Nešto mi ruku naprijed nosi; pero samo hita. Bojim se, da će školsko zvonce prerano zazvoniti. Strah me je, da ne ću moći kazati sve do kraja, kako je Hefest kovao štit Ahileju... Nisam više pisao zbog profesora. Za prvi put osjetih, kako je to radost bacati nešto svoje na papir, i kako je to lako, kad imaš što i da kažeš,

I glas zvonceta prekinu me zbilja prije no dovrših.

*

Nekoliko dana zatim, on uđe u razred noseći zadaćnice.

Pogledao me na takav način, da sam odmah vidio, da će se nešto desiti.

Sav smeten, nisam ni razumio, što je spočetka govorio. Znam samo, da je bio veseo; da je okrećao svako toliko glavu prema meni: da me gledao iznad naočara.

Dođoh k sebi tek onda, kada on sjedne, i otvori prvu zadaćnicu, i stade iz nje čitati.

Spočetka mi se pričini, da je to radnja kojega od onih »odlikaša«. Znak njegovih riječi i način kako je čitao, ne dade mi razabrati, da je to baš ona moja. A kada je prepoznah, sve se u meni usplahiri: osjetih kako mi srce lupa i žilica bije na sljepočici.

On svrši pa mi nešto reče. Ja ga zapravo ni sada ne razumjeh.

Umirio sam se tek onda, kad sam sjeo, i on se poče baviti drugima.

A što sada?

Da pođem do katedre i da ga zamolim da me oslobodi od te sramotne klupe? I da mu kažem sve? Da mu rečem, nek me on malko ispita iz latinskoga? Da vidi sâm. Donijet ću mu i onu knjižicu; čitati mu o Jobu... I kazat ću mu, da znam još mnogo, nesamo o bogovima no i o junacima. Nek me pozove k sebi, u onu njegovu kućicu blizu Gradske bašte, pa da se s njime razgovaram... Oh, dä. On je tako dobar. Sve će on sada urediti. Minut će me sva tuga i sramota...

Ali mi se nije dalo otvoriti mu svoje srce pred drugima: baš pred svima, koji su se onako smijali, kad mi se sve ono desi s onim drugim. Pa i on mi više ništa ne govori. Hoće da se nađemo gdjegod sami.

Jedva dočekah znak zvonceta.

Siđoh dolje s prvima. Postavih se pred glavnim vratima.

— Sad će i On izići. Vidjet će me. Mětnuti mi ruku na rame. Povesti me sa sobom.

A doskora i siđe. Ali, kad ga pozdravih, on samo kimnu glavom i pođe naprijed.

— Eh, nije me dobro vidio.

Okrenuh se i zatrčah.

Prođoh nešto dužim putem; stigoh do Gradske bašte; počeh polagano hodati cestom baš pred vratima njegova stana. Sad će on banuti. Ovdje je tiho i nikoga nema. Vidjet će me već iz daleka. Prići će odmah k meni... A ja ću ga poljubiti u ruku, i reći mu: hvala!... I onda ću mu sve kazati. Sve. Kao svome ocu.

I on stignu. Pokaza se.

Makoh se još polaganije. Gledao sam ga, pun očekivanja.

Gotovo stadoh i skidoh šešir.

— Zdravo, Nazore! Zdravo! — reče on, rastrešeno i nehajno, onako kao što su se i svi drugi odazivali našim pozdravima. I uđe u kuću.

*

Te mi je večeri bilo još teže, no kad me onaj drugi onako ubi.

U meni kao da se nešto slomi.

Ne otvorih više ni čitanke. Zadaćnicu negdje bacih.

A kada sjutradan uđoh u razred, i profesor mi hrvatskoga jezika — dok sam još bio na vratima — pred svima reče: »Mali! Ne ćeš više tamo sisti. Evo ovdika tvoje novo misto«, ja mahnuh nehajno glavom.

On me, začuđen, pogleda pa slegnu ramenima; a ja sjedoh u svoju dotadašnju klupu.

DINKO ŠIMUNOVIĆ: MOMAK — DJEVOJKA

DRAMA U TRI ČINA

Događa se koncem XVII. vijeka, u planinama između Dalmacije i Bosne.

Lica:

MIRAŠ (Milica), momak-djevojka iz roda Crnogorčevića.
JOKA, udovica, mati Miličina.
SIMO, ujak Miličin.
ANĐELIJA, posestrima Miličina.
BOŠKO, momče iz roda Pećanin.
NIKOLA, otac Boškov.
MAKARIJA, kaluđer, pustinjak.
BABA MANDUŠA, vračara.
MILAN, mlado čobanče.
PRVA CURICA.
DRUGA CURICA.
TREĆA CURICA.
PRVI DJEČAK.
DRUGI DJEČAK.
TREĆI DJEČAK.
SEOSKI KNEZ.
PRVI ČETNIK.
DRUGI ČETNIK.
TREĆI ČETNIK.
PRVA NEVJESTA.
DRUGA NEVJESTA.
TREĆA NEVJESTA.
JEDNA BAKA.
DVA DRVARA, pa još nekoliko ŽENA, DJEVOJAKA i DJECE, te mlađih i starijih LJUDI, oružanih i bez oružja.

I. ČIN

Prizor I.

(Ledina u šumi. Podalje od nje, između nekoliko drveta, vidi se gorska staza. Zora na Đurđevdan. Pozornica još u polumraku, a kasnije se razdanjuje. Miraš u krasnoj ajdučkoj odori i s dževerdanom u ruci, no ipak se opaža, da je žensko. Jôka je u izvrnutoj seljačkoj opremi u znak žalosti. Anđelija u lijepoj, djevojačkoj nošnji, a Simo u kićenom narodnom ruhu, ali bez oružja.)

Jôka, Simo i Anđelija govore žestoko i s mržnjom, a Miraš blago:

Jôka (okrenuta prama kćeri): Eto, (pokazuje stazu) onuda jutros mora proći! Ali... čini mi se, da ti dršćeš?

Miraš: Nisam spavao, a bez kabanice. Studeno mi je!

Jôka: Pa, ovo je drugo proljeće, da ti nisi Milica, nego Miraš! Ne može biti studeno onome, tko ima junačko srce!... Pušiš- piješ i junakuješ!... Imadeš posestrimu kao i ostali momci, što ne žale izgubiti glavu! (Pokazujući Anđeliju): Vidi je, kako oštro gleda, i ako je žensko!

Miraš (zamišljeno i sjetno): Kad sam bio dijete, s Boškom sam se igrao, ma to je davno bilo!... Ne znam, hoću li ga poznati, ako bude s drugim četnicima.

Simo: Rekoše, da će biti sam... Ako bude u društvu, ne pucaj, kao ni prije... A lako ćeš ga poznati: mladolik je, okošt i crnomanjast, Kabanica mu skrletom podstavljena, kita s perom na kapi, i bit će oružan... Spremilo se momče na Turke, a danas je Đurđev-danak, ajdučki sastanak.

Miraš (kao gore): Čuo sam od pokojnog bâbe, kako je sramota junaku u drugog junaka iz busije pucati.

Anđelija: Pa kakav je on junak? Jedva mu je dvadeset i tri godine: tek dvije stariji od tebe! A pôđe u ajduke samo radi toga, da našoj osveti umakne... Kukavica, a ne junak!

Jôka: I Nikola, otac njegov, tako je pobjegao i više se ne povratio! Nego znaš li, što?... Prvo mu se javi i vikni, tko si, a istom onda... Hoćeš li?

Miraš (premišlja, šuti i gleda u zemlju).

Simo: Zašto se skanjivaš u zadnji čas?... Spomeni se, da je njegov ćaća ubio tvoga babu i tvoga jedinca brata, a samo zbog oružja i konja bega Rustema... Pa ovdje si dragovoljno i veselo došao, a sad?... Spomeni se, da si ti jedini od plemena Crnogorčevića i samo ti možeš s njega oprati sramotu!... Spomeni se, da si jedino radi toga od Milice postao Miraš, i da sva krajina u te gleda!... Zašto mučiš i obaraš glavu, kao da ti je dževerdan prvi put u ruci?

Miraš (uspravlja se ponosno, gleda ujaka no šuti).

Anđelija: Ili ne vidite, što je Mirašu?... Boji se!

Jôka: Sâva Milaševa nije prëdala!... Čim su je zamomčili i preobukli, kao što smo i mi tebe, zametnula se puškom i do smrti je ne odbacila. Tvrdo se držala zavjeta i starog običaja... Smakla je dva Turčina, kao dva vita jablana!

Miraš (živahno): Ali Boško nije Turčin!

Anđelija: Nüti, kud on šiba!... Za nas je gori nego Turčin!

Jôka (nastavlja pripovijedati): I Sâvi Milaševoj narastoše brkovi kao svakom drugom čovjeku, samo zericu manji...

Anđelija: Naši stari kazuju, da se zaljubljivala u cure, a ne u momke!

Miraš (puni lulu i zapuši, ali se vidi, kako joj pušenje ne sladi. Gadi se i pljuca. Joka, Simo i Anđelija željno čekaju, što će odgovoriti).

Miraš (ozbiljno i hladno): Ja se te Sâve ne sjećam!

Jôka: Umrla je, dok si još püzao, no mi smo je znali!

Simo: A Milica Gojkova, imenjak tvoj?... Ona je, pod svim oružjem, konja preskakivala i poginula u okršaju za obraz svoga plemena!... Taki su onda momci-djevojke bili, i na junačkim zborovima o njima se dugo pripovijedalo!

Anđelija: A Miraš se, eto, straši i golobrade muške glave!

Miraš (prama Anđeliji): Znam, što je tebi!

Anđelija: Prävo ne znaš!

Miraš (puši i pljucka, a onda zamišljeno): Neke večeri, pokojni bâbo reče i ovo: — Nitko ne smije od junačkoga megdana bježati, ali ni pravednu glavu skinuti.

Simo: Znam, što misliš... A kö bi više od mene želio, da nam se dočepati prâvoga krivca krvnika Nikole!... No hoćemo, kadli, tadli.

Jôka: Pa oni su nam dužni dvije glave, a ne jednu! Treba nam krv njih obojice... Glava za glavu!

Simo: Tako je!

Anđelija: Kad tako misliš, zašto si ovdje došao i zašto si se zamomčila?

Simo: Znaš li, Mirašu, da je tvoj djed prebjegao iz Crne Gore od srama, što nije mogao izvršiti krvnu osvetu?... Zato vas i prozvaše Crnogorčevići. Znaš li, da svome rodu možeš nanijeti još veću sramotu, pa da vas prozovu — Kukavelji?... No ako se zbilja strašiš i ako si odlučio zavjet pogaziti, daj dževerdan meni! (Uzimlje joj dževerdan iz ruke.) Ja ću ga Bošku u njedra sasuti i ako time ne ću dignuti kletvu s vašeg plemena, jer nisam Crnogorčević!

Miraš (plane, a onda muklo): Daj amo puško! (Uzimlje je.) Samo odlazite svi!... Ne ću da pomislite, kako se Miraš boji! Samo reci: hoćeš li, da mu zrnom probijem srce ili čelo?... Ti si me naučio sämicom gađati!

Simo: U čelo!

Anđelija: U srce nevjerno!

Jôka: Ni u srce ni u čelo! Prebij mu iz puške nogu ili desnicu!

Miraš (začuđeno): Samo to?

Jôka (strastveno, kroza zube): A onda, kad pane... Nož, što ti je za pasom, nosili su tvoj bâbo i tvoj brat... Tim ga nožem zakolji, i krvava ga donesi, neka mi srce počine! Onda ću (pokazuje) ovu odoru na lice preokrenuti, kao da mi je gospodar živ! Đerdan ću pod grlo metnuti i cvijećem se okititi!... I grob njihov bršljanom ću pokriti!...

Anđelija: I ja!

Miraš: Da ga onako ranjena zakoljem?

Jôka: I Boškov je otac zaklao moga gospodara i moga jedinca! Zub za zub, oko za oko, krv za krv!

Miraš: Dobro, a sad zbogom!

Jôka i Simo (odlazeći): Zbogom i Bog ti u pomoć!

Miraš (zaustavlja Anđeliju): Tebi je Boško drag?... Meni si govorila!... A sad?

Anđelija: Ali, ja nisam njemu, a sada ni on meni! Odgurnuo me je!... Imadeš ga zašto ubiti, i neka pogine!

(Anđelija odlazi, a Miraš ostaje zamišljena.)

Prizor II.

(Iz šume dolazi vračara, baba Manduša, u napola otrcanom, seljačkom odijelu. Korača polako, gleda po ledini i zaviruje u grmlje. U ruci joj krtočić s nešto trave i korjenja. Kad ugleda Miraša, stane.)

Manduša: Oh, to si ti Mirašu!

Miraš: Ja sam!... A kuda tako rano?

Manduša: Tražim korjenje i trâve... Najbolje su onê, što se uberu o đurđevdanskoj zori. Nešto je za mene, a nešto za oca Makariju. (Ozbiljno i tajanstveno): Ja od njih momcima i djevojkama varim napitke za ljubavne čari, a otac Makarije meleme za rane junačke.

Miraš: Samo sam čuo za oca Makariju, ali ga nikad nisam vidio.

Manduša (kao gore): To je sveti kaluđer, koji živi samcat u ruševnoj kuli, no i u crkvu dolazi te propovijeda... Lani je pribjegao iz nekog dalekog manastira, koji su Turci užegli i sve kaluđere poklali, a ostavili živa samo njega... Može biti rađi toga, jer mu je bilo preko sedamdeset godina i što je krotak kao janje.

Miraš: To sam čuo!

Manduša (kao gore): Donio je sobom ikonu Bogorodice tamnu od starosti, a svu zlatom i srebrom okovanu!

Miraš: A jesi li je i ti vidjela?

Manduša (kao gore): Kako ne bih!... Visi u njegovoj ćeliji, pred njom uvijek gori kandilo, a Bogorodica prati očima svakoga, koji dođe: kud išao da išao, njezine su oči uvijek na tebi!... Pođi, Mirašu, da i ti vidiš ono čudo!

Miraš: Htio sam i do sada poći, ali ne znam, što bih mu ponio. Bi li on volio pogače, mesa i jaja, ili vina, rakije i duvana?

Manduša (kao gore): Bože sačuvaj!... On se hrani samo nezačinjenom zeleni, voćem i medom svojih pčela. Samo ulje za kandilo možeš ponijeti. To prima... Pa starac je i vidovit! On zna ne samo rane liječiti, nego još svjetuje, tješi i prorokuje!... Ako se u viteškoj nevolji nađeš, pođi k njemu. Ja ću te povesti, ako sam ne znaš. No upamti: starac je dobar, ali znade biti i silovit!

Miraš (nestrpljivo): Dobro je, Manduša, evala ti... Nego, sada odlazi! Imam ovdje posla, koga ne krijem, ali ti ne bi bilo drago vidjeti, što se događa.

Manduša (oklijeva i gleda u Mirašev pripašaj).

Miraš: Hoćeš li rakije?... Napij se i ajde! (Pruža joj plosku.)

Manduša (hrače i tare se, pa dugo iz ploske guca. Zatim, gledajući pažljivo Miraša, otežući): A da nije... baš danas?...

Miraš: Danas ću jedno momče... zaklati.

Manduša: Je li — Boška Pećanina?

Miraš: Rekoše ti, je li?... A koga bi drugog?

Manduša: To sva krajina zna i očekuje... Ma,... kako nisi do sada, ne ćeš ni jutros!

Miraš: Hoću, baš jutros!

Manduša (gleda je dugo u oči i drži za ruke): Tvoje su plâve oči tako blage... tvoje su bijele ruke stvorene da grle, a tvoja rumena usta da ljube! Mirašu, ti ne ćeš nikoga zaklati!

Miraš (prkosno): Hoću, baš jutros!... A znaš li, što nam je učinio?...

Manduša: Znam sve... teško vam je na srcu! Ne zato, što mi je Boško nekakav rod, nego, tako velim: Nije on nikome zlo učinio, nego otac njegov. Krasno je momče i jedinac... bez majke...

Miraš (još prkosnije): Hoću, baš zato!

Manduša: Ti njega ne ćeš zaklati, Mirašu!

Miraš (osorno): Samo pričekaj tu, pak ćeš vidjeti!

Manduša (ustrašeno i žalostivo): Vidiš, kakvi su se crni oblaci nadvili... Tamno je kao da nije svanulo... To na zlo sluti, Milice!

Miraš (kao gore, Manduši): Ja nisam Milica, nego Miraš (zatim gledajući u stazu): Samo da što prije dođe!... Samo da što prije bude gotovo!

(Čuje se nejasno pjevanje iz daleka, pa sve jasnije i bliže):

Mi-le mo-ja, mi- le mo-ja,
što go- vo-ri maj-ka tvo-ja,
o-će li te me-ni da-ti?... Ooo, oo, oj!

Manduša (ustrašeno i žalostivo): To je njegovo grlo! Bogorodice Djêvo, spasi i pomiluj nas!

Miraš: ... Sam je!... Pa nû, što pjeva! Kao da ide k curi, a ne u ajduke i — u smrt!

Boškov Glas (još bliže):

I-li da-ti il' ne-da-ti,
ja ću joj se ze-tom zva-ti,
mi-le mo-ja ze- tom -zva-ti!... Ooo, oo, oj!

Miraš (prislanja se uz drvo, pregleda i potprašuje dževerdan, a Manduša sjeda na ledinu i glavu naslanja o dlane).

Prizor III.

(Na stazi pomoli se Boško i u taj čas zasjaje kroz oblake sunce i obasja ga. Srebrne toke, ploče na prsima, pulijani pripašaj i oružje, zablliješte na njemu, a skrletom podstavljena kabanica, još se jače zarumeni. Niz kapu mu pada dugačka, svilena kita, a na njoj, od žustrog koračanja, trepeće pero.)

Miraš (gleda u njega nekoliko, zablenuta, no onda, iz zasjede izlazi na čistac. Strese se, kao od ježuraca, naperi pušku i viče): Drž' se Boško, evo ti Miraša!

Boško (stane i začuđeno gleda. Zatim, ne skidajući pušku, primiče se k njoj, veselo i sa smiješkom na ustima): Đurđev-danak, junački sastanak... Sretno ti, junače, svanulo!

Miraš: Ne primiči se!... Oružan si i evo nas na megdanu!

Boško (opet se primiče i kao da će skinuti dževerdan): Idemo li zajedno na Turke, da osvetimo Kosovo?

Miraš (izmetnu pušku i što može jače): Ovo ti je za moga bâbu i za moga brata!

Boško (uzmakne začuđen, uhvati se lijevicom za desnu mišicu, a onda zatetura i mučke sjedne na zemlju.

Miraš (potrči k njemu, obali ga nauznak, zagleda mu se u lice i u ruci joj bljesne nož).

Boško (s naporom i žalostivo): Pa to si, Mirašu, zbilja ti!

Miraš (poigravajući nožem): Evo baš ja! Sada ti je prispio zadnji čas!

Boško (kao da ne čuje što mu veli, nježno): Lijepa si uvijek bila, a u toj momačkoj odori još i ljepša... Pomislih, da je u me Anđelija pucala!. . Ti možeš... kolji! (gleda je, gleda pa onemogne; zatvara oči i na prsima skršta ruke, kao da će umrijeti).

Miraš (gleda ga kao zablenuta i nož u korice zatakne): Ne mogu!... Ruka mi dršće! (Viče): Mandušaâ!...

Manduša, koja je sve do tada s glavom među glanovima sjedila, dotrči k njima, pa Boška zajedno ispravljaju da sjedne. Miraš mu u grlo nalijeva rakije a Boško, poslije nekoliko, otvara oči.

Boško (kao iza sna): Jesmo li na Kosovu?... Bježe li Turci?...

Manduša: Osvijesti se, Boško, rȍde moj!... Ja sam, baba Manduša, a ovo je Miraš: Milica Crnogorčević!... Ili je ne prepoznaješ?...

Boško (gledajući u lice Mirašu): Kako je ne bih znao! Ali... kao da mi se nešto sanjalo... Tȁ, kȍ je za njom hodio, kad god bi išla na vodu ili po drva, još prije nego je postala momče?... Kad bi, još malena, išla na dernek, kȍ bi joj mrčio lice, da je, radi njezine ljepote, ne ureku?... Jâ!

Miraš: A jesi li za mnom išao i onda, kad sam postao momak?

Boško: Jesam!... Ali samo iz daleka, da me ne vidiš?

Miraš: Bojao si se?..

Boško: Nisam se bojao da me ubiješ, nego da mi dobaciš nemilu, gorku riječ! Toga sam se bojao!

Miraš (ganuto): Boli li žestoko, junače?

Boško: Desnica mi je prebijena, pa kakav sam ja sada junak?... To mi je teško, a rana iz tvoje ruke ne boli!

Miraš: Blijed si kao krpa!... Pokušaj, možeš li ustati!

Boško (upire se na lijevu ruku te, pomoću Miraša i Manduše uspravlja se na noge): Evo me!... Dajte mi dževerdan!

Manduša (mu šutke, tura dževerdan u lijevu ruku, dok mu desnica mrtvo visi. Opire se o pušku i korača prama stazi.)

Miraš i Manduša (zajedno): Ne tamo!

Miraš: Ne tamo!... Ajde s Mandušom u oca Makarije, pa nek ti vîda rȁnu!

Boško (ponosno dižući glavu): A hoće li otac Makarije... vratiti snagu mojoj desnici?

Manduša: Hoće uz Božju pomoć!... Samo brzo, dok je za vruće rȁne! (Zatim gledajući u zemlju): Pogledaj, Mirašu, koliko mu krvi iz ruke lopti! (Vodi ga do bližnjeg drveta): Prisloni se tu i počini! (Udaljuje se od Boška i vodi Miraša za ruku prama gledaocima i tiho): Ja ga ne ću povesti ocu Makariji, već neka legne u mojoj kolibi! K svetome starcu dolazi mnogo svijeta i brzo bi se pročulo... Uzet ću melem i ništa mu ne ću kazati... Sâma ću ga liječiti, i nitko ne smije znati, gdje je Boško!... Čuvat ću i tvoju i njegovu glavu kao zjenicu očinju!

Miraš: Da!... Majka, ujak, pa drugi ljudi... Imaš pravo! Nitko ne smije znati, što se zbilo... Samo da nas Boško ne čuje! Vidimo, da se ne boji poginuti.

Manduša (dugo je gleda u oči): A ti?...

Miraš (začuđeno): Jâ... Što ja?...

Manduša (gledajuć je pronicavo i još muklije): A ti?...

Miraš (kao da je razumjela, obara glavu): Doći ću koji put... da vas vidim. Doći ću, Manduša!

(Vraćaju se k Bošku, i sve troje zalaze polako u šumu.)

Miraš (domalo se brzim korakom vraća samo, u ruci joj bijela vezena marama te bulji u zemlju zastajkujući... Gdje god ugleda kapljicu krvi na travi ili kamenju, tare je maramom i u nju se zagleda): Ovo je njegova rumena krv!... Pravo reče: Izdaleka sam te pratio kud god si išla... Ja sam te gȁrio po licu, da te ne bi urekli!... (Opazi trag krvi pa iznova tare): Eto, i ovdje!... (Kad je došla na mjesto, gdje je Boško malo prije pao, leže u travu te

istom maramom kupi crvenu krv, a tragove posiplje zemljom.)

Prizor IV.

(Iz šumske guštare šuljaju se Jôka, Anđelija i Simo.)

Jôka: Čekali smo dugo, ali Miraša nema!... Čuo se hitac no ne vidim ni njega ni nju!... Da nije Boško zaklao Milicu?...

Miraš (očuvši majku brzo trpa krvavu maramu u njedra, a zemljave i okrvavljene ruke tare o gaće i pridiže se).

Simo: Oh, eno Miraša!...

Jôka: I jest on! (S ispruženim rukama korača prama njoj i radosno): Živ si?... (Gleda okolo, pa kad ne opazi Boškovo truplo, ostudeni i mrko): A on?...

Miraš (gledajući u zemlju, tiho): Pobjegao!

Jôka, Simo i Anđelija (neko vrijeme začuđeni šute i samo gestima pokazuju zaprepaštenje).

Simo: Kako to — »Pobjegao!« — kukavice... A gdje su bile tvoje noge?...

Jôka: Kad ćeš bolju zgodu, nesretnice, od ove? A uteče li zdrav ili ranjen?...

Miraš (jednako gledajući u zemlju): Ne znam!

Jôka: Pa ni to ne znaš, Bog te ubio! A gdje ti je bilo drugo zrno iz puške?... Osramotila si jutros i sebe i nas dòvijeka!... Crno li nam osvanu Đurđevo!...

Miraš (već sabrana i slobodnije): Bit će da sam prepunio dževerdan, pak je trznuo i promašio... Dok sam punio iznova, pobježe kao zec!...

Jôka (mirnija i zadovoljna): Jesi li čuo, brate i ti Anđelija?...Boško Pećanin i oružan bježi ispred našeg Miraša!

Anđelija: Kao zec!

Jôka: A kuda uteče?

Miraš (pokazuje rukom, neodlučno): Tamo... kroz guštaru!

Simo (porugljivo): Ala junaka u majke!... I on mi se na Turke spremio!

Jôka: Jedinac je u domu: mora se vratiti kadli, tadli!... A sada čuj i počuj, Mirašu!... Tvoga oca i tvoga brata ubio je Nikola Pećanin, a i on i njegov sin još su živi!... Tu sramotu može s našega plemena dignuti samo jedan Crnogorčević: Mirašu, samo ti!... Bez toga nema u našem srcu ni radosti ni mira!

Anđelija (svima): Radosti je ipak bilo: onda, kad je Milica postala moj brat, a ja njezina posestrima... Da se pazimo do smrti i, u nevolji, jedno za drugo poginemo!...

Simo: I onda, kad si plugom na svojoj podvornici zaorao prvu brazdu, zamjenjujući oca i brata!..

Jôka: Da!... A ja sam se najviše radovala, kad sam mjesto kćeri, stekla sina... kad je uskrisio moj Dâne!... Onda, kad smo te preobukli i nazvali — Miraš!... Onda, kad smo ti predali dževerdan i zatakli u pripašnjaču (vadi joj ga iza pasa) ovaj nož, i kad si obećao (ganuto) obećao, Mirašu moj...

Simo: Pa ni moja nećakinja!

Jôka(odlučno): Tako je!... Zato, Mirašu, na Đurđevo i Đurđevim dankom se zakuni, da će se ovaj nož, čim prije, napojiti krvlju Boška Pećanina!

Miraš (uzbuđeno): Strašno je to!... Zakleti se Đurđevom i na sâmi Đurđevdan!

Anđelija (žestoko): Strašno je i sramotno pógaziti obraz svoga plemena!... Ako se bojiš... i ne zakuneš, niti si mi više brat, ni ja tebi posestrima!

Simo: Pa ni moja nećakinja!

Jôka: Pa ni moja kći, nego — izrod!... Kuni se, ili ću te prokleti!

Simo i Anđelija (zajedno): Kuni se!

Miraš (u teškoj unutarnjoj borbi): Hoću!

Jôka (dajući Mirašu gô nož u ruku, prama Simi): Ti znaš kleti!... Zakuni je!

Simo (promišlja, a onda svečano i polako): Mirašu, kuneš li se Bogom živim i Prečistom Bogorodicom, da ćeš taj nož, što ga u ruci držiš, omastiti krvlju Boška Pećanina, da osvetiš oca i brata... i tako digneš sramotu i kletvu sa svog plemena?

Miraš (muklo i gledajući u zemlju): Kunem se!

Simo: Kuneš li se na to svojim Krsnim imenom i božićnom svijećom?

Miraš (k. g.): Kunem se!

Simo: Kuneš li se na krv svoga bâbe i svoga brata?

Miraš (plače).

Simo: Ostavi suze!... Kuneš li se?

Miraš: Kunem se!

Simo: Kuneš li se junačkom desnicom i svijetlim oružjem, što je na tebi?

Miraš: Kunem se!

Simo: Kuneš li se Đurđevdanom, zracima đurđevdanskog sunca i rosom jutra đurđevskog?...

Miraš: Kunem se!

Simo (potresen i kao umoran, zamukne).

Anđelija: Strašna je ovo zakletva Mirašu! Ako je pogazîš, da si prokleta!

Miraš (kao satrvena i dršćući): Da, strašna je ovo zakletva! (Zatim Anđeliji): Ne možeš zaboraviti, ni da mu oprostiš?

Anđelija (Mirašu): Tebe se ne tiče... Izvrši i šuti! (Svima): A sada, da se izljubimo i zapečatimo ovu zakletvu!

(Svi se cjelivaju s Mirašem i polaze. Miraš zaostaje na ledini, a kroz oblake i granje, obasjavaju je zrake proljetnog sunca.)

ZASTOR.

II. ČIN

Prizor I.

Nutrina prostrane kolibe. U desnom kutu malen krevet i na njemu spava Boško nepokriven, u bijeloj košulji, modrim čakširama, s crvenim pasom i obu-

ven. Do njega visi kamparan, crvena kabanica i oružje. Na lijevo do podnožja kreveta, prizemno ognjište i vatra koja tinja. Više nje bakrica i pristavljeni lončići. Na polici drugo raznovrsno suđe, a na zidu i sa stropa vise snopići osušenih trava i korjenja. S lijeve strane ulaz gdje sjedi Manduša, kao da je na straži, ali drijema.

(Ulazi Miraš u ajdučkoj opremi, pogleda najprije u krevet, a onda polaže Manduši ruku na rame. Manduša se prene i hitro skače na noge.)

Miraš (tiho i blago): Evo me tek iza obilat mjesec dana. Prije nisam mogao... A kako je Bošku?

Manduša (mrko i otresito): Rana mu još nije zarasla... Vatra u svemu životu i eno počiva.

Miraš (hoće da korači prama krevetu): Da ga vidim i glavu mu opipam.

Manduša (stane preda nju i ne da joj naprijed): Ostani gdje si!... Da ga opipaš?... Nožem, je li? Misliš, da baba Manduša ne zna!

Miraš (začuđena i srdito): Što ti je?... Što ti znaš?... Pusti me!

Manduša: Ne ćeš dok sam živa!... Ti ćeš srce probiti momčetu, koje izmučeno spava!... Probost ćeš momče, koje nema desnice ruke!

Miraš (ponosno): Nisam razbojnik nego momak-djevojka!... Da sam ga htio zaklati, bio bih to učinio još ono jutro na Đurđevdan:.. Nitko mi nije branio!

Manduša: Poslije nego si ga ranio, ono isto jutro đurđevsko, zakleo si se — strašno si se zakleo — da ćeš taj nož, što ti je za pasom, natopiti Boškovom krvlju... Jesi li se zakleo ili nisi?

Miraš: Jesam!... Ali —

Manduša: Jesi li se zakleo Bogom i Bogorodicom, da ćeš to učiniti?

Miraš (smiješeći se): Eto jesam!

Manduša: I krsnim imenom i božićnom svijećom?

Miraš (k. g.): Jesam!

Manduša: I na krv svoga bâbe i svoga brata?

Miraš (ozbiljnije): Jesam!

Manduša: I zorom Đurđevdana?

Miraš: Jesam, Manduša, i Đurđevom i zracima đurđevdanskog sunca i rosom jutra đurđevdanskog!

Manduša: Eto, vidiš!

Miraš: Jesam!... Ali tko ti reče, da sam se tako zakleo?

Manduša: Pa majka tvoja i ujak Simo, i Anđelija, posestrima tvoja! Svakome pripovijedaju!... Onu strašnu zakletvu ne možeš pogaziti!... Znam ja, zašto si došao!... Odlazi!

Prizor II.

Boško (budi se i gleda u njih): Zašto tjeraš moga Miraša? Neka dođe k meni!

Manduša: On će tebe probosti!... Znaš li, kako se zakleo?

Boško: Pa znadem... ti si mi pripovijedala! Ja njega ljubim, i ako ne ljubi on mene, pa neka me zakolje... Ne ću se braniti! Dođi, Mirašu, prosta ti i drūga krv moja!

Manduša: Neka ostavi nož i sve kod vrata, jer se strašno zakleo!

Miraš: Pa ja sam zakletvu već izvršio!... Kad se Boško ne straši, čega se ti bojiš?

Manduša (čudeći se i nepovjerljivo): Izvršio si zakletvu?... A kako?... A kada?...

Miraš: Još onoga dana zamotao sam ovaj nož u maramu, koja je bila njegovom krvlju natopljena!... Skupila sam onu krv, što se iz ruke prolila i nož se u marami okrvavio, isto kao da je probio i njegovo srce.

Manduša: A tko te je to naučio?... Je li otac Makarija?...

Miraš (ponosno): Nije!... Sâm sam se domislio.

Manduša: A jesi li majci donio okrvavljeni nož?

Miraš: Ti si, Manduša, luda ženska glava! Kako sam mogao to učiniti? Odmah bi se dosjetila... Nož sam Boškovom krvlju natopio, samo da zakletvu ispunim i da ga ne moram ubiti!

Manduša umirena i obradovana, grli Miraša, a

Boško (zadivljen, hvata je ljevicom i vuče k sebi): Dođi bliže, Milice, pametnice moja!

Miraš (hladno i ponosno, kao da se pokajala radi provale svog čuvstva): Tebi nisam Milica, nego Miraš! (Odlazi k ognjištu, sjeda i zapuši lulu, a Manduša prilazi i šćućuri se uza nju).

Manduša (tiho): Hoćeš li napitak, da Boška zavoliš?

Miraš: Jesi li i njemu taki napitak nudila?

Manduša: Bošku čarolije ne trebaju... Ti si mu i bez njih davno omilio... Tvojoj posestrimi Anđeliji varila sam, ali ne znam, kome je slala da pije. Tužila se, da nije pomoglo.

Miraš: Mojoj posestrimi, a drugi da pije?

Manduša: Neko momče da zaludi.

Miraš (zamišljeno): A ima li kakav napitak za djevojke, da im neki momak ne bude previše drag? Da joj momče omrzne?...

Manduša: Znala sam i to, ali mi je otac Makarija zabranio variti! Kaže, da je težak grijeh, jer da Bog želi u srcu ljudskome samo ljubav, a ne mržnju.

Miraš: Još pravo ne znam, što je u srcu mome! Samo nešto drma sa mnom! Bolestan sam ti, kao nikad prije, Manduša!...

Prizor III.

(Ulazi Makarija u kaluđerskom ruhu i gleda, od jednog do drugog.)

Makarija: Dobra vam sreća, sinko, i kćeri moje po Hristu.

Manduša i Miraš (skaču se na noge, ljube ga u ruku, pa jedna za drugom): Oče, blagoslovi!

Makarija (mučke ih blagosiva, a zatim promatrajući Miroša): Je li ovo Milica?

Miraš: Jesam!... Miraš Crnogorčević, oče!

Makarija: Čuo sam za te i Boga molio, da smiri tvoje srce... Možeš li bez osvete i mržnje vidjeti onoga, koji je pogubio tvoga oca i brata?

Miraš (ne odgovara, već ga iznova ljubi u ruku).

Makarija: Samo kad si ovdje... kod njega! Svi mi trebamo oproštenja i milosti Božje! (Ide prama Bošku, blagosivlje ga, a onda prama svima): Nikola je pred kućom!... Rekli mu četnici, da je Boško ranjen i na smrti, pa došao da ga vidi... Jeli vjera, da serbez uđe?

Boško (radosno): Moj babo?

Makarija: On!

Miraš: Od mene mu prosto, ali drugi...

Makarija: Gospod mu je već oprostio! Ispovjedio se i svetu tajnu primio. Svi su griješi njemu oprošteni, a sada neka ranjenog sina zagrli!

Manduša (ponosno): Zovi ga, oče, ovo je moja kuća!

Makarija (izlazi i šutke uvodi Nikolu, koji je u begovskoj odori, s kuburama za pasom, bez velike puške).

Prizor IV.

Nikola (ne gledajući nikoga, ide ravno krevetu, na kome leži Boško): Janje moje đurđevsko!... Živ si? (Grli ga).

Boško: Babo moj... Eto živ, a već mogu prstima micati!... Vidiš! (Miče prstima zavijene desne ruke.)

Makarija: Rana pûti tvoje zacijelit će, no duševne su rane mnogo teže!

Nikola (uzdišući): Istinu govoriš, oče! (Pristupa k Mirašu): Ti znaš, kò sam i što se zbilo?

Miraš: Znam!... A ja sam tvome sinu prebio ruku!

Boško (živahno i radosno): On me je mogao zaklati, ali nije!

Miraš: Ja bih najvolio, da se o tome ne govori... Bilo pa prošlo!

Nikola: Ali ja ne mogu mučati!... Došao sam vidjeti teško ranjena jedinca, no došao sam i zato, da se s Bogom i s ljudima pomirim... A kako ćemo se miriti, kad ne znaš kako je bilo?... Ti si čuo samo majku i ujaka, a mene još nikad... Bogu sam se i svešteniku njegovu skrušeno ispovjedio, a sad ću svima!

Makarija: Govori, nek ti srcu odlane!

Boško: Ni ja nisam čuo, kako se to zbilo, ili se ne spominjem.

Nikola: To je bilo u Razdoblju, kod Ravne Trešnje... Dočuli mi, kako se beg Rustem uputio da popali Vukov Dolac... pa u zasjedu! Kaoti sâmo nas četvero: tvoj bâbo, tvoj brat, tvoj ujak Simo i ja, a Turaka desetorica!... Pučina ljeta, mjesečina kao dan i sve na zemlji trepeće... Kad se Turci na okuču pomole, ja ne vidim nikoga, već bega Rustema!... Jaše na vrancu, ispred čete, a na njemu i na konju, Bôgo mili, bliješti i zvecka samo srebro!... Take ljepote niti sam vidio, niti ću ikada vidjeti!

Boško (zanešen i kao da mu je sve to pred očima): I lijep konj, veliš?

Nikola (zanosno): Lijep!... Vitak, da mu se za trbuh i ne zna! Glava malena, noge tanašne, a prsi široke. Igra nogama kao cura u kolu a crn, te sjaje crninom kao zrela trnjina iza kiše... Samo na čelu bijela zvijezdica, da je poljubiš!...

Boško (k. g.): A oružje?

Nikola: Rekoh ti: srebrom okovano, a odora suhim zlatom vezena! Svila šušti, a srebro zvecka.

Boško: Pa onda?

Nikola: Opalismo iz pušaka svi na jedamput! Rustem pade i još dvojica, a ostali se razbjegoše... Eto, ispovjedio sam se i pričestio, no i sad mislim, da baš moje zrno oborilo Rustembega!

Boško: Pa onda?

Miraš: Ne kazuj dalje!

Nikola: A zašto?... Baš ovo treba kazati! Njih trojica zgrabiše konja i oružje begovo, a meni dadoše kesu dukata, što se Rustemu za pasom našla... A što će meni dukati?... Kojim se novcima može onaka ljepota nabaviti?... Pitam barem nešto od toga milinja, a oni — kao da me ne čuju! Dobaciše mi kesu kao psu kost!... Što će novci?... Za junaka su konji i oružje, a kesa Judi Iškarijotu! Eno je i sad u mome kovčegu: ne bih u nju taknuo kao ni u zmiju!... Pođoše oni od Ravne Trešnje i sve odnesoše! (Obara glavu te se vidi, kako i sada rädi onoga časka trpi. Zatim se uspravlja pa življe): Krv zavre u meni... ljepota me konja i oružja zanijela, a može biti da mi je i nečastivi šaptao! Trčim ja prečacem pa u novu zasjedu!... Što je tu bilo, ne ću spominjati. Dvojica padoše a Simo pobježe... Može biti, da baš zato ne može zaboraviti ni oprostiti!

Boško (k. g.) A konj?

Nikola: Je li Zvjezdan?... Eno ga i sad, dike moje!

Boško: A odora i oružje?

Nikola: Evo, na meni je do volje Božje!... Nego, ja sam pripravan okajati: dat ću konja, odoru sa sebe i oružje, a i polovinu imutka moga samo da se mirimo!... Neka sve ide niz vodu, ali Boško mora ostati živ!

Miraš (je tekom svega pripovijedanja Nikolina uzbuđena, a poslije zadnjih njegovih riječi ganuta.)

Manduša (iznebuha): Pa daj sve što imaš! I kesu s dukatima daj!... Ako se Boško i Milica vjenčaju, i onako će sve biti zajedničko.

Svi se čude onome, što je Manduša izrekla i zaprepašteni šute, a Miraš pokriva lice dlanovima.

Makarija (strogo): To ne može biti!... Milica je sada momak: Miraš, a ne Milica i, po starom običaju, do same smrti mora da tako ostane... Zavjet pogaziti ne može.

Miraš (Manduši, tiho ali srdito): Pa otac Makarija nije toliko dobar i pametan starac, kako si pripovijedala!

Makarija: Što to, sinko, mene spominješ?

Miraš: Ništa oče! (zatim Nikoli): Ujak Simo dobar je čovjek i — lakom za blâgom. Pođi k njemu i ponudi sve, što si rekao... Može biti da se tako izmiriš... Ne jedino s njim, nego i s nânom mojom. Samo ne reci, da si ti junaštvom konja i oružje zadobio: ubiće te!

Nikola: Pa neka! (pokazujući na vrt): Svoju dajem, a Boškovu ne dajem... Poći ću k Simi na vjeru!

Makarija: Tako si imao davno učiniti!

Nikola: Eto nisam do ove prigode... Imaš pravo oče!

Miraš: Dobar je naš Simo! A gdje ćeš ga naći?... Daleko je njegova kuća!

Nikola: Kad sam jutros amo dolazio, vidjeh ga kako sjekirom obara golemo drvo. Jedva je puščani hitac daleko, i mislim ga još tamo naći... Poći ću... I bolje je da govorim nasamo, nego pred Jôkom.

Miraš (prestrašeno): Tu blizu?... Ne spominji da si me ovdje vidio!... Ni mene ni Boška! Bila bi to naša smrt...Ne samo smrt, nego još gore od smrti: bila bi — sramota!

Nikola (diže se i sprema na odlazak): Ne bojte se!

Manduša: Čuvaj se, Nikola... Govori s njime izdaljeg!

Boško: I brzo se vrati!

Makarija: Kò traži mir i naći će ga. Hristos je zapovjedio: Mirite se i praštajte jedan drugome!

Nikola: Eto mene odmah... Zbogom!

Miraš, Boško, Manduša i Makarija (jedno za drugim):Bog ti u pomoć... Zbogom!

Nikola (odlazi).

Prizor V.

Manduša: Ispeći ću kavu, nek bude gotova, kad se vrati. (Bavi se oko ognjišta).

Makarija (Mirašu): Imao sam sestru Bôju, koja je tebi vrlo sličila... Ista kosa, iste oči, pa usta, i taj madež na vratu isti!... Čini mi se, da je vidim, i zato si mi draga, kao što mi je i ona draga bila!

Boško: Pa ti je umrla?

Makarija: Eh, da je, srećom, umrla... Latini su je ukrali kad su u našem kraju s Turcima ratovali, jer su gori od Turaka... I ti si krotka, tiha. kakva je i ona bila, Milice!

Miraš (uvrijeđena): Nisam ni krotka ni tiha, niti sam Milica, nego Miraš... Sam si tako rekao. oče!

Makarija (nešto zbunjen): I u ajdučkoj odori i pod oružjem može biti krotka duša!

Miraš (neodlučno): Veća je čast, kad se nekoga boje, nego da ga ljube.

Makarija: Tako si čula, ali nije istina. Ljubav je jača od mača!

Miraš (tužno): Niti me kò ljubi, niti se mene kò boji.

Čuje se neki žagor i komešanje ispred kolibe, te svi osluškuju.

Prizor VI.

(Obijesno ulaze seljačka, muška i ženska djeca, čupava, zamusana. Nekima su u rukama jagode, a nekima kitice šumskog cvijeća, te veselo razgledaju po kolibi.)

Prva curica: Evo naše Milice!

Prvi dječak: Jesam li rekao, da je u babe Manduše!

Treći dječak: Ja sam ga prvi vidio!

Druga curica: Mirašu, svuda smo te tražili!

Svi prilaze k Mirašu i nude mu kitice jagoda i cvijeća. Miraš se raduje te grli i cjeliva djecu.

Makarija (Mirašu): Čuo sam, kako te djeca ljube. Eto da je istina, što sam prije rekao! Blaženi krotki i ponizna srca!...

Miraš (zastiđena): Pa to nije — ... Samo danas... Ili tebi nisu draga djeca, oče Makarija?

Makarija (svečano): I reče im: Amin, glagolju vam, ašče ne obratitesja i budete jako djeti, ne vnidete v carstvo nebesnoe!... I ja ljubim djecu, Mirašu... ne stidi se dobrote svoje!

Miraš (turkajući nježno djecu od sebe): Odnesite jagode Bošku. On je bolestan i suha su mu usta.

Djeca (što su im jagode u ruci, trče k Bošku i viču): Evo ti jagoda!... Planinskih jagoda ispod Kûka!... Moje su veće!... A moje bolje mirišu!...

Djeca, koja su donijela cvijeće, ostaju kod Miraša i daju mu kitice, no ona i njih gura od sebe.

Miraš: Odnesite i cvijeće Bošku. Davno ga nije vidio.

Treća curica: Cvijeće smo donijeli tebi!

Druga curica: I jagode i cvijeće!

Drugi dječak: Zatakni ovo za kapu, Mirašu!

Treći dječak: A ovo za jačermu!

Prva curica: A ovo za pas! (Kite ga).

Prvi dječak (plješćući rukama): Kako je sada lijep!

Manduša (skidajući bakricu s veriga): Evo vam, djeco, varenike pa se napijte.

Djeca (jedno za drugim bježe i viču): Ne ćemo, baba Manduša!... Nismo za to došli!... Nismo gladni!... Nismo žedni!...

Manduša, zakrčuje im na vratima izlazak i nešto im šapće.

Djeca (niječući glavama i rukama, naglas): Ne ćemo, baba Manduša!... Ne ćemo nikome kazati!... Zbogom!

Neka djeca vraćaju se i mučke ljube oca Makariju u ruku, a neka Miraša u lice i odlaze.

Kroz jedini prozor u kolibi oštro upire sunce i, poslije nego djeca odu, za nekoliko tranutaka nastaje muk.

Prizor VII.

Boško: Mirašu, pomakni se i sjedi tamo, gdje sunce kroz pendžere upire!

Miraš: A zašto?

Boško: Neka te bolje vidim nakićena, i neka te gledam sunčanim zracima obasjana!

Miraš (sjeda gdje je zaželio Boško i gleda ga smiješeći se radosno.)

Prizor VIII.

Dotrči Čobanče, u kabanici, i na njemu se vidi, kako je ustrašeno. Stoji i ne progovara.

Manduša: Što je, Milane?... Zašto si tako uplašen? Ali ti je vuk skočio među ovce?

Milan (tepajući od straha): Vidio sam... Vidio sam... Daj mi vode, neka se napijem!

Manduša mu dodaje bukaru, a Milan, tresući se, pije. Svi gledaju u čobanče uznemireni.

Milan (kad se napio, odahne i slobodnije): Simo, ujak Mirašev, još od zore klaštrio velik dub... odmah više jaruge... Gledam je, izdaljeg, a k njemu dođe čovjek oružan i stade nešto da mu govori... Stali se nešto prepirati, psovati... i sve bliže jedan drugome!... Onda se... onaj oružani, mäši kubure, a Simo njega oštricom sjekire po glavi!

Manduša (usplahireno): Pa onda?

Milan: Onaj se oružani prevalio i zastrugao nogama po zemlji!... Dotrče drvari... podižu ga, a on već mrtav!... Strah me obuze i evo...

Makarija: Rekao si... kubure se mäšio?

Milan: Mäšio!... ali nije stigao da je izvadi!

Boško: To je on, Bogorodice Presveta!... Je li oniži, jedar, s velikim brcima?

Milan: Kò to?...

Boško: Onaj što je poginuo!

Milan: Jest!... Onizak i krupan, a brčine mu na prsi padaju!

Boško (jaukne): Aoj!... Eto pošto si, bâbo, dolazio!...

Miraš (kida i baca cvijeće sa sebe, očajno): Eto!... Eto!... Eto!...

Makarija (ustajući): Vo blaženom uspenii vječni pokoj podažd Gospodi usopšemu rabu Tvojemu Nikoli i sotvori jemu vječnuju pamjat!

Svi se brzo klanjaju i krste, a Makarija, Manduša i Milan, brzo izlaze.

Miraš i Boško ostaju sami.

Prizor IX.

Boško (skače s kreveta, da pođe za njima, te ne misleći, da mu je ruka prebijena, naglo se oblači. Pozlijedi ranu, jaukne i sjeda): Aoj!... Ne mogu!

Miraš: Blijed si kao i proljetos, na jutro đurđevsko!... Boli li?

Boško: Tuga će me ubiti, a ne räna!

Miraš: Živi ti, Boško, a ja neka poginem! Pod nesretnom sam se zvijezdom rodio!... Živi ti, Boško, a od mene što bude... Poći ću na Turke i četovati, dok ne poginem!

Boško: Ne odlazi!... Ostani, pa makar se i ne sastajali!

Miraš: Pa i ne ćemo, od danas, nikad više!

Boško: Mi nismo ništa skrivili!... Ostani, da te sagledam — barem iz daleka!

Miraš: Ne treba nam se viđati... Moj ujak ubio je tvoga oca... Sve je svršeno!... Ja sam ga nagovorio da pođe k Simi!

Boško: Svršeno?... Svršeno je samo zato, jer ti hoćeš?

Miraš: Nisi me zamrzio ni u ovakom času?

Boško: Draža si mi nego ikad prije!

Miraš: Ja ipak ne ću dolaziti!... Mogu vidjeti ujak Simo i mäti, a oni traže i drugu glavu... Tvoju, Boško!

Boško: Meni je svejedno... Neka nitko ne zna, ili neka znade cijela krajina, samo da si ti uza me.

Miraš (jeca i meće mu obje ruke na ramena).

Boško: Zašto plačeš, kad ne plačem ja?

Miraš: Žao mi je krvi i moga i tvoga röda! Ne smije više pasti ni jedna kap!... Strah me je, Boško!

Boško: Zar ti nije dosta biti zajedno, pa da zajedno i poginemo?

Miraš: Ja bih htjela živjeti!

Boško (prijekorno): Nisi ono, što misliš da jesi. Junačiš se, a nisi junak!

Miraš (uvrijeđena): Pa ti i ne znaš, što je junaštvo!... Misliš, da je junačko srce samo u andžaru... u dževerdanu... u räni!... i da plače samo kukavica! (milije): Boško, ne plačem radi sebe!

Boško (sjedeći na krevetu, pruža k njoj lijevu ruku): Poljubimo se!

Miraš (cjelune ga u čelo): Eto i... zbogom!

Boško: I ne ćeš dolaziti?

Miraš: Ne mogu... Ne smijem pokazati, što mi je u srcu...

Boško: Ne samo bez srca junačkoga, nego i bez ženskog srca! drüge znadu barem da ljube i da poljube!

Miraš: Hoćeš li da ti pošaljem svoju posestrimu Anđeliju?... Jesi li pio, što ti je Manduša varila? U tebi i nema srca, dok tako govoriš!... Zbogom! (odlazi prama vratima, proviruje i naglo se vraća): Eto ga nose... baš amo! A što će biti... kad ga mrtva ugledaš?

Boško (uzbuđeno): Dvoje, srcu mome dragih, jutros je poginulo: moj bâbo i, Milice — ti! Slagali si, kad reče, da sam ti drag!

Miraš (gleda ga prodirno): Zbogom! (Odlazeći vadi iz njedara okrvavljenu maramu i pritište u nju dugi cjelov).

Boško (pažljivo gleda, što radi, a zatim se diže s kreveta na noge): Praštaj, milena!... Rastajemo se i bogzna, kad ćemo se vidjeti! Nije ti desnica klonula kao moja... Čvrsto me zagrli... budi Milica, a ne Miraš!

Miraš (prilazi brzo k njemu): Dolazit ću gdje god hoćeš i kad god mi rečeš!

Naglo i žestoko grle se i cjelivaju.

Spolja se očuje, kako otac Makarija za mrtvacem pjevuši, pa se Boško i Miraš hitro rastavljaju.

Prizor X.

Vrata se otvore pa Manduša, Milan i još dva drvara donose truplo Nikolino kabanicom pokriveno, a za njima otac Makarija.

Boško (prilazi šutke k nosilima, klanja se i krsti): Otkrijte mu glavu... da vidim!

Manduša: Ne, Boško moj, strašno je!...

Boško (sam podiže kabanicu): Bâbo!... Došao si, da mene vidiš!

Miraš (letimice pogleda, strašno vrisne i uteče napolje.

ZASTOR.

III. ČIN

Prizor I.

U kuli, prostrana, prizemna ćelija oca Makarije. Ulazna vrata na lijevo, a još jedna, što vode u posebnu prostoriju, na desno. Sprijeda dva uska prozorčića kao puškarnice, i kroz njih prodire večernje sunce. Goli, crni zidovi, samo ikona Bogorodice u kutu, na dohvat ruke, i pred njom visi kandilo. U protivnom uglu stô te stolac s naklonom, po narodnu izrađen. Na stolu Makarija miješa neki melem, a do njega jedna velika i jedna manja knjiga. Ulazi naglo Miraš u prijašnjoj momačkoj odori, ali neurednoj i napola rasparanoj. Vrlo je uplašena. Gologlava je i bez oružja: samo joj nož za pasom. Vidi se, da je u struku malo krupnija nego prije.

Miraš (gleda po ćeliji te opazivši ikonu klanja se i krsti.)

Makarija (gleda je začuđen): Ima pûsta godina da te nisam vidio!... A kakav si to, Mirašu?

Miraš (ljubi ga u ruku, a zatim očajno): Pomagaj, oče Makarija... Bog i ti možete spasiti i niko drugi!

Makarija: Što ti se dogodilo?

Miraš: Hoće da me kamenuju... da me kamenjem utuku! Neka me ubiju iz puške... neka me probodu... a ne stijenama kao psa!

Makarija (zaprepašten): Ko to?... A zašto?

Miraš: Jer da je taki starodrevni običaj! Kamenjem i nikako drugojačije... Kažu, da ne smijem od časnog oružja poginuti!

Makarija: Mä — kò to, Mirašu, i zašto?

Miraš (šuti i gleda u tle).

Makarija (nestrpljivo): Kò to hoće da te kamenuje?

Miraš: Pà mati moja rođena... i ujak Simo... i Anđelija posestrima!... Neka me ubiju iz puške, neka me zakolju, a ne kamenjem!... Oni su me za dub htjeli vezati, pa da će me... onako vezana... Sve su rasparali na meni (pokazuje) evo vidiš-... Cijelo su selo vikom sjavili, a ja im utekoh — baš k tebi!

Makarija: A zašto... pa i majka tvoja rođena?

Miraš (skrušeno): Ja ću se, oče Makarija — ispovjediti!... I pokojni se Nikola ispovjedio — dva je čovjeka ubio — pa si rekao, da mu je bilo oprošteno!

Makarija: Govori!... Bog sve čuje, a ja sam njegov sveštenik!

Miraš: Ispovjedam se Gospodu i tebi!... Ja sam, oče Makarija... zanijela!... Bit će od toga sedam mjeseci... Nisam mogla više kriti, pa sam to svojoj majci kazala... Na meni se vidi, da mi je dijete pod srcem... Nisam mogla više kriti, oče Makarija!

Makarija (hvata se rukama za glavu): A s kime si zanijela, nesretnice?... Jesi li i to majci kazala?

Miraš: Nisam, niti hoću: oni bi me ne samo kamenovali, nego i mrtvu na kolac natakli... Ni tebi ne ću kazati!...

Makarija: Ispovjedaš se Gospodu Bogu, a ne meni! Reci sve ili ne bijaše počinjati!... težak si grijeh učinila... Bog te je kaznio... težak grijeh i mora da ga ispaštaš!

Miraš (oklijevajući): ... S Boškom!... S Boškom Pećaninom začela sam!... Pomiluj i spasi, oče Makarija!

Makarija (zadivljeno): Pa baš s njim?... Ti si mu ruku prebila!... Kako to?...

Miraš, ne odgovara i gleda u kut.

Makarija: Nije moguće!... Ti sanjaš, kćerce moja!

Miraš: Ne sanjam oče!... Istina je!

Makarija (strogo): Zavjet si momka-djevojke pogazila i poštenje zablatila!... No, možda će ti Bog oprostiti, ako ljuto pokaješ.

Miraš (odlučno): Ne kajem se, oče!... Kako bih se kajala, kad Boška odavna ljubim!... Ja sam njemu, ni krivu ni dužnu, zrnom desnicu prebila!

Makarija (ogorčeno): Bez kajanja nema oproštenja!... Ni milosrdni Bog ne će ti oprostiti, a kamoli majka i ujak Simo! Ni posestrima Anđelija, koja je pred Gospodom i obrazom ljudskim odgovorna za sve što ti učiniš... Oni će te kadli, tadli, kamenovati, jer uistinu svijetlo oružje o te kaljati ne smiju... I Boška bi morali tako, i narod će to učiniti, samo ako ga se dočepa!

Miraš (u krajnjem očaju): I Boška?

Makarija (svečano): Ovakove prestupke narod sudi!

Miraš: I nikako drugojačije nego kamenjem?

Makarija (k. g.): Još je starodrevni običaj, da prestupnicu i krivokletkinju u vreću zašiju i u vodu bace. Ali u ovoj krajini nema tako duboke vode, gdje bi se mogla udaviti, pa će te cijelo selo kamenjem zasuti, a ne ukopati, kao drugu braću hristjane... Tako je od davnine bivalo i bit će!

Miraš (užasnuta): Nas obadvoje?... Pomagaj, svjetuj!... Puškom... nožem... a ne, o drvo vezane, komenjem!... Spašavaj, oče Makarija!

Makarija: Ne mogu!

Miraš (plačno): Ti si rekao, da sličim tvojoj sestri... da sam ti draga kao i ona!... Gledaj ova usta (pokazuje)... ove oči... ovu kosu... ovaj mladež na vratu!... Samo ne kamenjem i vezane kao pse!

Makarija (ganut, misli, a zatim): Moguće da te spasim, jadnice!... Sjetio sam se, sjetio, i ti ne ćeš tako nemilo poginuti. Prvi ću put lažju okaljati usta svoja, da tebe spasim... Jedino, što te u zgodan čas budem pitati, sve potvrđuj!... Hoćeš li?

Miraš (odahne): Hoću!

Makarija: Onda... ne boj se!

Vani se čuje buka potjere, a Miraš i Makarija ustrašeni prisluškuju.

Miraš: Evo ih!... Poznam glasove!

Prizor II.

Ulaze naglo Simo, Joka i Anđelija, a za njima puk: žene, djevojke, djeca i odrasli muškarci, s oružjem i bez oružja. Među njima i seoski knez, tri četnika, tri nevjeste, dva drvara, Manduša i Milan.

Simo (razjaren prama Mirašu): Znao sam, da ćeš se ovdje zavući!... Izlazi, da ti sudimo!

Jôka (bijesno): Sada nam više ne ćeš uteći!... Kazuj nesrećo, s kim si zaskotnila!

Anđelija: Reći će, čim ga pogodi prvi kamen! (Mirašu): Pobratime, što sam ti učinila, da posestrimi lice popljuva?... Nisi ni strašnu đurđevdansku zakletvu ispunio!

Manduša (iz gomile): Miraš je ispunio zakletvu!

Po izražaju licâ i po gestima vidi se čuđenje kod mnogih, a najviše u Jôke, Sime i Anđelije.

Miraš: I jesam!... Ono jutro, na Đurđevdan, ja sam Bošku ruku prebio... Krv njegovu, što se na zemlju prolila, maramom sam pokupio i nož ovaj njome natopio... Evo (vadi iz njedara) krvave marame (pokazujući)... evo krvlju Boškovom natopljena noža!... Zakletva je ispunjena!

Manduša (viče): Istinu govori, kao što je Bog na nebu!

Makarija: I ja znam, da je tako!

Simo: No, još je Boško živ!... Hoće li time, Mirašu, biti zadovoljne kosti tvoga bâbe i tvoga brata?

Seoski knez: Hoće, Simo!... Miraš je prolio Boškovu krv, a ti si krivca sjekirom ubio te oružje i odoru bega Rustena preoteo!

Milan (iz gomile): Ja sam vidio!

Simo: Svoju sam glavu branio!

Seoski knez: Kako bilo da bilo, ubio si ga!... Brate Simo, što bi htio više?... Praštajte i mirite se!

Jôka: I praštat ćemo i miriti se, ako kaže, s kim je zaskotnila!... Bez toga nema ni mira ni oproštaja!

Anđelija (žestoko): Mirašu, reci!

Miraš (otresito): Ne znam!

Jôka (plane još jače): Kako ne bi znala, Bog te ubio!... Nisi kuja pa da ne znaš!... Govori!

Miraš (tvrdokorno): Ne znam!

Makarija (svečano i tajanstveno i svi ga napeto slušaju): Ne zna, braćo, i ne može znati!... Meni je blizu osamdeset godina i dosta sam toga vidio i čuo i u staroslavnim knjigama štio... Saznao sam, kako djevojka može zanijeti i bez muške glave!... Ima tu, među vama i starijih ljudi, pa će znati pjesmu: »Smrt Grozdane, kćeri Stjepanove!«

Prvi četnik: Ja je znam!

Makarija (k. g.): Pjesma kaže, da je car Stjepan otišao u lov. Vraćajući se prispije na bunar, da se napije... Dok je on iz srebrne čaše pio, konj mu je nogom kopao zemlju... Kopitom tako grabeći, iskopa neku lubanju, a carev doglavnik Todor, gurne je nogom! Na to mu iskopana glava rekne... (misli).

Drugi četnik:

— Ne ćuškaj me, Todore vezire,
Ti Todore nisi carevao
A ova je glava carevala,
Kao prije i poslije hoće!

Makarije (srdito): Zašto se uplićeš?... Kad to čuje car Stjepan, naredi, neka se glava ponese... Kad dođe u Prizren, baci je na vatru, ali je plamen ne mogaše sažgati... On je tada metnu u avan i sasitni je u mlivo. To metne u kutiju —

Bâka:

A kutiju u svoju odaju,
Gdje od slûgu niko ne dolazi...

Makarija: Znadeš, bâko, ali mûči, dok ja govorim!... Poslije nekoliko, njegova kći Grozdana zađe u odaju, pa sagledavši zlatnu kutiju, otvori joj kapak i — ne znajući što je — lizne i proguta nešto od onoga praha (nižim glasom i još tajanstvenije): Kad prođe pola godine, a Grozdani poče srce rasti!... To opazi carica pa reče caru... Kako sad ono?...

Prvi četnik (ozbiljno): Ja znam!... Carica je rekla:

Car Stjepane, bez zahoda sunce,
Neko nam je šćerku obljubio...

Makarija: Tako je!... On zato pozva kćer preda se i upita, zašto su joj nafte otješnjele, ko dolazi u seraje i ko joj ljubi lice. A Grozdana njemu kroz plač:

— Ne dolazi niko u seraje
Osim tebe i milosne majke,
A ne ljubi niko moje lice!

... Ispriča mu sve, što je uradila s onim prahom i, ako joj ne vjeruje, neka je vodi u planinu i objesi o suhu davidu... On tako i učini, ali tô suho drvo odmah prolista!... Car se pokaja, kad je već bilo kasno, i lijepo je sahrani!

Žene taru suze od ganuća, a i neki muškarci.

Makarija (značajno, prama Mirašu): Jesi li ti, kadgod, kakvog praška okušala i progutala?...

Miraš (prostodušno): Nikada oče!... Meni bi se gâdilo!

Makarija (gledajući je srdito i usplahireno): Dakle nisi?!... Može biti da se ne spominješ?

Miraš (niječe glavom): Nikada ja nikakva praška nisam kušala... Ne ću lagati!

Makarija (pokazuje nezadovoljstvo, uzdahne, a onda strpljivo): Bit ćete čuli kako djevojka bez muža zatrudni, ako ljeti, gola, na mjesečini zaspe... ili ako pojede neki mirisavi korjen, što se mandragora zove... O tome se i u Svetom Pismu govori, to je o Rahilji i Liji... U nas taj korjen zovu — bunovina.

Nekoliko glasova iz gomile: Čuli smo, da se i to događa!

Makarija (prilazi k Mirašu i turkajući je u ruku): A jesi li ti, kadgod, na mjesečini bez odore zaspala?... Može biti da si, i ne znajući, kakav mirisni korjenčić pojela?...

Miraš (neodlučno): Na mjesečini sam, jedamput, u sijenu zaspala i vruće mi bilo, pa...

Makarija: A korjen?...

Miraš (nesigurno i zapinjući): U sijenu sam i jedan mirisavi korjen našla... (smućeno i srdito): Ne znam dalje... Nemoj me više pitati, oče Makarija!

Makarija (zadovoljno): To je, sinko, dosta! Dijete, što se na taj način začelo, donijet će blagoslov i sreću čitavoj krajini... Srce mi kaže, da će novorođeno biti sin i zamjena u plemenu Crnogorčevića! Božja je volja!

Jôka i Simo, pa svi drugi, osim Anđelije, ganuti su i milo gledaju Miraša. Spolja se iznenada očuje zdvojan

Boškov glas: U-bi-li su jeê!

Svi se prënu i osluškuju.

Prizor III.

Boško (u krasnoj ajdučkoj odori utrči u ćeliju, i nemirno traži očima): Jesu li ubili moju Milicu?... Gdje je?... Ah, eno je!... Živa!

Na svima se opaža čuđenje i zaprepaštenje.

Makarija (prilazi k Bošku i strogo): Šuti, ako si Božji! (zatim prama Mirašu, zapovijedajući): A ti ćeš, u majčinoj kući, sretan porod očekivati i sa svojim sinom mirno živjeti do volje Gospodnje!

Miraš (gleda čeznutljivo u Boška, a zatim u najvećem afektu): Pa da se tako (pokazujući) njega zauvijek odrečem?... Ne mogu!

Jôka: Prečista Bogorodice!... Što je sad ovo? (Svima): Čujte, što ovaj izrod reče!

Miraš (silno uzbuđena): Niti sam na mjesečini gola zaspala, niti kakav korjen izjela!... Dijete, što mi je pod pâsom, Boškovo je dijete i — moje!... Poginuti hoću, ali se ne odričem — njega!

Boško (ganuto): Milice, ni ja tebe!... Skupa ćemo poginuti!

Makarija (srdito i prijekorno Mirašu): Ja sam htio da te obranim, a ti ne ćeš!... Ko će da te spasi? Pokaj se i pitaj milost!

Miraš: Ne kajem se i ne odričem, jer mi je Boško draži od života!... Neka nas zajedno ubiju!

Boško (također u afektu, prama Jôki, Simi i Anđeliji): Evo nas!... Pucajte!... bodite!... koljite nas!...

Makarija (ozbiljno i strogo): Učinih sve, što sam mogao, a Milica je mene osramotila... Umiju rukje moji! (odlazi u kut, gdje je ikona).

Simo (urličući): Čuli ste, da ih je i sveti starac osudio!... Izlazite, da vas kamenujemo!

Anđelija: Neka izlaze, da ih kamenjem zaspemo!... I nju, i njega!

Jôka: Da vam po božijoj i ljudskoj pravdi sudimo, nesretnici!

Manduša (bijesno): To je vraž'ja pravda, a ne božja!... Jesi li ti majka njezina?

Jôka (žacne se, te prkosno svima): Majka sam i moga ubijenog jedinca, i vjerna ljuba svoga gospodara, a ovo je — izrod!

Simo: Dosta je razgovora!... Ubijmo ih po starodavnom običaju!... Osuda je izrečena!

Miraš (prama Joki, Simi i Anđeliji, prijekorno): Vi ste me već davno ubili!... Još onda, kad me zamomčiste... Niti sam Milica, niti Miraš!

Prvi četnik: Pravo reče! Niti je muško niti žensko!... To joj je donijelo nesreću!

Anđelija (ponosno): Ja bih znala biti muško! Znala bih svetiti se!

Seoski knez (prezirno): Znala bi, dok ne bi štogod u grmu šušnulo. Krupna si u kipu, ali ti je srce maleno!

Drugi četnik: Sve znamo i bolje da mučiš! Bošku je draga Milica, a ne ti — kujo!

Anđelija, zbunjena odvraća se od njega i šuti.

Prva nevjesta (što može glasnije): A ti opet budi prâvo žensko, Mirašu!... Budi opet ono, što te je Bog stvorio i za što te je majka rodila!

Druga nevjesta: Budi, Mirašu, ono što i mi!

Treća nevjesta: Preobucimo je i skidajmo zavjet s nje!

Ostâle nevjeste i djevojke: Skidajmo zavjet i preobucimo je!

Treća nevjesta: Evo joj ruho s mene... Moga je struka!

Prva nevjesta: A ti?...

Drugi četnik (dajući joj kabanicu): Evo, pa se zagrni, kad sa sebe gornju odoru skineš!

Treća nevjesta vodi Miraša u prostoriju na desno, a za njima nevjeste i djevojke, a starije žene, muškari i djeca ostaju.

Jôka, Simo i Anđelija, šute i mrko gledaju preda se.

Prizor IV.

Seoski knez (svima): Čuo sam od oca Makarije, što Sveto Pismo kaže o Adamu i Evi: — I blagoslovi ih Bog, i reče im Bog: Rastitesja i množitesja i obladajte zemleju!...

Treći četnik (prama Joki, Simi i Anđeliji): A vi ste od Milice napravili Miraša, od cure momka! Tako nije Bog odredio!

Jôka: Nismo je silili! Sâma je na to pristala i zavjetovala se, na pušku i na obraz!... Kako sad da on dijete rödi?

Prvi četnik: Ne govori!... Ti si dvaput majka bila, a Milica je tvoja krv!

Prizor V.

Žene veselo izvode Milicu obučenu kao nevjestu. Trećoj nevjesti vidi se jedino glava, kako viri iza vrata i kako se smije.

Prva nevjesta: Evo, sad je opet Milica, a ne Miraš... Nevjesta je, a nije djevojka!

Manduša: Bogme!... Ta oni su, i pred Bogom i pred ljudima, muž i žena!

Druga nevjesta: Samo ih ti, oče, blagoslovi!... To je dosta!

Simo: Ne, oče Makarija! (pokazujući prstom): Ona je zavjet pogazila, a on je glavom dužan!... Kad izađemo ispred lica tvoga te ispred očiju Bogorodice... tamo gdje kosovica sudi —

Seoski knez: Prečista Bogorodica svagdje vidi, a (pokazujući prama nebu) sudi Bog (zatim pokazujući na put): I mi!

Simo, šuteći prilazi k Milici i stane je turati k izlazu.

Djeca vrisnu, zaplaču i polete k Milici grleći joj noge i hvatajući je za skute, pa jedna za drugom): Mirašu moj!

Miraš (ganuto i pokazujući Boška): I njega branite!

Neka djeca dotrče k Bošku, hvataju ga za ruke, a među njima i Milan. Sva su lica u gomili zaplakana.

Makarija gleda iz ugla, te kadikad briše suze.

Simo začuđen, također gleda djecu kako grle Milicu i Boška i prestaje turati.

Prvi četnik (prijetećim glasom žestoko): Neka se kogod usudi da ih takne!

Drugi četnik (također prijeteći): Ili samo gorku riječ prozbori!

Jedna bâka: Mi ih ne damo!... oni su od ovog trëna naša djeca!

Seoski knez: I jesu!... Rođena majka Milice se odriče... ujak se odriče... posestrima odriče...

Prvi četnik: A Boško je sirota bez ikoga svoga!

Drugi četnik: Krv je za krv prolivena!... Ako ubijete još i Milicu...

Druga nevjesta (odlučno): Milica ne smije poginuti!

Prva nevjesta: Ni ludo čedo njojzi pod pojasom!

Treća nevjesta (s desnih vrata, viče): Ni Boško!

Seoski knez (dižući visoko ruku): Ako im se štogod dogodi, glavom ćete odgovarati!

Treći četnik: Kuće vaše spalit ćemo!

Prvi četnik: I razoriti... da ne ostane kamen na kamenu!

Žene i djeca (plačući): Ne damo našu Milicu! Ne damo Boška!...

Simo (neodlučno): Ona je morala držati zavjet i ostati Miraš!

Treća nevjesta (za šutnje, koja je nastala, viče s desnih vrata): Kad se podignemo na vragove svoje, svaka će Milica biti Miraš!

Seoski knez: Onda će krv i muškog i ženskog roda istom vatrom gorjeti!... A do tada neka naše žene rađaju što više osvetnika!

Makarija: Krv našega roda neka se lije samo u borbi s dušmanima!

Prvi četnik: Samo za našu zajedničku slobodu i slavu!

Drugi četnik: Koliko li je naša zemlja znoja i krvi utaman popila!

Neke žene i muškarci turkaju Simu, Jôku i Anđeliju, a drugi Milicu i Boška jedne k drugima, vičući: — Mirite se i poljubite!

Miraš (prama Joki, Simi i Anđeliji): Majko!... ujče!... posestrimo!... ja nisam Miraš nego vaša Milica... Nikome nisam zla učinila, a ni Boško!

Jôka i Simo, ganuti, cjelivaju se najprije s Milicom, a onda s Boškom, a Anđelija okreće im leđa. Dok se oni cjelivaju, čuju se iz gomile glasovi: Eto tako!... Nije druge!... Krv nije voda!... Ljubite se i Bog će vâs ljubiti!...

Seoski knez: A sada, oče Makarija, blagoslovi Milicu i Boška!... Ako ih ne blagosloviš, mi ćemo sâmi!

Makarija (radosno): Pa i hoću... od svega srca!

Anđelija (odlazeći bijesno pogleda Milicu i Boška pa sve druge, a onda s vrata, od nemoćne srdžbe plačnim glasom): Prokleti bili!

Anđeliji, izlazeći, zapinje skut o vrata, te ga ljutito trza, pa iščezne.

Drugi četnik: Vrati se, nešto si ostala dužna!

Svi se smiju, a kad Makarija počne skidati ikonu, uozbilje se. Milica i Boško pristupaju k njemu i stanu oborene glave čekajući blagoslov.

Makarija (držeći ikonu): Gospodi Bože naš, vsesvjataja Trojice, blagoslovi brak sej i podažd rabom tvojim sim, Bošku i Milici život miren, dolgadenstvije, cjelomudrije drug ko drugu ljubav, o čadjeh blagodat i spodobija vidjeti čada čadov!...

Puk smjerno gleda i sluša blagoslov, a zatim stane izlaziti.

Treća nevjesta (miješa se među njih, dugom kabanicom čvrsto omotana): Neka mi oprosti Bog i vaš časni obraz, ali je ovako moralo biti!

Svi se, izlazeći, smiju i šale s trećom nevjestom, a seoski knez i tri četnika, ostaju kod Makarije.

Prizor VI.

Seoski knez: Oče Makarija, hajde i ti s nama!... Svi smo večeras njihovi svatovi!

Makarija: Kasno je!... Ja ću ostati, da blagodarim Gospodu i zamolim oproštenje. Htio sam spasiti Milicu i Boška govoreći laž, a njih je spasila istina i ljubav!...

Svi, što ga slušaju, pokazuju gestima, da se čude i ne razumiju što im govori.

Seoski knez: E, pa kad ne ćeš... (ljubi ga u ruku): Oče, blagoslovi!

Četnici (ljube mu ruku pa izlazeći): Zbogom ostaj, oče Makarija!... Dobra ti noć!... Bog ti pomogao!...

Prizor VII.

Makarija (kad ostane sam, vješa ikonu na prijašnje mjesto, nešto misli, a zatim podiže ruke u vis): Hvala ti, Svevišnji, što si zagrmio na usta naroda svojega! (Stanka, a onda jače): Narodu si dao istinu i moć, Svedržitelju!... Dopuštaš, da bude bič i trepet grješnika, ali u duši narodnoj caruje pravda... iz srca njegova niče ljubav!... Slava Tebje Hriste Bože naš!... Upovanije naše, slava Tebje!

Izvana se, iz podaljeg, očuje veselo ojkanje i puškaranje. Makarija zamukne i sluša, no još uvijek drži ruke uvis podignute.

ZASTOR.

AUGUST CESAREC: ĆUK U NJENOME DUPLJU

(Nastavak)

Po prvi puta je Ožbolt osjetio poriv da pobliže govori s tim čovjekom. Lično mu doduše nije bio nikada prijatan; osim duševno zbilja praznog šovinizma, odbijala ga zato još i izvjesna površnost karaktera, s kojom se taj zdepnjast i glavat čovjek, unatoč svog katkad vrlo naprasitog temperamenta, okretno doduše snalazio u najrazličitijim ljudima, no na Ožbolta uvijek ostavljao utisak čovjeka, s kojim je nemoguće svako dublje i pouzdanije prijateljstvo. Tek od jučer, zapravo od vijesti o ultimatumu, Ožbolt je u sebi prema njemu osjetio neku promjenu; zapazio je naime u njemu zabrinutost i potištenost, koju je razumijevao i poradi koje ga je žalio. Baš iz tog sažaljenja probudio mu se poriv da se upusti s njime u razgovor, no sjetivši se pisma, ipak se samo izvine, te bez obzira što ga možda ostavlja razočarana, požuri opet na sanatorij.

Tamo je na stoliću uistinu našao pismo i kako je raspoznao već po rukopisu na kuverti, pismo je bilo baš od žene. Sa zanimanjem ga otvorio i ponovno se iznenadio, no i brzo se samo osmjehnuo: u pismu mu je s nekoliko napomena da mu danju nije mogla telefonirati nego će to uveče, žena priložila hitan, još pred nekoliko dana datiran poziv u vojsku. Šta je to značilo? Tajnu mobilizaciju, odgonetne sebi Ožbolt, a u smiješku mu se odrazilo dvoje: uvjerenje, da se to njega poradi bolesti ne može da tiče, i izvjesno zadovoljstvo, da se prilike doista razvijaju na rat, dakle na ono što je Mariji, a po tome i njemu možda moglo da donese mir.

Mir njima, no pod koju cijenu? Tu i nije trebalo misliti na hiljade drugih, kojima je taj rat mogao donijeti samo uznemirenje i patnju. Dovoljno je bilo samo još jednom zaviriti u ženine retke, pa da se vidi jasno, kako se ona sama zabrinula na taj, za nj sigurno samo bezopasan poziv u vojsku. Samo zato je i htjela da uveče govori s njime telefonom; svakako je naime htjela da od njega sama čuje da li se iz tog poziva može da rodi šta ozbiljno. Mila moja! — požali je s toplinom Ožbolt. No, prenuvši se već prije, prenuo se sada još jače od samoprijekora: dok se ona cijelog toga dana — a otkad se to već nije? — zabrinjavala radi njega, šta je radio on? Posvetio se sav jednoj drugoj, i eto, prva misao, kad je otvorio ženino pismo, ticala se također te druge! No da, umirivao se; kraj svega toga ipak nije zaboravio ženu! Iz vjernosti spram nje upravo se i zavadio s Marijom, zavadio se dotle, da je to sigurno značilo i njihov raskid!

Raskid? Poslije ženina pisma taj se Ožbolt činio samo još razumnijim i ostavljao ga ravnodušnijim i hladnijim. To ga je doduše imalo da stoji nekih neprijatnih odricanja prijatnih naslada, no i na to je sad gledao hladnije. Poslije skandala, koji je mogao da izazove Malčić sa svojim brbljanjem, on se više i nije mogao sastajati s Marijom, a da to, ako još zasad on i Marija sa svojom obranom prođu dobro, ne postane opasno kasnije, kad se uistinu na njega mogao da okomi doktor Daždevnjak, pa ga još i otpusti sa sanatorija. Strah pred tim ujedinio se u Ožboltu s neugodnošću da onda za razlog tog otpusta dozna i žena, pa je sad mislio: je li to bila ona opasnost, koju je sa zebnjom još tamo u šumi naslutio u svome daljnjem sastajanju s Marijom? Možda uistinu nešto slično — legavši na krevet kopkao je po sebi — no zapravo, tjeskoba, koju je tad osjetio, ticala se ipak nečeg dubljeg i još važnijeg. Nečeg, što je ona probudila u njemu sa svojom ponudom zajedničke smrti — i što je to bilo, zar možda uistinu neka mogućnost, da je u tome posluša? Ožboltu se to sada kao i onda činilo sasvim nevjerovatno, a najvećim dokazom za to bila mu je baš bojazan, da bi u tom slučaju morao prerano da prekine svoje ovdašnje, možda ipak korisno liječenje. No u čemu bi onda mogla da bude opasnost? Umišljanje prosto umišljanje! — rekne sam sebi, ništa to nije moglo da bude drugo no reakcija na Marijine bezumne zahtjeve, da radi nje ostavi ženu, i, — sad je to znao svijesno — jedino ipak to, da se oprezan kao uvijek, bojao kakve neprilike, koja bi ga mogla dovesti do nove svađe s doktorom Daždevnjakom, i prema tome uroditi s njegovim otpustom sa sanatorija!

Taj strah sad je još najviše govorio u Ožboltu da raskine s Marijom, no — opet i opet ista misao. — zar je nije prije toga morao da razuvjeri u razumnosti smrti i spase joj život? Ali je sad već jasno uviđao, da smrtna opasnost za Mariju ne postoji, dok se ona ne uvjeri, da li se varala ili nije u svojim nadama, koje je polagala u rat i izmirenje s mužem. No ako ona tad sačeka baš protivno no što je očekivala? Hoće li je tad on moći da razuvjeri u smislenosti smrti? Razočaranja, koja je u tome doživio s njome dosad, predstavljala su mu za to samo nove suvišne muke, njena pak nemoć da sebi u životu pomogne sama, predstavljala mu je njenu smrt još najsmislenijom. To je bilo sigurno ono — uvjeravao se — što ga je mutno do omaglice uhvatilo još tamo u šumi; na njenu je on tada smrt mislio, s njom se tada izmirivao, a ne sa svojom! I sad već kanda sasvim izmiren s njome, mislio je: u čemu bi doista ta smrt bila strašna, i čemu da joj je sprečava? Stvorila je odluku, sama zna najbolje zašto, a zna i on, pa čemu da joj, kako ona ispravno kaže, oduzima tu posljednju mogućnost, koja ju može osloboditi muka?

Konačno, zar je ona pokazivala bilo kakvu veću brigu za njegov život? Istina, uvjeravala ga je o ljubavi, no u toj ljubavi stalo joj je bilo do njegova života sigurno samo toliko, koliko bi taj život bio posvećen njoj samoj! A kad je vidjela da to nije moguće za nju, nije to željela ni drugoj, radije ga je sebi zamišljala mrtva — zar baš to nije bio smisao njezine ponude za zajedničku smrt? I što je onda ta ljubav bila do najužasnija sebičnost? Sebičnost, da, sjećao se Ožbolt i opet s neprijatnošću ravnodušnosti s kojom je ona, misleći samo na svoju sreću, zaboravljala ili možda i svijesno prelazila možebitnu propast svoga muža — i zar samo svoga muža? — hiljada i hiljada ljudi, koje bi sa svojom teškom pesnicom pogodio rat!

No zar taj rat, barem s jednom stranom svoje duševnosti, koja je možda baš i glavna, ne želi i on sam? Istina, iz drugih, neličnih, narodnih razloga, no bi on to ipak želio, kad ne bi bio siguran, da taj rat, radi njegove bolesti, ne može da za nj urodi nikakvom težom ličnom posljedicom?

Pokušao je da se zamisli u to, no misli su mu se splele, ostale mutne, a kud su i mogle na čistac, dok se još nije znalo kako se razvila stvar s ultimatumom, i da li je prema tome rat uopće baš tako siguran. Tako se Ožbolt u svojim mislima povratio opet na Mariju, pa na ženu; ovu je prigrljivao k sebi, onu je odbijao, nalazeći poslije svega još ravnodušnije, za najbolje, da se za nju uopće više ne brine. I u tim mislima zateklo ga je zvono, naviještavajući večeru. Grozničav i bez volje za jelo, on bi najvolio bio da se svuče i legne, no morao je da čeka na razgovor sa ženom; telefon je naime, kako je čuo, mogao biti već popravljen, pa je taj razgovor postao moguć. Tako je ostao odjeven, lješkarao još malo, no i ustao: sjetio se Malčića i nezgodnim mu se učinilo da izostane baš danas od večere.

Bilo je to i svasvim s pravom, jer tek što se digao, vidio je kroz prozor, kako se na terasi s koje se ulazilo u blagovaonicu odmiče od jedne sestre hrpa pacijenata, a uz nju ostaju samo Marija u plaču, i mali Malčić, nešto živo dokazujući rukama. Nešto pak više postrani, no također se miješajući u raspru, stajao je agent Gas. Osjećajući potrebu i dužnost svoje prisutnosti, Ožbolt turne ženino pismo u džep i pobrza na terasu.

No kad je sišao, sa sestrom je bio još samo agent Gas, no i on se nešto se smijući, upravo rastajao s njome; ona pak polazila terasom spram ležaljki, koje su tu pripadale ležaoni prve klase, a s jedne od kojih ju je k sebi zvao neki župnik, ovdje već nekolikomjesečni pacijent. Ugledavši međutim Ožbalta, izvinila se na čas pred župnikom, stala je podalje i čekala Ožbolta podžmirknuvši očima. Tako je ona gledala uvijek žmurečke kad se htjela napraviti važnom, a važnom se ona tu pravila uvijek ne samo po tome što je među sestrama bila po rangu prva, nego još možda više zato, što je bilo vrlo vjerovatno, da je tu na sanatoriju osim uloge sestre igrala i ulogu Daždevnjakove, pa i asistentove ljubavnice. Inače je to bila baš sestra Irena, ona ista, koja je nedavno Malčića malone sprašila sa sanatorija. Prisluhnula je naime kako je taj za nju govorio da ju je u ordinaciji — kroz ključanicu — vidio u zagrljaju s Daždevnjakom, i da je to, kako se prijetila, prijavila Daždevnjaku, ovaj bi ga bez sumnje, kako je bio uvredljiv, a u tom slučaju i uvrijeđen, otpustio sa sanatorija. Međutim, tašta kako je i sama bila, dala se umilostiviti Malčićevim plačem i molbom za oproštenje; nešto se pak za Malčića u svojoj dobroćudnosti, a možda i podražen ljubomorom koja je, činilo se, uzajamno postojala između njega i Daždevnjaka, založio mladi asistent. No unatoč toga Irena je i dalje Milčića gledala krivim okom, i baš s time je sad najviše računao sam Ožbolt. Sasvim dakako taj račun nije mogao biti siguran već i stoga, što je ta ista sestra bila ujedno i ona, radi koje je on gotovo u iste dane došao u sukob s Daždevnjakom, a potom, odnosno već istom prilikom, jer i ona je bila prisutna, u sukob s njome. Prijatelja naime, za kojeg se on založio, prijavila je radi pušenja i tako njegov otpust prouzročila baš ona, pa su se poslije toga i njih dvoje, ona i Ožbolt, slabo gledali, te je sad zato, protiv svog boljeg uvjerenja, mogla ona u njegovom novom sukobu iz pizme stati baš na Malčićevu stranu. No uvjeren u pravednost svoje stvari Ožbolt ipak odlučno zakorači spram nje, spreman da i sam započne objašnjenje, ako ga ona htjedne propustiti mimo. No to se nije dogodilo. Malena i zdepnjasta, s izvijenim putenim usnama, s našušurenim plavim kosama, sestra Irena je samo još jače podžmirnula sa svojim ko različak modrim očima i zapitala ga iznajprije smijućke, s uživanjem zagolicane žene:

— A šta je to bilo, gospodin Ožbolt, tamo u šumi, da ste pljusnuli malog Malčića?

U suštini razdražen, da se uopće mora o tome opravdavati baš pred tom ženom, a i u neizvjesnosti

da li joj je Malčić rekao sve što i njemu, Ožbolt se još više namršti i izbjegne izravan odgovor.

— Pa sigurno vam je rekla gospođa Marija! A što vam ona reče, to je istina, i po tome vam je sigurno jasno, da nisam mogao drugo nego da ga pljusnem!

— I to samo zato, jer vam je dobacio da ste se cjelivali? — žmurila je ona sve važnije i strože; je li to bilo lukavstvo ili je Malčić doista izvrnuo svoj iskaz?

— Pa ni to nije istina, jer se mi nismo cjelivali — odriješito, jer je i istinu govorio, zanijeka Ožbolt, i brzo, sad već i sam lukavo doda: — Kao i ostali, i mi smo tražili ćuka; sigurno i to već znate od gospođe Marije!

— Znam, znam! — prekinula ga je ona opet sa smiješkom. — Pa se i ona od ćuka prestrašila i pala na vas! Hm! — gledala ga sumnjičavo. — A ipak ja već otprije znam, da vi nešto previše šećete s Marijom i ja ću to u vašem i njenom interesu morati da kažem barem asistentu...

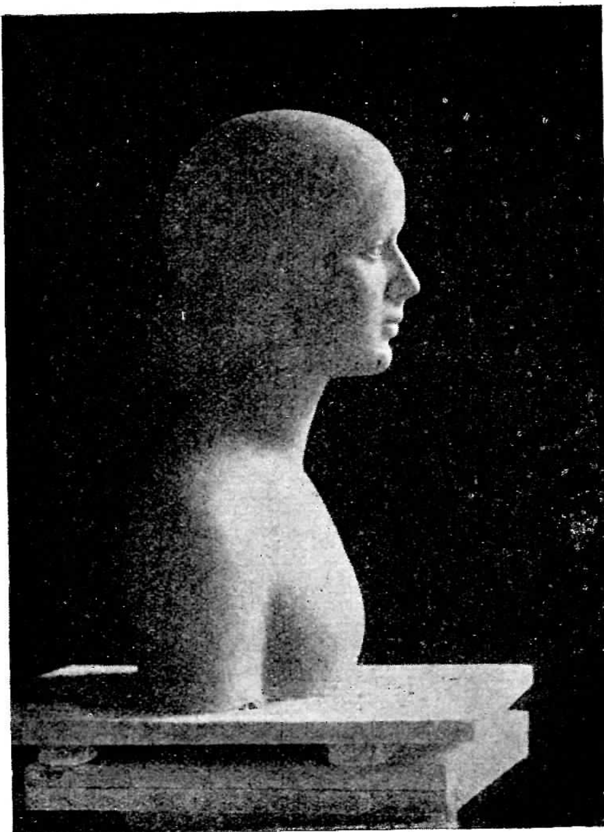
— Ko vam to reče? — protiv volje se zatajivao Ožbolt. — Šećem kao i ostali... a ako balavci ko Malčić izmišljaju iz toga romane, onda se sigurno zna i ko ih izmišlja! Vi ste i sami imali priliku da to iskušate, pa dopustite, zar vi još možete nešto vjerovati takvom pokvarenom derištu? Ja se samo jednome čudim, da je on poslije one tuče, koju je nedavno dobio od vas, imao smjelosti da s novim romanima o meni i gospođi Mariji dođe pred vas; nikako to drukčije ne mogu da shvatim, nego da vam se opet htio ulaskati!

— Da, da, sve je to moguće, a on je doista brbljavi balavac! — priznavala je i kanda se malo smela Irena, no brzo kao da ju je to još manje uvjerilo, pa se osmijehnula ironično, no odmah se i uozbiljila i napela u licu s mješavinom poruga i omalovažavanja. — Ali prave romane ja zapravo nisam čula od njega, nego od nekog drugog, kome je on to rekao, a po tome to nije bilo između vas i Marije samo cjelivanje!

Ožbolt se trgnuo, malone zgranuo, no svladavši se, reče jedino, također s omalovažavanjem:

— To ste jedino od Gasa mogli da čujete, vidio sam vas s njime! No pa što, valjda sad nije važno, što je taj opet izbrbljao, dok se više sam Malčić nije usudio da pred vama ponovi svoje svinjarske izmišljotine! Po svemu bi vam sad moralo biti samo jasnije i morali biste mi dati pravo da sam tog derana pljusnuo.

— Da, ali to niste smjeli! — isprečila se pred njim Irena važno, gotovo visokoparno. — Zato smo mi tu, da držimo red, a sutra dolazi i Daždevnjak, mogli ste i njega počekati; u njegovu pravednost valjda još niste sasvim posumnjali! Tako bi taj deran, a ne možda vi, odletio sa sanatorija — ako je tako, košto to vi i Marija predstavljate! To ćemo još ispitati! — stisnula je oči, naprčila usne i okrenula se, na polasku spram župnika.

FRANE COTA

— A tako i jest! ogorčio se Ožbolt. — Ispitajte slobodno, a ja vam se kunem — ! — malošto ne podignu ruku. No na terasu je stupio asistent i, upravivši ovamo, doviknu već s vrata Ožboltu da požuri na telefon.

V.

Tren je još stajao Ožbolt. Da se još dalje pravda i nastoji uvjeriti tu ženu? U posljednji tren ona mu se na kletvu samo osmijehnula, a u njemu ostao samo prezir i bijes. Ako je još išta bilo moguće, onda je to bilo jedino s asistentom, pa je taj poriv i osjetio, kad je pretrčao u pravcu spram njega na telefon.

— Žena, ne? — sigurno još ništa ne znajući što se dogodilo, ohrabrio ga je asistent još više sa svojim dobroćudnim smješkom.

— Sigurno! — dobaci Ožbolt, trčeći dalje; razgovor s njime ostavio je za poslije. I tek u hodniku pred telefonom usporio je korake. »A ne možda vi« — sa svom težinom javile su mu se tek sada sestrine riječi, a šta je to značilo, no da je i ona držala, da bi ga radi škandala koji je, kriv ili nekriv, izazvao s Marijom i Malčićem Daždevnjak zbilja — možda je o tome već bila između njih dvoje riječ — mogao da otpusti sa sanatorija. A to sad izravno i ne bi trebao da bude kriv Malčić, jer taj se vjerojatno ne će usuditi da ga tuži Daždevnjaku; kriva je mogla da bude baš ona, ako cio taj slučaj — što je bilo vrlo vjerojatno, jer je to za nju bila sigurno poslastica — povjeri Daždevnjaku? To je trebalo spriječiti, no kako? Da joj se izmoli prošnjama i laskanjem, ko Malčić plačem? To nikad! Samo s asistentom je

mogao da to poluči; on je trebao na nju da djeluje, i s tom odlukom nešto umiren — barem mu se tako činilo — stupio je pred telefon, počeo da razgovara sa ženom. Činio je to, što je god mogao, srdačnije i nježnije. I ko nedavni svoj sukob s Daždevnjakom, tako je i sada prećutao sve svoje neprilike; bavio se samo s neprilikama njenima — ona je za vrijeme njegova liječenja uzela mjesto dvorkinje, pa je naročito poteškoće imala s paskom nad djecom. Brzo ju je tako umirio i radi poziva u vojsku; naivna kako je bila, ona se naime doista prestrašila, da bi radi mogućnosti rata on sa sanatorija morao možda odmah ravno u kasarnu! Ali, otkle! — smijao se on nešto na silu, nešto iskreno, pa ju opet kao uvijek tako i sada hrabrio, uvjeravajući je da se oporavlja; ej, da ga samo vidi, debeo je ko puh! Tako su, ne videći se osim po sluhu ćaskali još čas dva, i rastali se najposlije u dogovoru, da će ona druge nedjelje — po prvi puta — doći ovamo sa starijim djetetom k njemu u posjete.

Nije mu to, obzirom na zdravlje, o kojem ju je obmanjivao, bilo nikako pravo, no šta, ipak će se jednom vidjeti, a možda i vrlo skoro! — pa je tako popustio njenom navaljivanju; navaljivala je ona, jer baš te nedjelje mogla je da kod svoje sestre skloni mlađe dijete, a milostiva, koju je dvorila, odlazila je i sama na izlet. Popustio je dakle, i šta više, u posljednji tren prije nego je spustio slušalicu, osjetio je čudan nagao poriv, da joj tu posjetu, bilo kako da to ona upriliči, predloži već za sutrašnju nedjelju. Zašto to? Jer ga poslije već ne bi našla ovdje. Misao je bila laganija od poriva, a i razlog odviše mutan, odviše nesiguran; — vjerovao je ipak u svoj ovdašnji ostanak, i tako je tek s pozdravom spustio slušalicu i izašao na hodnik.

U obližnjoj blagovaonici čuo se žamor, šta više, kao neka svađa, no on bez namjere da uđe, prođe mimo, ravno na terasu gdje se jo nadao naći asistenta. A ovaj je doista bio tamo, no upleten u razgovor sa župnikom, pa s jednom nerazdruživom župnikovom znanicom, nekom učiteljicom, i sestrom Irenom. Ožbolta nije ni primjetio, bio mu je okrenut leđima. A i sam Ožbolt je izgubio volju, da sad govori s njime; mogao je to i poslije negdje na samu, a mogao je to još i sutra! A i čemu to? — opre mu se ponos, no odmah i zamre; sam je on okrenuo natrag, ravno u blagovaonicu.

Ušao je oštra pogleda, ko tim pogledom unaprijed odbijajući sve sumnje i možebitne primjedbe. Uistinu pak, niko mu, osim po kojim pogledom, nije primjetio ništa. Jače, kao da se lecnula samo Marija, koja se upravo spremala da izađe, pa brzo i izašla, a lecnuo se kanda i agent Gas. No u tome se mogao prevariti, jer se taj i nadalje nešto kesio, pogledavajući stalno od sebe nedalekog komitu. Pažnja sviju usredotočila se sad uostalom, barem na koji čas, oko Jančeka, koji je po običaju bio nezadovoljan s jelom i bunio se protiv dežurne sestre, što mu je umjesto probavljivog kompota dala neprobavljivu rižu. Dežurna sestra zvala se Tonka, a bila je visoka, mršava, garava, po značaju vrlo nagla južnjakinja; neka oštrokonđa koja sebi smjelo i neustrašivo nije dala zanovijetati ni od kog — kako je sama govorila, niti od vlastitoga muža s kojim se, premda ga je voljela a on bio bogat, radije rastavila, nego da podnosi njegovu čangrizljivu ljubomoru, — a poznato je bilo, niti od Daždevnjaka, s kojim se, ne podnoseći ga činilo se uopće lično, svaki čas zakačila, te živjela s njime u stalnom, možda i sve napetijem sukobu. No kraj sve te žestine, kojom se, izazvana, znala oboriti i na pacijente — no tada na sve podjednako — sigurno je bilo da po svom karakteru nije bila zla, što više, imala smisla za pravičnost i imala srca. Uostalom, još za braka prijateljevala je, a i sad ostajala dalje u prijateljstvu s jednim radničkim funkcijonerom, pa su se po tome valjda razvile kod nje i simpatije za socijalizam, što tu nije ni tajila. Pa premda se u tom pogledu Ožbolt nije tu mnogo, ni pred njom isticao, vjerojatno su je baš te njene simpatije navele, da se ona, inače ni prije ni poslije ne pazeći ga više od drugih, zauzela za nj i njegova prijatelja, također socijalistu, povodom njihova sukoba s Daždevnjakom. Zapravo, to je možda još više odmoglo nego pomoglo, no važno je bilo, da je poslije toga, napadnuta tad od nje, sestra Irena postala ipak ponekad kanda skromnija i uljudnija baš spram njega sama. Nije li se dakle i u današnjem slučaju mogao pouzdati u Tonku? — mislio je sad Ožbolt, slušajući je kako se razgoropadila na Jančeka, slavši ga radi bolje hrane Daždevnjaku i škrticama od okružne blagajne. No s druge opet strane da od nje šta traži smetala je Ožbolta čudnovatost držanja koje je ona stalno pokazivala spram Marije. Nikad se to doduše nije pokazalo u kakvom prigovoru, no u nekoliko mahova, kad je s njome pred Ožboltom i drugima došla u dodir, mogao je Ožbolt zapaziti neku čudnu, za druge možda i neprimjetljivu netrpeljivost; izbjegavala je uopće s njome razgovor, okretala joj leđa, ispoljavala po svomu neki prezir — a zašto? Dosad o tome nije bilo, a nije mu zapravo došla ni prilika da snjome govori, Marija pak, kad su je na to upozorio, začudila se, rekavši, da to sama nije ni po čemu zapazila! A čudno, i ona se kanda tom prilikom pokazala spram Tonke netrpeljiva, najposlije mu čak odlučno zabranila, da s Tonkom uopće šta govori o njoj. Skoro potom se to i na po zaboravilo, prešli su preko toga a sad se Ožbolt tog sjetio živo, tražio razlog, odlučivao da se ipak porazgovori s Tonkom. Brzo je međutim prešao sad to i opet mislima, jer svu pažnju zaokupilo mu je čarkanje, koje je poslije stišane bure između Tonke i Jančeka, a i opet uz sudjelovanje ovog posljednjeg, započelo oko stolova unakrst o ratu i politici. Sad se već znalo, čuo je to i Ožbolt od žene, da se Austrija nije zadovoljila sa srpskim odgovorom na njen ultimatum, njen poslanik da je već otišao iz Beograda, i sutra da će već sigurno u cijeloj zemlji biti proglašena sveopća mobilizacija. Ništa drugo, rat je pred vratima! — i mnogi su tu sad s time bili oduševljeni, što je opet izazivalo protivljenje drugih, pri čemu se dakako rasprava najviše vodila u okviru domaće sasvim strančarske politike, kako je to započelo već tamo

u šumi ispod Daždevnjakovca. Samo po sebi to sad međutim možda i ne bi moglo da zaokupi Ožboltovu pažnju, da se nije dogodilo i opet, te se ta raspra počela da lomi na glavi baš komitinoj. Bockati ga je počeo zapravo baš Jančkek, potom su nastavili drugi, a on je sjedio smrknut, pritajen, daveći se ko za osvetu zalogajima, i tek od maha na mah zašibavši oko sebe bijesnim pogledom.

— Naš komita bi, čini se, mogao da guta i bombe! — glasan u raspri, i po katkad samo ispod oka pogledavši Ožbolta, zacerekao se mali Malčić, no odmah i stisnuo usne, posiječen i ustrašen komitinim pogledom.

— A i doista ćeš se zagutiti! — šaljivo mu je dobacio Jančkek. — Na ti još, ti ubojico našeg prijestolonasljednika, moju rižu; vi Srbi nas bombama, a mi Hrvati vas rižom! Na! — pružao mu je tanjir, a komita je samo zarežao i naglo, u bijesu, odrinuo od sebe i tanjir svoj. A neprogutan zalogaj naduhuo mu je lice još jače, te je ustavši, nesretnik sad zbilja jedva progovorio

— Gutao bi komita vas malo drukčije, da mu je zbilja bomba!

— Hehe, to baš nemojte reći! — većinom se ćutke keseći dosad, oglasio se agent Gas, a iznad zafitiljenih brkova usjekla mu se brazda, koja sigurno više nije mogla da znači samo smiješak. — Da vas je i milijun komita, Austrija će vam Srbiju progutati ko, eto ja — metnuo je u usta mrvicu kruha, progutao ju, i zacerekao se kao da je izrekao bogzna šta duhovito ,a licem je zbilja bio odvratan.

Komita je već pošao spram vrata, stao tu, predahnuo svoj progutan zalogaj, i prasnuo nenadano ko zbiljska neka bomba:

— Šta se cerite? Vi bolje da ste kuš! Mađarsko pometalo!

Sasvim nenadano to međutim nije došlo, jer su se njih dvojica stala rječkati već vani, nedugo tome uvečer, kad su se na povratku sa šetnje sastali pred sanatorijem. A nabirao se taj nesklad sviju ovih dana, imajući za to naročito svoje poprište u sobi u kojoj su — komita kao sin bogatih srijemskih roditelja — stanovali obadvojica kao pripadnici druge klase, — a imajući zato i dubljih razloga, jer je agent Gas kao namještenik mađarske firme bio poznat mađaron, i prema tome naročito od sarajevskog atentata, pa poslije od ultimatuma izrazit austroungarac i srbofob. Inače je to uistinu bio neki pokondiren praznotikvić, pokondiren od uspjeha, koji je rado isticao, a koji se sav sastojao u tome, da se on možda i svojom sposobnošću za posao, no svakako i sposobnošću dodvoravanja spram šefova, a podmuklosti spram kolega, našao pred izgledom, da od običnog komija, pa putujućeg agenta postane poslovođom filijale svoje firme, ili, kako je to on govorio — onim, koji će tu filijalu preuzeti u svoj posao. Na smiješnoj i tužnoj skali društvene hijerarhije, to dakako nije bio bogzna neki tako važan uspon kako je to predstavljao on sebi i drugima. No manjak je on ovdje pokušavao nadoknaditi time da se, možda ih uostalom smatrajući i sebi ravnima, s nametljivošću i ulaskivanjem pokušao uvući u to društvo viših iz prve klase, što mu je uostalom do izvjesnog stepena i uspjelo, a naročito to kod starog župnika, za koga se također znalo, da je mađaron. Naravno međutim, da je inače, kao pripadnik druge klase, koja se po vanjskim okolnostima — nastambi, ležanju i hrani — nije razlikovala od treće, bio više upućen na pripadnike treće klase, pa se družio i s ovima. No u svem tom njegovom druženju primjećivala se uvijek umišljenost čovjeka koji se smatra više vrijednim a i višepravnim i to čini samo silom prilika, pa prema tome pazi da ne pređe granicu i tako se učini nemoguć pred onima iz prve klase. Naročito se to ticalo župnika, a ispoljilo obzirom na igru vojnika. Župniku ta igra nije godila, jer je za njega bila previše bučna, a i nedostojna, pa se prema tome ravnao i Gas, a to se potom odrazilo i u njegovom odnosu s komitom. Taj odnos naime nije bio uvijek tako netrpljiv i svadljiv kako je to poslije postao. Naprotiv, kroz kratko vrijeme njih su se dvojica počela čudno da zbližuju i osim što ih je zbližavala pripadnost istoj klasi tome bio je s jedne strane, da je Gas pomoću komite htio da u mjestu ovog produbi trgovačke veze svoje firme, a s druge opet, da se to komiti kao sinu trgovca također činilo na korist. No posao se taj brzo razbio na vijestima, koje je komita dobio iz svog mjesta, pa je time pukla sigurno i nit koja ih je obadvojicu dotle spajala. Javan dokaz tome bila je baš igra vojnika. Odmah prvih dana te igre, pozvao je naime Gas komitu na šetnju, a ovaj je to, ko stari ratnik voleći vojsku, odbio radi sudjelovanja u igri. Gasu je to bilo djetinjasto neozbiljno, pa to i reče, a komita, znajući da taj prijekor dolazi od mrskog mu katoličkog župnika, nakostrušio se, rekao to Gasu i potom okrenuo leđa. Uvreda je bila to veća, što je bila nanesena javno, pred radnicima iz treće klase, a njome je bio dirnut i župnik, kojeg se Gas nije htio da odrekne. Tako je prelom između njega i komite bio gotov, izraštavao se polako u sukob politički i sad konačno prasnuo. I naravno, Gas se uvrijedio strašno — sve se to sad dogodilo i opet pred onima koje je smatrao nižima od sebe; tu je dakle trebalo spasavati ugled, i sav se on zato naježio, ustao je, utanjio lice, produžio čeljusti, zapiskutao:

— Ko kuš? Vi Srbi sad morate biti kuš! Vi ste pometalo, beogradsko pometalo i špijun! Ja ću vas javiti! Sestra! — obratio se na sestru Tonku koja je, s poruglјivim smiješkom stajala na vratima. — Vi ste to čuli, vi ste svjedok! I, i, i... dok je on ovdje .... ja sa srpskim špijunima ne ću da jedem u istoj sobi — hoteći da ode, učinio je obratno, pa sjeo, vjerovatno to i radi toga, jer je pred vratima bio komita. I dišući, brisao je maramicom čelo. A sestra Tonka učinila je još poruglјivije lice, i ko hrabreći komitu, koji je vikao, da će Gasa ćušiti, dobacila, isto Gasu:

— A vi izađite! Koji vas vrag sili da ostanete tu! Sami ste izazvali! — pogledavši ga prezirno, nestala je s vrata,

Po nekim izjavama koje je ona učinila u njegovoj prisutnosti, Ožbolt je znao, da je ona obzirom na ultimatum i rat orijentirana jugoslavenski, i zato je sad razumio njenu pristranost za komitu. Mnogo su mu već nejasniji bili razlozi nedavnog komitskog drugovanja s Gasom, no, i ne zanimajući se za njih, bilo je baš to drugovanje ono što je, zamjerajući mu drugovanje s različitim ljudima, do nedavno zamjerao još najviše komiti. Jer Gas mu je i samome bio oduvijek odvratan, otvoreno mu uostalom pokatkad pokazivao svoju nesklonost, tako te mu je odmah, za razgovora sa sestrom Irenom, bila jasna zloba kojom je Gas sestri Ireni pokazao ono što se nije usudio mali Malčić. Iz tog razloga, pa i saobraćajući s komitom, on je sad osjetio i sam poriv, da se stavi na njegovu stranu i istupi protiv Gasa. No razum ga je odgovarao od ove svađe, a sukob između komite i Gasa vrlo brzo je i svršio. Gas naime nije nikome bio mio, pa su ga tako napustili sad i oni, koji su mislili isto kao i on, a sam se komita brzo svladao, te, jedino još s psovkom ograđujući se da bi bio špijun, izašao je za sestrom iz sobe i zalupio za sobom vrata.

Mrmljajući, i prijeteći se da će Daždevnjaku tužiti i njega i sestru, ostao je na poprištu samo Gas, a zamalo pa je ustao i on, te izašao, slučajno valjda i opet s Malčićem. I drugi su izlazili, no Ožbolt je s rijetkima ostao još da sjedi. Nije to bilo radi jela; sve grozničaviji i bez teka ostao je tu jedino s namjerom, da možda od koga dozna šta se s Marijom i Malčićem dogodilo poslije njegova odlaska tamo u šumi. Sam nije htio ništa da pita, čekao je to od drugih, i najviše od Jančeka, koji je najposlije od sestre Tonke dobio ipak kompot, i jeo taj oblizivajući se s nasladom kao kakvo dijete. I još je nešto Ožbolt htio da dozna od tog čovjeka, tek malo prije mu je to palo na pamet; no Jangek se s drugima zapleo u razgovor o komiti i Gasu, i na Ožbolta se obazro tek tada, kad je taj, izgubivši volju za svaki razgovor, izlazio iz blagovaonice. Čemu uopće da šta ispituje, što ga se uopće još i tiče! — lomio se u sebi između ogorčenja i ravnodušnosti, i tako je prelazio terasu, s namjerom da upće ne traži ni asistenta, nego da ravno pođe u sobu, svuče se i u miru pokuša da preturi groznicu koja ga je sve jače zalijevala znojem. Pogdjeko mu se na teresi htio da pridruži, jedan ga čak pitao šta se to dogodilo između njega i Malčića, no on ostade malorjek, i odbivši sve od sebe, prikuči se sam već ulazu u zgradu sa spavaonicama. A tu se, u koridoru, sukobio s Marijom. Ona je nosila za večernje ležanje jastuk i gunjac; i videći ga, sve je to još čvršće stisnula k sebi da joj ne ispadne, pa se u prvi tren silno zbunila.

— Idete li na ležaonu? — pitala je, plaho piljeći preko njega u izlaz.

— Ne! — sjeknuo je Ožbolt, namjeran da se ne zaustavlja. No ipak je stao, jer ona se kanda oporavljala iz zabune, pa uistinu rekla s vrlo pribranim izgovorom:

— Malčić nas je tužio sestri Ireni!

— Znam! — kratak još uvijek ostade Ožbolt, — njeno mu se lice pričini čudnovato vedrim, zato iz zanimanja produži. — A je li vas Malčić napao pred drugima, kad sam ja otišao?

— Pa jest! Ono isto reče što i nama tamo dolje u šumi — oborila je Marija pogled, no brzo ga opet, sad još vedrije pogledala u lice. — Ali su ga pacijenti grdili, pa je pred sestrom Irenom opozvao, tamo smo se, kaže, samo cjelivali, što također nije istina.

Da joj kaže, da je sestra Irena ipak sve doznala od Gasa? Nešto da je kazni, nešto da je ne uznemiruje, ne htjede joj to reći, a odozgo, iz prvog sprata, čuo se sve bliži glas asistentov. Sam zakorači na stepenice.

— Dobro, dobro! — istisne, spreman da ode, no ona je, malo se tek maknuvši, opet stala.

— A jeste li čuli — jasno se već osmijehnula — da je austrijska diplomacija — baš tako je rekla — ostavila Beograd? Bit će rat, za sutra se, javljaju iz grada, već očekuju mobilizacija!

Ožbolt je razumio njezinu vedrinu i njezin osmijeh, i u naletu gađenja, reče hladno, obazirući se na stepenicama:

— Da, i ja sam baš večeras dobio pismen poziv u vojsku!

— Kako? — sijevnula je njoj u licu neka silna radost. — To je onda možda već i on — izlanula se možda nehotice, jer nekako je prebrzo htjela da to zamete pitanjem. — A vi ste govorili sa ženom? Pa što ona javlja?

Glas astistentov bio je sve bliži, Ožbolt se odvrnuo naglo, i dobacio s porugom.

— Pozdravlja vas! — i ne okrećući se više, nastavio je da se penje uz stepenice.

Marija ga na tren još gledala smetena, zatim su joj se trznule usne i bez riječi je izašla iz kuće. A Ožbolt, tek što se popeo u hodnik, našao se okom u oko s asistentom. Taj je tu dosad razgovarao s jednom sestrom o nekom bolesniku, ova pak je upravo ušla u jednu sobu, tako su njih dvojica tu ostala sama. Asistent je bio mlad, visok, izvrsno srašten čovjek pitoma lica i vedra, u kome se još nije odrazio napor života, i koje se, pogotovo tu između bolesnika, doimalo prijatno sa svojim zdravljem i uvijek prijateljkim smiješkom. Tako se i sada smiješio, ničim ne pokazujući da se od časa kad su se vidili na terasi bilo u čemu promijenio spram Ožbolta. A znao je već sve, rekla mu je to sestra Irena, govorio je već i s Malčićem, a upravo sada je kanio potražiti i Ožbolta. A to ne zato da čuje njegov prikaz; taj mu gotovo je nepotreban, jer o Malčiću je već davno stvorio sebi svoj sud, pa ne može da uvažava njegove brbljarije; ne može ih u toj prilici to više, što Malčić je sam pripovijedao sve vrlo zbunjeno i povukao je već polovicu onog što je najprije tvrdio pred Gasom. No na jedno bi ipak htio da upozori Ožbolta — zato ga je baš i htio da potraži, — to je, da ne samo radi izbjegavanja skandala, nego i radi svo-

jeg zdravlja izbjegava priliku koja ga može da previše uzrujava.

— Vama je, gospodin Ožbolt, potreban prije svega mir! — poduprο je on to svoje stanovište i s groznicom koju je zapazio u Ožboltovu licu. — Već i vaša igra nije se meni mnogo dopadala, ali pustio sam vas, sluteći da vam je to duševna potreba! Pa i te svoje šetnje s Marijom — izrekao je konačno ipak, a dosad kao da se, diskretan, žacao to izreći jasnije — morali biste svakako da ograničite! Konačno, to je i najbolji način, da ne dolazite tu u nepotrebne sukobe. Je li da to uviđate i sami?

Ono što je sad naročito uviđao Ožbolt bila je baš diskretnost asistentova, kojom je sam bio oslobođen da se tu radi popodnevnog slučaja izmotava onako, kako se to doduše dogovorio s Marijom, no kako ga je to ipak — slučaj sa sestrom Irenom — samo ponižavalo. Tu nije trebao ništa govoriti o ćuku, niti je to spominjao asistentu. Možda je ovaj uostalom imao sumnju kao i drugi o njegovom odnosu s Marijom, pa je uzrujavanje, od koga ga odgovarao, dovodio i u vezu baš s tim odnosom. No pri tome nije pokazivao nikakvu radoznalost, ostajao je stalno unutar granica koje su onemogućavale bilo šta uvredljivo. Pod dojmom takova postupka Ožbolt je malo ne prešao u krajnost, da asistentu sve prizna što je bilo između njega i Marije, prvenstveno naravno, da mu povjeri baš onaj krupan razlog, koji ga je dosad vezao s Marijom; namjeru ove da se otruje. Zar ne bi asistent bio najpodesniji da tu stvar s Marijom riješi bez muke i s najprikladnijim, vjerovatno i uspješnim taktom? Ta misao mu je zapravo već došla popodne u šumi, kad se Mariji zaprijetio tužbom upravi, a ona spominjala Daždevnjaka; no ni sad je, u podesnijoj prilici, ne izreče. Jer čemu da izvrgne neprilici, ipak i neprilici Mariju sada, kad je sutrašnjom mobilizacijom postalo vjerojatnije njeno izmirenje s mužem i prema tome napuštanje smrtne odluke. Pa ako se to i ne dogodi, — a Ožbolt je računao s još nečim drugim, radi čega je i htio prije da razgovara sa starčekom — bit će još vremena da asistenta pozove u pomoć. No jedna pomoć mu je sad ipak bila potrebna; prije se nje odrekao iz ponosa, no sad, ponešto doduše zaobilazno, reče ipak:

— Ja znam, da vi na sve to gledate ljudski i pošteno! No ima tu ljudi, zapravo žena, koje kao da uživaju u mojoj neprilici, sve vjeruju Malčiću, te kane možda da izbiju protiv mene kapital kod Daždevnjaka!

Bilo je to vrlo slobodno rečeno, jer više je no vjerojatno bilo, da je asistent sestru Irenu, na koju je sad Ožbolt nišanio, imao ovdje ne samo za ljubavnicu, nego da ju je mladenački i volio, te i prilično patio radi njena odnosa s Daždevnjakom. Vjerojatno je to bilo i stoga, što se sad asistent po prvi put ponešto smeo, te, premda sigurno pogodivši o kome je riječ, pitao pritajenim glasom:

— Koga vi to mislite?

FRANTIŠEK HOFMAN

Ožbolt više nije mogao, a nije ni htio da uzmakne, odlučno dakle nastavi.

— Pa sestru Irenu! Ona mi barem navješta neku istragu po kojoj bih mogao da od Daždevnjaka budem otpušten sa sanatorija, pa mi se tako pričinilo kao da je o tome Daždevnjak njoj, a možda i vama, nešto već govorio —?

— Meni nije ništa! — reče poslije izvjesnog krzmanja asistent ponešto smrgođen. — A ne vjerujem da bi i njoj! — pa se razvedrio i nastojao biti uvjerljiv. — A sigurno mislim, da ona nije takva, pa bi vam se išla osvećivati! Malo vas je sigurno htjela da pecka! Uostalom, ja ću govoriti s njom, i vi, mislim, možete biti miran da do Daždevnjaka ne će ništa doprijeti! Osim, dakako, ako se opet ne uzbuni mali Malčić, no to mi se ne čini; najbolje bi ipak bilo da se izmirite!

Izmiriti se Ožbolt nije htio, već i zato, jer po Malčićevom opozivanju nije smatrao potrebnim. — Dovoljno mu je bilo i obećanje astistentovo, pa se tako, barem ovaj čas mirniji, unaprijed zahvalio asistentu, te izmijenio s njime još nekoliko riječi o svojoj groznici a i o nedavnom sukobu s Daždevnjakom, pri čemu ga je asistent opet umirivao da to sebi tako ne uzme k srcu. I potom su se rastali, a sam on pošao je da legne. Pred samim vratima sreo je Malčića koji je s termometrom u ustima izašao iz svoje sobe. On se, ko iz straha, toliko trznuo, da mu je malone ispao termometar, no Ožbolt ga je samo okrznuo pogledom, odvrnuo se i ušao u svoju sobu.

(Nastavit će se.)

HAMZA HUMO: GROZDANIN KIKOT

(Svršetak)

XXXV.

Na Koravcu govore:

— Poludila Anđina Grlica.

— Bože me oprosti, kažu, Nečastivi laje iz nje. Tako govore, a ja ništa ne shvaćam.

— A znate li što je poludila? Silovao je Jure glavarev.

— Silovao je u potočini kod Markove Belenzukovine.

A ja još ne shvaćam. Bože moj, mislim, zar je to moguće!

— Sutra će voditi Juru u Kamengrad. Boško Vrle poslao pa žandare, a njegov vlastiti otac, kao glavar, zatvorio ga u pojatu i susjedi mu svezali ruke.

— Mati mu, kažu, nariče kao da im je mrtvac u kući.

Bože moj, šta se sve ovo događa! mislim ja, a svi gledaju u me.

— Anđa sve čupa kose i bije se šakama u prsa — reče neko sasvim tiho.

— Dosta više o tom! — kaže Svrzimantija strogo i odlučno, a brada mu zadrhta.

— Ozrene! Ostani, ne idi! — viče Svrzimantija za mnom.

Tek u ulici steže me nešto za gušu, pa pobjesnih. Jurio sam kao lud do Markove Belenzukovine. Vikao sam i bacao stijenje u Jaginu čatrnju. Odgovarao mi je samo potmuo lavež, poslije lajao vrh mene. I tako je sve dugo lajao dok me ne trže nečiji glas:

— Ozrene, razboljet ćeš se ovdje. Hajde sa mnom.

Bio je Svrzimantija.

Ja sam ležao na hladnoj stijeni čatrnje, sav izmožden i iscrpljen.

— Hajdemo! — kaže tiho Svrzimantija, i mi se digosmo.

Sjeli smo u Vidinu sobu, a vino se zacrnilo pred nama.

— Rekao sam da ti jave kući da ćeš ostati sa mnom. Pij! — kaže on, i mi smo pili.

Pili smo teško i ćutali. Poslije je on dugo govorio. Kao bumbari, zvrndale su mu riječi po sobi, a ja sam pio i tupo promatrao šare po zidovima i mrlje po stolu. I bumbari su zvrndali sve dalje i dalje, i šare su bivale sve to tamnije.

— Pij i uguši sve u sebi! Budi grob prije groba! To je sudbina svih nas — čujem kako zvrndaju oni bumbari.

A poslije me steže neko za srce, i samo čuh oštar i brz krik, i sve zamrači. I tad sam vidio sve. Vidio sam njega, Juru, kako napastuje Grlicu, vidio sam kako Grlica juri potokom, sva pocijepana i raspletena, a lud i oštar smijeh laje za njom. Jure je bježao niz njive, sav krvav i izgreben po licu.

O, sve sam vidio!

Neka crna sjena stade vrh mene. Osjetio sam nešto hladno na čelu, čuo sam riječi i probudio se.

Svitalo je. Sa glavom u rukama, sjedio je Svrzimantija kraj mog uzglavlja.

XXXVI.

— Sad će provesti onog razbojnika — kaže on. Hoćeš li izići da ga vidiš?

— Ne ću. Gadi mi se — rekoh.

Dolje su se čuli glasovi pred krčmom. Iskupio se svijet da ga vidi.

— Kako ih ovo nema? — kaže neko. Ima više od pola sata kako su prošli žandari.

— Kad će prije. Treba da ga svežu u svoje lance.

— A, ne bojte se, pritegnuće oni njega! Ne će mu više rasti zazubice za djevojkama — čuje se nečiji debeo glas.

Nasta tajac dolje pred krčmom. Čuje se samo jasan kres žandarskih cokula.

— Vode ga! — kaže Svrzimantija i stade na prozor.

I ne hoteći, gledao sam i ja zatvorenih očiju!

— Oborio glavu kao pokajnik.

— Gledajte ga! Sav je izgreben po licu.

— Životinja!

— Razbojnik!

— Ne vraćajte nam ga više u selo!

— Radi ovakvih Bog i šalje grad — čuli su se glasovi odozdo.

— Mnogo će ga osuditi — reče neko.

— Grjehota je to, djeco, strašna grjehota — očuh glas deda Škembe. I treba da ga osude. Ali ljudski je sud malen za ovakav zločin. Bog će njega da kazni.

Ja i Svrzimantija izidosmo pred krčmu.

— Znaš šta, Ozrene? Uzećemo rakije, pa ćemo u Klinovac pred kolibu.

— Dobro — kažem ja i osjećam kako pogledi svih leže na meni.

Svrzimantija me stiže u ulici.

— Bolje je da smo sami — kaže on. Proslavićemo rastanak u tišini i oprostićemo se sa ljetom. Zaželit ćemo svemu ugodan san. Ko zna koga će još od nas da ogrije sunce proljetno.

Trsovi šušte i truni se lišće za nama.

— Smrt svuda i na svakom mjestu — nastavlja Svrzimantija. Kako nečujno i svečano umire priroda, a kad umre čovjek nadignu dreku za njim kao da će ga derati tamo na onom svijetu.

— Sve ovo što smo mi izmislili, ne valja ni šuplje pare — završi on.

Poslije ode da natrga šušnja, i mi sjedosmo pred kolibu.

— Hajde, u zdravlje! — i mi se počesmo opraštati sa prirodom.

XXXVII.

Juče sam mnogo pio. Silno su me izmorili ovi posljednji dani. Ležim u mojoj odaji i tupo gledam u tavanicu. Ne mislim ni o čemu. Osjećam tugu koju ću odnijeti skoro u bučne gradove. Boli me za Grlicom i žalim Svrzimantiju. Sjećam se Ivankinih milovanja i zahvata me neka tužna praznina.

Majka svakog časa ulazi. Tobože traži nešto.

— Šta je tebi, Ozrene? — pita me majka. Sinoć si vikao. Prepao si i mene i oca.

— Sanjao sam — kažem ja.

Da, sanjao sam strašan san. Još nikada u životu nisam sanjao tako jasan i strašan san:

— Nema Svrzimantije. Nema ga još od juče, viče Galama. Leko ga tražio, pa mu kuća zaključana. Kaže, da je lupao. Učinilo mu se da ga dozivlje mrtvac iz prazne kućetine.

— Jest. Svrzimantija se ubio — kažem ja sasvim tiho, a Galama se prekrsti i obori glavu.

— Treba obiti vrata — kažem ja. Hajdemo! — I mi idemo niz ulicu i ćutimo kao osuđenici.

Pred nama zastade ulaz. Dub tužno šumi. Galama se opet prekrsti. Ulazimo u dvorište. Vrata zaključana.

— Galama, potraži polugu u šupi! — kažem ja drhtavim glasom, a Galama ode u šupu.

— Pohiti! — htjedoh reći glasno, ali samo očajan krik zacvili mi u ušima.

Galama zavri. Vrata se nategoše, zaškripaše.

— Ne znam samo zašto je zaključao kad je odlučio da umre — kaže Galama.

Prihvatismo se obadvojica poluge. Daska vrisnu, pa prsnu na polovici. Galama uvuče ruku. Čuh jasno kako pomače zavor. Vrata se otvoriše. Uđosmo i zastadosmo na sobnim vratima.

Na sred sobe, o vjenčanici, visi moj dobri prijatelj Svrzimantija, visi sav modar, sa očima uprtim u užas i saznanje smrti, saznanje puno čuđenja i razočaranja.

— Gospode Bože, Gospode Bože! — šapće Galama i jednako se krsti.

Na stolu se koče iskrivljena slova, ispisana na plavoj hartiji:

»Sam sam bio cijelog svog vijeka, želim da me sama i sahranite. Neka mi Haralampije ni mrtvu ne prilazi! Sahranite me pod mojim dubom, i neka me se Krivošija koji put sjeti svojom tužnom pjesmom! Zbogom ostajte svi! Zbogom, Ozrene!«

Galama mu priđe. Priđoh i ja.

— Podigni ga! — kaže Galama, a ja ga obuhvatih i podigoh.

Drhtavom rukom smače mu Galama konopac.

Položili smo ga na postelju i izašli.

— Ozrene, ja ću se pobrinuti za sve — kaže Galama, i mi se rastadosmo. —

To je bio taj san.

Neko govori s majkom dolje u sobi. Govore o Grlici.

— Juče su je vodili ocu Alojziju — priča neki ženski glas. Vodili je u crkvu i jedva je uveli. Sve je vrištala na vratima, a u crkvi, Bože me oprosti, sve laje Nečastivi iz nje. Fratar ga istjeruje, a on sveudilj laje.

— Neka joj jedini i veliki Bog pomogne! — kaže moja majka, i nešto tiho dodade.

Ništa više nisam čuo do samog šapata.

Ustajem pred podne, a majka me pita:

— Gdje ćeš, Ozrene?

— Neću na Koravac — kažem ja. Idem na stijenu vrh kuće.

XXXVIII.

Stojim nad Svrzimantijinom kućom i mislim o sinoćnjem snu. Siromah Svrzimantija! Kada se do godine povratim u ove strane, može biti da će moj prijatelj ležati pod ovim dubom. On će ležati, a dub će starački šumiti vrh njega i širiti nad njim svoje oronule ruke. Pjevaće o prolaznosti svega i govorit će zaprašenim i pokislim putnicima:

»O zaprašeni i pokisli prolaznici! Sjetite se nepoznatog, što svakog čovjeka u životu čeka! Sjetite se zagonetnih puteva sudbine, jer pod mojim granama leži čovjek koji ih je preteško osjećao!«

Trza me kreštav glas odozdo sa dna ulice. Kao da grabljivica krešti u klisuri. Slušam pjesmu i srce mi bije jako. Jest. Ona je, Grlica.. Napinjem uho: sad čujem samo iskidane tihe tonove. Eto je sa dna ulice! Gospode, Gospode, je li ovo Grlica! U naručju kao da nosi dijete, nosi sasušenu tilovu granu. Više ne krešti. Gleda ukočeno, pravo. Ide tiho, njiše se i pjeva jadikovku o Malom Isusu.

Sjećam se. Ovu je jadikovku pjevušila još ljetos u potoku, kada smo brali kupine u krtolić od jasenove kore.

Evo je! Gospode, sva je pocijepana! Krvave su joj i noge i ruke. Kose joj raščupane, a oči pomućene.

Ja stojim kao nijem. Ona se nenadno trže i spazi me. Prestade da pjeva. Lice joj se nape u bolnu grimasu. Očito je htjela da se sjeti nečega.

— Aa, ti si odveo mog Malog Isusa! Ti si onaj neznanac, što je odveo mog Malog Isusa niz luke kraj Hučke.

— Grlice, nisam ja neznanac. Ja sam tvoj Ozren. Grlice! — govorim ja tiho i savladavam se, a ona se izmiče.

— Jest. Ti si onaj neznanac — kaže ona i ukočeno gleda u me. Ja sam te vidila kad si ga odveo niz luke kraj Hučke.

— Grlice, pa zar me ne poznaješ? Ja sam Ozren. Ja sam tvoj Ozren.

— O, Ozren je umro. A ti si on, neznanac — kaže Grlica, pa se sve to više uznemiruje i steže tilovu granu u naručju.

Najednom sva zadrhta, ukoči se i zakrešta. Glas joj laje u klancu kao zavijanje bijesna psa.

— Grlice, Grlice moja! — zovem ja, a ona samo gleda u vrh duba i laje.

— Gospode, Gospode, šta učini! — šapćem ja sav obezumljen i ne usuđujem se da je prihvatim.

Zatim, cijelo tijelo poče da joj se talasa, pa da se smiruje.

I ne gledajući me više, pođe niza stranu. Kao nekada o Ozrenu, pjevala je sada tužaljku o Malom Isusu. Pjevala je kako ga on, neznanac, vodi niz luke kraj Hučke, vodi ga u neznane krajeve:

I mali Isus za njim
Niz rosne luke iđaše,
I bose nožice mu
Travica milovaše.
A on, neznanac, nevinog
U kraje neznane vođaše.

Gospode, Gospode, šta učini od Grlice! — šapćem ja jednako, a njen glas titra tužno i bolno u ulici i para mi srce.

A riječi se gube niz ulicu i Grlica odlazi, gledajući pravo i ukočeno, i pjeva:

I bose nožice mu
Travica milovaše...

XXXIX.

Prolaze dani, a mi još ne odlazimo. Pada hladan sumrak, a kiša sipi, kiša beskrajna, i sije jesenju čamu u duše i na seoske krovinjare.

Beskrajna je magla jesenja na ravnima i bregovima. Beskrajna je tuga mladih ljudi za svijetlim, milovanjima. A lanac brda oko naše kotline, stegao nas u svoju neumoljivu kariku i zadavio nam široki ljetni smijeh. I prpošna mladost tinja, samo na kom sijelu vrisne djevojački kikot u momačkoj ruci i lizne plamen na ognjištu.

Moj prijatelj Svrzimantija ide kroz kišu kao uklet vran gavran i samuje u svojoj pustoj kući. A ja mu lupam na prozor i budim ga:

— Hej, prijatelju! — vičem. Izlazi iz ovog Nojevog kovčega. Poplaviće te kiše jesenje.

A on izlazi i neodlučno stoji na vratima:

— Pravo imaš, Ozrene: moja je kuća pravi Nojev kovčeg. Uvijek me je podsjećala na nešto neobično. Pravo imaš — kaže on; i mi se zaputismo na Koravac.

— Otac kaže da bi otišli još prije pet dana da nam je kuća u gradu opravljena — rekoh ja, a Svrzimantija mi ništa ne odgovori.

Vjetar šušti u kupinama. Gole i prokisle njive tonu u suton. Bespara klicnu iza neke kapine, pa ga opet nestade.

— Ovaj Bespara pravi je šišmiš — kaže Svrzimantija. Čim suton, on počne da luta ulicama i krije se od svakoga. Odnekud klicne, pa da ga tražiš cijelu noć, ne bi ga našao.

Ulazimo u krčmu, a Galama viče:

— Ljudi, zgotoviše se poslovi. Vino će ove godine biti kao grom.

A krčma puna gostiju i poznanika. Ispod vrba, prenio Galama naš sto u vrh prčme i opravio mu noge. Prikucao mu neke balvane za noge, pa čvrsto stoji kao ukopan.

— Daj nam litru novoga! — vičem ja u sveopćem žagoru,

Popili smo još četiri litra.

— Kao mlijeko — kaže Leko.

— Prijatelji, pijte! — vičem ja. Cijelo smo ljeto proveli u vinu, u vinu ćemo se i oprostiti. I Bog zna, žao mi je što vas ostavljam, ali svak ima svoju sudbinu.

— Jest — kaže dedo Škembo. Svak ima svoju sudbinu. I stari su nam tako vjerovali, a vinogradi se tada nisu polijevali, i opet je vino bilo i bolje i jevtinije nego li danas.

— Minda, zapjevaj! — kaže neko.

— Jest, Minda dobro pjeva, — kažem ja — ali neka nam zapjeva Krivošija jednu svoju tužnu u naš veliki rastanak.

— Tako je, Ozrene! — viknu Svrzimantija, glasno na zaprepašćenje svih. Pjevaj, Krivošija!

A Krivošija se iskašlja, iskrivi šiju, pa zapjeva:

Niz zelene vode,
Niz zelene,
Pružile se livade pitome.
Ovce čuva Ivan i Ivanka.
U Ivanke prebijelo lice,
Bijelo lice kao jarko sunce.

Težak mir u krčmi. Zlatna vina pred nama. Sita jesen sabrana leži pod krovovima. Mir u srcima, zahvalan jesenji mir. A ja i moj prijatelj Svrzimantija liječimo tugu tugom i piće pićem. Život teče i liječi teške rane, a Krivošija pjeva kako iz vedra neba Bog ubija brata Ivana, što obljubi sestricu Ivanku:

A kad htjede seju obljubiti,
Pisnu seja kao ljuta guja,
Pade Ivan u zelenu travu.
Grom udari u brata Ivana,
Po njem pade seja uplakana...
Niz zelene vode,
Niz zelene,
Pružile se livade pitome.
Mrtvi leže Ivan i Ivanka.

XL.

— Ozrene, za mila Boga, što ležiš tu! — čujem nečiji glas.

Otvaram oči: Ivanka stoji vrh mene. Ležim na drumu povrh Grličine kuće. Zora blijedi. Ivanka stoji vrh mene.

— Jesi li ti ono noćas plakao, Ozrene?

— Ne. To ja sigurno nisam bio. To je bio neko drugi — kažem ja. O, to ja nisam bio, Ivanka! Ja se ničega ne sjećam.

— Strašno je neko kukao ulicom. Mnogo sam se prepala, Ozrene — kaže Ivanka i gleda me začuđeno.

— Hvala ti, Ivanka. Hvala ti što si me probudila. Neka ti Bog da sreću! — kažem ja sasvim tiho.

— Ozrene, tebi je zlo — govori Ivanka. Hajde kući! Mnogo ti je zlo.

— Jest. Zlo mi je, Ivanka. Oprosti mi sve što sam ti na žao učinio!

— Zbogom, Ozrene!

— Zbogom, Ivanka!

I mi se rukujemo. U Ivankinu oku blista suza.

O, sve je prošlo, mislim ja. Jesen je. Tužno i umorno pjeva uvelo lišće u meni.

XLI.

Sretam Domu na ulici, svu uplakanu..

— Ozrene, umrla Grlica. Bacila se u ponor s Vražje Litice. Svu je izubijanu i mrtvu donijeli kući. Gospode, Gospode, šta ti je ona zgriješila da je kazniš takom smrću!

Hoću da vidim Grličinu smrt, kažem i idem pod Vražju Liticu.

Idem povrh Grličine kuće. Anđa nariče strahovito, kreštava i prodrta glasa.

— Oj Maro, moja rano! Ko li će sad majci zapjevati, ko li će sad majku utješiti! Lele meni samohranoj i staroj!

Pohitao sam. Strašno je bilo slušati ovo jaukanje ranjena tijela.

Bože moj, kao vučica! Koliki je samo bol majke!

Divlja Vražja Litica stoji nad ponorom. Sami plav, pust krš. Malo naniže Čičina krovinjara u mršavom vrtlu, sa odrenom u avliji, a dolje u ambisima huči izvor Hučke, i udaranje stupe u Čalinoj mlinici ozvanja jezivo u zvonkom kršu.

Stari Čiče sjedi pred kućom.

— Jest. Ja sam je vidio kad je skkočila u ponor — kaže on. Stoji na litici, gleda u stijenu nad vrelom, pa krešti i maše rukama. Mi se okupili, pa gledamo, svi prestravljeni. Niko ni da se makne. A ko bi joj i mogao pomoći? Ko bi se smio da zaskoči s brda na oštru liticu?

— I tako mi gledamo, a ona najednom vrisnu i poleti u ponor. Jedva smo je izvadili. Jozo Mašin i Mate Lekić sišli, na hiljadu muka, a poslije zaobišli preko Kalačina i iznijeli je svu razbijenu.

— Sirota! Pokoj joj duši! — završi stari Čiče i prekrsti se.

O Grlice, umrla si sa našim velikim ljetom! Otišli si s njim tamo u živim neznane krajeve, gdje Njegov dah udahnjuje novi život svakom ko ga je spoznao. Otišla si tamo gdje vječno živi i cvijet i ljudi i tice. Ostavila si pustu našu kotlinu i naša najmilija skrovišta. Ostavila si jesen u mojoj duši.

Hodam stranama tužan i izgubljen. Dolazim kasno kući, a majka me gleda suznim okom:

— Ozrene, sine, — kaže ona — što si tako blijed i umoran? Postelja ti spremljena, a ti je nisi ni dotakao. Večera ti se hladi, a ti ne večeraš. Eto, sav si pocijepan, lutajući stranama.

XLII.

O, nemam više snage kao prije! Prije sam se, kao dijete s djedom, smijao s Njim, s Velikim Gospodom, a sada lutam osamljenim potokom, razgovaram s Njim i molim mu se:

Nema više Grlice, Gospode, moj Veliki Prijatelju, zašto je unesreći i diže sa zemlje! Viđao sam Te ljetos u srebrnim noćima, viđao sam Te u mjesečini i u plamenom suncu; viđao sam svuda. Tvoj dobri osmjeh i misao u dubinama, i bio si uvijek dobar. Zašto mi zagorča ove jesenje dane i ubi mi sreću moju!

Nema više Grlice. Bacila se sa Vražje Litice. Ti si vidio i tako hvio, moj Gospode. Bacila se u ponor, a iznesoše je svu krvavu.

Ne osjećam više ni bol ni tugu. Srce mi je slomljeno, a misli rastrgane. Napustili su me i radost i tuga, i sve je prazno oko mene. Napustio si me i Ti i mudro mi se podsmjehuješ, o Gospode!

Odozdo niz ulicu pomoli se šarena povorka. Žalobno pojanje preplašeno cepti kroz vlažan jesenji dan. Nose Grlicu! Nose je, svu u bjelini, položenu na ljestve, a Krivošijin glas tužno nariče, i cijela je povorka neka divlje bolna žrtva Njemu, Gospodu što nema početka ni kraja, ni mjesta ni oblika.

O, Gospode, strašno je pogledati u raku, na ulaz u Tvoje krajeve. Zašto li nam dosudi bol mjesto radosti u životu i dade nam vrijeme kao jedini lijek!

Anđa zaleleka strahovito, a lelek iz brda odgovori joj satanskim lajanjem. I opet tužna tišina i Krivošijino pojanje.

Sjetih se moje molitve što sam je ljetos naučio od čiča Krnje i počeh šaptati:

»Veliki Gospode, na nebu i u tičijem gnijezdu, u velikoj šumi i u sitnom mravu. stvorio si nas od zemlje i svi ćemo biti zemlja. Opašćemo kao što lišće opada, i bićemo zemlja kao i ono. I po svakoga će smrt doći: po mrava i po medvjeda, po travku i po čovjeka. Ovaj svijet bijeli, cvijet u tvojoj je ruci, Bože. Daj mu po smrti vječni miris, i neka sja kao tvoje sunce na zemlji!

Amen!«

XLIII.

Jutros rano otišli su majka i otac, uz šarenu prtljagu, sa momkom Stojanom. Stojan će ih otpratiti kroz klance sve do ceste, a poslije će natovariti ostatak, i obadvojica ćemo ostaviti našu lijepu Tiholjinu.

Oprostio sam se sa svima. Govorim glasno i hodam po praznim konacima. Poslije se penjem na tavan i preturam neke stare stvari.

I posljednji dan prolazi. Sjedam na stijenu i gledam u žutu kotlinu. Zatvaram oči i osluškujem jesen: krhki šumovi bježe, traže skrovišta. Sve se pritajilo. Zima vreba negdje za brdima.

Sjećam se lasta i opet se penjem na tavan. Otvaram prozorčić pod krovom da opet na proljeće nađu svoja ostavljena gnijezda. Otvaram prozorče na čardaku i mislim:

O proljeće, što u srcu nosiš toplu radost, a u očima smijeh, kad opet dođeš u naše strane, probudićeš Grozdana i Grozdanu iz dugoga sna; i kikot života, kikot Grozdanin, ponovo će da zazvoni našom kotlinom. I sve će biti kao i prije. I svilene laste letiće kroz zlatno sunce i kroz modre sutone, i sa-

viće gnijezda, i cvrkut će im odlijegati našim tavanom. O, sve će biti kao prije! Samo u mojoj duši mirovaće jedna tužna sjena, sjena one koju više neću vidjeti u stranama našim.

— Ozrene! Sve je gotovo! — viče odozdo Stojan, a ja silazim i zaključavam **vrata**.

— Šarac umalo što ne prevali — kaže Stojan.

— Pričekaj, odmah ćemo, Stojane! — govorim ja i hitam na stijenu vrh kuće. Gledam na Goricu i opraštam se s Grlicom:

Košćele, pjevajte Grlici vječnu pjesmu o ljubavi i o našem velikom ljetu! Pjevajte joj o prolaznosti svega, i neka joj se vječno smiješi duša u stranama našim!

Avaj! Prošlo je sve! Prohujalo je pijano ljeto, prohujalo je kao vihor nepovratne mladosti i odnijelo sve osim lijepih i bolnih uspomena.

Sad, u hladnoj jeseni, ćuti tužna kotlina. Ćute naša skršena srca.

O, zbogom!

TINO UJEVIĆ: TERASA SANATORIJUMA

Prtljag duha odložih poput krsta
u garderobi zelenoga brsta;
Sada u vatru, nevin, sa pet prsta.

Kako je moje ime? Kako se zovem danas?
o slutnjo! o čežnjo! o mašto! Moli za nas!
I gdje je vijenac? Pravdo, Gdje je lanac?

Da izažmem kvintesenciju sfera
i da počivam na oku paunovih pera
i na logu od mirte i od kalopera.

Urma su moje diafane ruke.
I, bez težine, divne prošle muke
u mirisave i zvučne jauke.

O ja sam, evo, ljubičasta sjena,
o ja sam skorup vala, ishlapljena pjena,
isparujem se u svijet ja i moja žena.

Moje je tijelo od sna i bez težine.
Ja sam putnik u eterske svježine
i u milovke oblakove ležine.

Iz oblasti sam prizraka i fantoma
kao cvijet okusa haoma
Docna basma iz mirisnóga doma.

Zvijezdo Ljubavi, baci trak na terasu;
Zvijezdo Ljubavi, moj Bože i moj spasu.

ZKATKO GORJAN: PJESME

PROGLED.

Sve je moje prošlo i buduće vrijeme
sahranjeno kao vanvremensko sjeme
negdje, ne znam gdje;
možda je u meni ili izvan mene —
vanvremensko sjeme.
Sve je moje prošlo i buduće vrijeme
negdje, ne znam gdje.

Poznajem sva bića, sva, koja sam bio,
sve otrove tajnâ, sve, koje sam pio.
Poznajem sve volje, sve, koje sam slušô,
Sve kapije smrti, kroz koje sam ušô.
Poznajem sve želje i sve što sam htio,
poznajem sva bića, sva, koja sam bio.

Glasi su u meni, sto godina stari
i kameni stari, pogani oltari
i strahovi čudni iz srednjega vijeka
i ukusi čudni prastaroga mlijeka.
U meni su svjetla utrnulih leća
i velika radost proživjelih srećâ
U meni je vika svih mojih rođenjâ,
voštenje svako svih mojih sazrenjâ.
U meni su smrti svih mojih bića,
u meni je slutnja budućih otkrića.

Sve je moje prošlo i buduće vrijeme
sahranjeno kao vanvremensko sjeme
negdje baš u meni, ili izvan mene.

RIJEČ.

On nju ima. Ona njega drži,
Svladao je nevidljivu zmiju.
Ona njemu pije sök najjače srži.
Krvavo se bore. I krv bratstva piju.
On nju ima. Ona njega drži.

Najdalje su sebi u dohvatu srodnom.
Drži je u šaci, tjera je pò zraku.
Ona mu se daje u zanosu plodnom.
On je maštom stišće i davi u mraku.
Najdalje su sebi u dohvatu srodnom.

On se njome hrani. Ona njega pije.
Od njihovog braka nema djece nikad.
A svaki je od njih to, što drugi nije.
Da li će se oni licem vidjeti kad?
Jedno se u drugom bespomoćno krije.

Raspeo je sebe o izlazak sunca.
A ona se noću oko vrata vješa.
A oboje zure do onog vrhunca,
Gdje se vječno zlato vječnog sunca miješa.

Č o v j e k, Tvorac Živih, Tvorac je i Riječi,
Ona mu je bliza i vječno daleko.
A taj dohvat strašni susretaj im priječi.
Njihov zov je samo vanzemaljska jeka.
A mi svi smo ljudi samo Božje Riječi.

NIKOLA ŠOP: PJESME

VEČER U POLJU.

I.

Pognuta vrba kô stara majka
mršavom rukom na molitvu dade znak.
I svud umuknu šum trave i brbljava šaš.

Tada se najstariji popac iz grma javi
i pred svima moli Očenaš.
A šume i trave pobožno odgovaraju.
I braća njegova što kleče u travi.

A ja, prognanik iz grada osamljeni,
slušam te pobožne zvuke;
pa glave prignute i pun svete večeri
ni ne znam, da sam i ja sklopio ruke . . .

II.

Kad se svrši tiha molitva, sve se opet
na svoj večernji posao vrati.
Zašumi rosno krošnja nada mnom
i šume, što su molile, umuknu dugim snom.

Grmlje po obroncima opet prikuplja mrak.
A mjesečeva užarena plitica zasija.
Stričak stričku nastavi da priču priča.
I stara vrba opet na vodom vlažnu maglu čija.

DOBROTOM BOGA.

I.

O sumraku se u tamnu šumu popnem
bez glasa, neznano, poput gorskog duha.
Na ulazu mi se poklone dva grma tamna
ponizno, ko dva crna eunuha.

A kada u mrak zađem drveća beskrajnog,
u moru rose prospe se na me blagoslov.
Sve krošnje mirno posjedaju po stablima
i pozdravi me toplo mladi šum javorov.

II.

Sjednem na busen, mahovinom pokriven,
a nada mnom se ukoči prastari bor.
Oko mene stoje sva stabla kô mrki biljari
i umiri se cijeli od šume dvor.

Tad me obasja mjesečeva svjetiljka stara,
a bor mi na glavu prospe šaku krupne rose.
I baci na me kraljevski plašt, svoju vlažnu sjenu;
a dva prignuta grma poljube moje noge bose.

Tad mrki boljari, sva stabla ukočena,
moj izbor jave sve dalje u mrak, u daljine,
i preda mnom se pokloni svako drvo i svaka sjena.

I šume šapću šumama, da je izabran kralj.

ŠUM PŠENICE.

Iz luga vjetar dune u doba gluho
i zelenu plahtu niz obronke zatalasa.
Lelujanje se začuje tako suho.
To šumi dolinama klas do klasa.

Vrijedni domaćin kroz otvoren prozor sluša
šumor klasja i smije se u duši.
I sve mu se čini, kao da već čuje,
kako se zrelo zrnje u habmare ruši.

Miris pšenice duša mi snažno diše
i šum slušam stojeći za ogradom od trnja.
O hvala ti, Bože, što se u klasju ovom njiše
i moja skromna šačica zrnja.

IZ NAJMLAĐE LIRIKE

ŽELJA.

Vazduh pun je mraka i mirisa sočnih...
Tek krijesnica koja iz trave se vine
Žarkim sjajem sine, a onda umine,
Kao tihi šapat svećenica noćnih...

O žarke iskre strasnih noći ljetnih,
Što vejate vazduh nekom svetom tajnom
Moje srce bono, puno slutnja sjetnih
Zavidno je žiću vašem kratkom, sjajnom.

Savio sam gnijezdo od djetinske sanje
Svaka grana bila plamen vjere svete...
Kruta srca ljudi uništila granje
Osta samo bolni žalac sumnje klete —.

Zato ne bih htio biti duga vijeka
U nemoći čekat, kad će konac doći,
Već unapred znadem, što me u njem čeka:
Malo sjajnih dana — puno mračnih noći...

Već bih htio tako — samo na čas sinut...
Jednom pjesmom žarkom — iz sveg bića moći,
Kruta srca dirnut — a onda uminut,
Kô krijesnica sjajna u srpanjskoj noći.

Zlatan Čop.

POD SUNCEM.

Razgrejan težak zrak division dršće nad ravnom zemljom.
Seno miriše kraj mene i rane jabuke.
Stojim sama u žezi, oči sam sklopila.
Rumena svetlost leži pod mojim veđama.
Struji široko krv mi u žilama, šumi.
Jaka je kao vino i med.
Sama u svetlosti stojim na zemlji, seno miriše.

Na vrelu suncu zorim kao na grozdu jagoda.

Zdenka Vernićeva.

R. KATALINIĆ-JERETOV: GREŠNICA

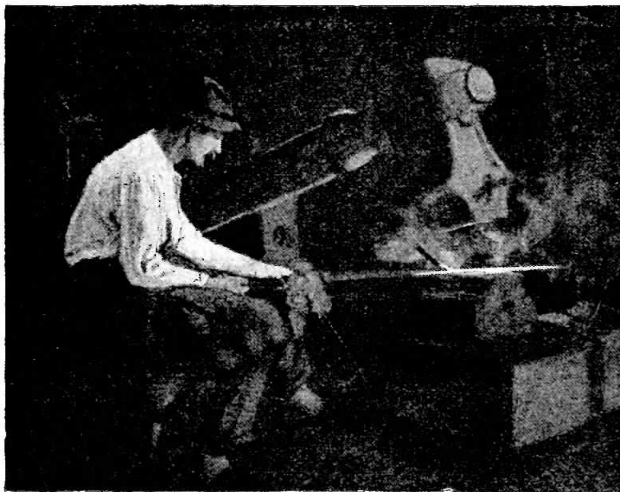
Stoj. Pazi. Eno ga opet na bunaru. Spava, — I Petar Dražić stane kraj bunara kô prikovan uz brata Nikolu.

Bunar je bio pokriven. Nad crnim pokrovom spavao je mladić lijep ko priča. Po njemu se igralo sunce sa vedrine i nad njime kô da je stao na nebu ružičasti oblak, da ga do sita promotri.

Tko je to? — upita Petar Dražić brata Nikolu.

— Leljo, to je, pastir iz gore. I nanovo je napustio i zelenu goru i sviralu tanku i pastiricu Maricu, a sve radi one bludnice, koja je ovamo zalutala iz devete varoši. Njeno je lice pjesma, ali iz njezinog oka sikta zavijen u čari od omilja otrovni grajeh. Otrovala je pola svijeta, a sad luta ovuda sajmovima i dernecima. Lovi se mladeži kô hidra. I Lelja je iz gore odmamila. od stada, od debelog hlada, od cvjetnih lipa, mekanih tratina i Maričine nedužne igre.

Lijep je kô priča, pogleda ga još jednom Petar, a Nikola ga gurne:

JOSEF ŠTOLOVSKY

— Ustani, bježi. Znam čekaš griješnicu, ustani da otvorim bunar.

Leljo protare oči i strasnim sjajem u očima priupita ko omadjijan:

— Zar je tu?

— Ustani, bježi. Ja mrzim sve zmije.

Leljo skoči i šmigne preko ograde i stade onkraj niskog plota. Pred plotom dočeka ga glas kô molitva:

— Leljo, gdje si? Pusta mi je gora bez tebe. Slavuji umukoše. Vrati se.

Leljo kô kamen. Zagledao se u daljinu i samo čeka. Ne čuje Maricu, krasnu pastiricu iz gore...

Začu se pjesma. Primicala se prikaza sva vilinska Tanka oprava kô pjena privijala se uz tijelo i raše mu sve oblike. Plešu gojni bokovi, a dvije grudi kô dva gjula proviruju iz košuljice svilene.

Nikola se prekrsti i reče drhtavo Petru:

— Ajdmo. Bojim se napasti. Njene oči opijaju ko čaša vina primorskog. Dodji.

Nikola skoči sam preko ograde i zabrza kô vijor.

Petar ostade na mjestu.

Leljo je drhtao kraj plota kô cvijet mirisni i nije čuo bolnog zîva Marice, pastirice iz gore.

Griješnica se približavala cvijetom u ustima, požudom u očima. Za njom je i šao čovjek ispit, avetan. Kraj bunara stadoše obojica. Čovjek se zagleda divlje u bunar:

— Braćo, pomozite mi da je ubijem. Ispila me, dušu mi otrovala. Sad me više neće, a ja bez nje ne mogu.

Leljo na te riječi čovjeka avetinje skoči preko plota i stade uz Petra kraj bunara. Obojica Leljo i Petar gledali su samo u ženu, u njezine oči, u njezine grudi, dva gjula.

— Dodji ili te ubijem. — zaupi neznanac ispit i avetan čovjek.

— Ajde — nasmija se bezočno griješnica. — Udri!

Marica je onkraj plota zvala Lelja, glasom kô molitva.

Neznanac ščepa griješnicu čvrsto, zadnjom snagom i nadvi se s njome nad bunar, al u taj čas Leljo skoči i zarije ošaricu noža neznancu u leđa, pa ga istrgnu. Krv šiknu. Čovjek neznanac pusti griješnicu. Marica vidje nož u Ljeljinoj ruci i nadje se začas kraj njega i ote mu krvavi nož.

Petar je samo gledao u graješnicu i šaptao:

— Lijepa je kô pjesma. Ja ću za njom, pa makar prošo sve gore neprohodne, ja ću za njom.

Ali griješnica nije imala zasad očiju već samo za Lelja. Uz njega se priila, a on joj je tepao:

— Ajdmo u moju goru, do moga stada, da ti mrsim kose, da ti ljubim grudi, da ta sviram pjesme, što mi ih kazuju slavulji sa grane.

I griješnica i Leljo izgubiše se skokom preko ograde, a za njima Petar kô sjena opijen plamenim vinom njezinih očiju. I Marica htjede za njima, ali je neznanac ščepa. Poludio od boli, od ljuabvne more. Vidio je nožem u ruci i u potamnjelom mozgu nesretnika. Marica mu se prikaza griješnicom, koju je on obljubio sa stotinu strasnih cjelova za ljetnih noći, kad je more pjecalo pjesme ljubavi i milja, kad je cijela pučina bila jedan sami sevdah.

— Udari čvrsto stisne neznanac, Maricu meku pastiricu iz gore. — Evo ti mojih prsi, udari! I Neznanac razgali prsi.

— Pusti me, evo ti nož. Ne mislim teubiti — jecala je mala Marica, pastirica iz gore. Pusti me da podjem za Leljom. Volim ga više od mjke rogjene. Pusti me.

— Voliš ga — zaupi neznanac u bunilu a iz očiju mu siktala vatra bjesnila i ludila, a krv mu bućkala iz rane na ledjima — voliš ga, a gdje su naše noći kraj mora, — voliš ga, e pa onda umri!

I neznanac prereza vrat Marici, mekoj pastirici iz gore, i baci je mjesto griješnice u bunar... Mukli štropot.... Neznanac zatvori bunar.

— Sad si moja, vječito moja. I proširi se u zadnjem hropcu nad zatvorenim bunarom ispit i avetan .... a u daljini pronosio je vjetar drhtave i strasne riječi, što ih je Leljo šaptao griješnici:

— Ajdmo u moju goru, do moga stada, da Ti mrsim kose, da Ti ljubim grudi, da Ti sviram pjesme, koje mi kazuje slavulj sa grane.

STJEPAN MIHALIĆ: BRATIĆ MIRSKI

Što je to juče rekla Iva o sinu? Ona hoće sina? · Pavao Gradina se nemirno zagleda u suton.

Izgleda, da Iva zbilja misli da je i on rođen za smrt u ovom kutu. Da će umrijeti jednog jesenjeg dana zajedno s umiranjem lišća i nestajanjem lastavičjeg cvrkuta, poduprt mekim jastucima i okružen djecom, kojoj će prije obračuna sa gospodinom bogom održati mudro predavanje o smislu života u kutu. Što hoće Iva? Ona hoće sina? Neka se dade zavesti, on neće tražiti rastavu braka.

I Gradina se uzbudi još više.

Slutio je on, da će doći do toga. Nije to morao baš da bude sin, svejedno što. Glavno da nešto zavihori i da se on makne.

Da. To je glavno.

O ta Iva. Ona hoće sina!

Sin Pavla Gradine!

Zar je on kriv, da su se jednog dana našli korak uz korak? Zar je on kriv, što je bio gladan i bez krova nad glavom u času, kad se je najozbiljnije spremao da bude stup društva, gospodin učitelj, pionir civilizacije? Ta to je bio samo susret i ništa više. Sretneš neznanca negdje na ulici, zamoliš ga i on Ti zapali smotku. I — do viđenja. Do viđenja ili neviđenja. Svejedno.

Gradina ponovno zađe u sebe, zabije ključ sjećanja u bravu prošlosti, zagleda se u bujicu.

Dovezli su ga u grad jednog rujanskog jutra samo zato, jer je učitelj rekao da je najstariji od šest sinova talenat. A stari je Gradina bio previše mudar čovjek, da to ne iskoristi. Ne rodi sina. Vidio je starac već unaprijed, kako sin gospodin zaokružuje njegovih desetak jutara i kako ga napokon doziva sebi u grad, da uživa kao onaj, koji je dobro uložio svoj novac. Samo to je staroga Gradinu navuklo da se baci u trošak.

Gradina se zagleda u gustu rujansku maglu, što je zaokupila cestu, sve drugo je nestalo kao zaboravljeni san. Vozili su ga kroz maglu u maglu na kolima, koji su svake godine odvažala u grad na prodaju utovljene svinje. I ta kola nije zaboravio. Slavna su to bila kola, veza zadruge Gradina s civilizacijom.

A nije zaboravio ni tavanske sobice, pune pauka i stjenica. Ovdje su ga utvrdili, to je bila njegova prva utvrda u ratu s društvom. Dali su mu da jede jednom pošteno na dan, a drugi put samo toliko, da u vježbi izdrži zube, jer je zube već sada trebalo vježbati za kasnije slavne dane, kada se iz seljačića iščahuri gospodin.

Ona tavanska sobica sa sunčanim osjećajima, mrežama paučjim i ubodima stjenica na koži. Maleni prozor prema dvorištu, pogled na krdo rasklimanih krovova s tavanskim prozorima, koji su zalijepljeni papirom. O ta lica, koja gledaju kroz tavanski prozor, kako su umorna i mršava. O ti zalijepljeni papiri na prozorima, kako su tužni u sirotinji svojih gospodara. I to je pokrenulo prve misli seljačića. Sjedi on izgubljeno u svom kutu, razmišlja i plače. Plače ovako u suton, kada su zašutile tvorničke sirene i zamukli trudni koraci na ulicama, a stari zvonovi prate silaženje noći sjećanjem, da stari gospodin bog sve vidi i sve zna. Pa zašto su tavanski prozori zalijepljeni papirom, kad gospodin bog sve vidi i sve zna? Seljačić nasluti nepravdu, ali nije znao, kako da si odgovori. I plakalo je nesretno srce izgubljeno u metežu grada, jer se je sjetilo svitanja u selu s potokom na rubu, sjetilo se je alemovog caklenja rose i mukanja krava na livadama, a grmlja su bila puna ptičjih gnijezda. Sjećalo se je srce pastirskih frula po jarugama u vrelo ljetno podne i srce je plakalo. Plakalo, plakalo.

Ali i to prođe.

Aleksander Veliki i križarske vojne doskora sasvim izbrišu mukanje krava na livadama, sva se čeznja za potokom na rubu sela raspline u izvrsnim ocjenama, deset se je mjeseci posuđivala mudrost u prašnom, omeđenom prostoru, da se dva mjeseca daje svim onima, koji nisu imali sreću da postanu gospoda. Tri su godine prošle kao san. Profesori bili zadovoljni, a najviše je likovao stari Gradina, jer je već sada bilo sigurno, da je njegov novac i te kako dobro uložen.

No novac nije bio dobro uložen.

Četvrte se godine sve promijeni u temelju.

Gradina sa smiješkom zagleda, kako se otvaraju vrata i u razred stupa novo ime. Bio je to živ momak, nemaran đak ali dobar drug. Ognjenić. On je malo držao do školskih knjiga i svakog je dana donosio sa sobom neke čudne priče, koje za Gradinu do tog vremena uopće nisu postojale. I desi se, da jednog dana popusti vatrenom nagovaranju Ognjevića, koji je svoju strast silom htio da prenese i na druge. Uzme neku priču, što li je bilo, više da zadovolji Ognjeniću nego da čita, ali ga šareni uvez prisili da je otvori i razgleda. Tu je noć legao daleko poslije ponoći. Čitao je, dok nije svršio. No prva knjiga izazove drugu, baš kao prva čaša vina. Mudre službene knjige ostajale po cijele dane u kutu, tečaj ocjena počeo da vidljivo gubi na svojoj vitkoći, a jedan novi život uskrsne svom snagom u prkosnom i ustrajnom seljaku. Doskora je mogao da si odgovori na ranija pitanja o nebrizi gospodina boga za tavanske prozore, koji su zalijepljeni papirom. Život papira prenesen naglo u stvarnost postane prodoran, jer nađe plodno tlo. Osnuje se odmah i neko društvo, započela predavanja o Šekspiru i Rusima, izdavao se i list šapirografom, pisale se pjesme, misli se uskomešale i sav život, naslućen u suzama na tavanskom prozoru, najednom nađe izraz. Drugovi se začudili. Pale predrasude o bubantu i budućem slijepom pokloniku zakona. Gradina preko noći snagom svoje besvijesne ambicije zađe u prve redove revolucionarne mladeži. Ocjene pale još niže, i stupanj vladanja znatno se snizio, profesori mrko pogledavali Ognjenića i nazvali ga zavodnikom, ali je već Gradina našao svoj pravac i ništa se nije moglo učiniti za njegov spas.

Nije htio da nastavi gimnaziju, pa da bude jednom advokat ili liječnik, nešto veće, samo da starac otac bude nagrađen s novih desetak jutara. Pavle Gradina je počeo da u sebi prevrće život iz temelja. Prevari oca, da se je upisao kao obično u gimnaziju (što vraga stari razumije o tim stvarima!), i stvarno se upiše u preparandiju, jer se je spremao da bude liječnik duša.

O kako će on raditi! Kako će probuditi kucajem svijesti usnule mozgove. Neće se on zadržati samo kod abecede i malenih, treba sijati sjeme u sve brazde. I žetva će biti obilna!

Ali prevara brzo dođe na svijetlo. Došao stari da potajno zapita profesore, kako se razvija uloženi kapital i samo se zaprepasti. Što, njegov sin da bude učitelj? Pa što je učitelj? Koji je vrag vidio da je bilo kada i bilo gdje sin učitelj kupovao ocu zemlju? I stari potraži sina sav bijesan, odlučan da cijelu stvar smrvi u zametku. Tavanska sobica odjekne od nemilih riječi, nisu ni šake mirovale, ali sin ostane odlučno kod svog poziva. Badava je stari zaklinjao, badava se je grozio da se za čas opet raznježi, a ni suze nisu izostale, sin je bio nepokolebiv. Raskrstili se. Starac prokleo nezahvalno sjeme, ispsovao učitelja, koji je prvi otkrio talenat, i prestao da buntovniku isplaćuje civilnu listu, s namjerom da ga što prije skrši.

Ali ga nije skršio. Imao je Pavle Gradina u te dane već gotovu osnovu duboko sazidanu u sebi. Svoj kovčeg zavjetni. Njegovo znanje i njegova snaga ima da služi narodu a ne ličnostima!

Nastanu odlučni dani u lovu za poučavanjem, a pomoću drugova se to brzo nađe. Svi su mu drugovi iz društva oduševljeno pomagali čupati živicu na terenu, jer žrtva nije smjela ostati uzaludna. Gradina postane heroj. Žrtva polumrtvog sistema, koji još može jedino da grize i ništa više. Njegova riječ dobije odmah jači tečaj na sastancima, jer je imao toliko snage da se za ideal sukobi s ocem. No on ipak uza sve to postane knjiga na prodaju. Znanje stečeno u školi i knjigama, svijest sazdana u probdivenim noćima, prodavala se je uz neznatnu cijenu bogatim kretenima, koji su već po svom rođenju određeni da budu viša klasa, cvijet inteligencije i srčika društva. Gradina postane priručnik, kog su kupovali bogati očevi lijenim, tupim sinovima.

I tako prođu dvije godine, sve u ratnom odnošaju sa starim, a kada treće godine starac ode naglo i bez svoje privole nad zvijezde, najviše od jada radi ludo bačenog novca, poruše se sami od sebe svi mostovi, koji su sastavljali puteve domu. A treće godine, već pri kraju, ponovno se u Gradini rodi buna. Bio je on već otvoreno proglašen budućom narodnom zvijezdom vodiljom, izabrali ga predsjednikom književnog društva, čitao on na sastancima i ciklus svojih predavanja o obnovi i uskrsnuću društva, a kada najednom netko negdje nabaci da će samo opanak spasiti zdravlje istinske demokracije, zagrije se mladi prorok svom snagom za novo otkrivenje. I brzo se desi, poslije žučne prepirke o opanku, da previše glasno pokaže mišljenje o svojim klijentima, gorko im se izruga radi savršeno povezanog samoveza i nazove ih budućim ušima na tijelu okovanih. Naravno, očevi mu odmah pokažu vrata. Takav seljački tip! Ti klipani nisu više zadovoljni da mogu trudom postići ono, što posjeduju oni iz najviše hijerarhije već u utrobi majke, ali im treba dati po prstima! Inteligencija na okup, stogodišnja iskustva su u opasnosti! Autoritet lakovanih cipela ugrožen od opanka!

No premda se nađe na ulici, prognanik ne zdvaja. Taj četvrti tečaj će nekako progurati, ali onda, birokracija, borba je otvorena! Treba pokazati uškrobljenoj bagri da opanak posjeduje neslomive živce!

A upravo se spušta na krovove suton i zadnji sunčani trak gasne na susjednom visu.

— Grade, grade, Ti spavaš snom pravednika, ali je Tvoje srce mrtvo! Okovali su Te lancem punih trbuha, kulo trke za zlatom! Tvoji građani preživaju mir robova i trutovi su Tvoji gospodari!

— Grade, grade, gdje Ti je krik za suncem!?

I još više gord u svom preziranju srete na rubu same aleje mladu, nasmijanu ženu. Bila je to lijepa ženka, sva zadahtana snagom i zdravljem, s pogledom razigrane zvjerke. I Gradina osjeti kako u njem prska uspavani ushit. Nije on do tog časa uopće pomišljao na žene (što je to žena kad se radi o budućim velikim stvarima!), ali mu najednom želja za posjedovanjem uzbiba krv. Sav crven od treme dovikne riječ, koju je čuo tko zna gdje, i premda je žena znala na prvi pogled da on tu riječ nije čuo u sebi, ipak joj se svidi. Sa željom na usnama dočeka tog mladića, koji joj izgleda jako učen, i ne ustegne ruku, kada je on privuče sebi, sva se poda igri ustalasanih živaca. Već za čas su šetali alejom zadovoljni jedno s drugim, više budući prijatelji nego ljubavnici. Gradina joj raskrije sve svoje težnje. Navali na nepravednu podjelu rada i bestidnu razdiobu prava, izgrdi jednakost bez jednakosti i slobodu bez slobode.

Djevojka ga pratila sa zanimanjem. Bila je to kuharica kod nekog bogatog bankara, zvala se Iva, a jer kuharice rijetko čuju mudre riječi izgovorene upravo njima, ona si prizna da bi Gradina bio krasan dragi, na kom bi joj sve druge zavidale. To priznanje dobije snažnu podlogu, kada joj Gradina istuži svoje jade, i brzo stvori osnovu, kako da ga priveže uza se.

No onda dođu pred sjajnu dvokatnicu i tužaljke ustupe mjesto mužjaku. Nekoliko riječi pred vratima, stisak ruku u hodniku, zagrljaj u mraku za vratima, za zagrljajem cjelovi i dvoje odluči da budu jedno. Gradina bude drsko prokriomčaren u prvi kat, gdje zagrljaje začine pečenjem i zaliju bankarevim vinom, a sve se svrši u krevetu, gdje nije bilo stjenica.

Ali se ni ovdje ne svrši, jer nije bilo pisano!

Tražila je Iva dragana već nekoliko mjeseci, ali svi su muškarci svinje nasrtljive, kojima je glavno do masne večere, za koju obećavaju ženidbu, a da ih se to i ne traži. I Iva se nije odlučila, premda je bilo mnogo nudioca, koji su vodili račun o lijepoj kuharici u bogatoj kući. Odluči se tek sada, pošto upozna Gradinu. Poduzme sve korake da ga zadrži za sebe sasvim, jer je volila ustaljene običaje i nije imala smisla za nagle promjene. Već rano drugog dana zamoli svoga gazdu, poznatog rodoljuba i bankara, da pokloni sobicu u potkrovlju njenom bratiću, koji je iznenada ostao bez oca i bez sredstava da dovrši škole. Naravno, bankar, čovjek popularan i javni dobrotvor, učini rado to dobro djelo. Što više, uredi on nekako da stvar dođe u novine, tobože da Gradina javno zahvaljuje, i cijela se stvar riješi preko očekivanja dobro. A vidilo se je to doskora i na Gradini, da je sve u redu. Postao mladić uredan, čiste kašulje, cijele čarape, a i udebljao se na račun bankarove kuhinje.

»Što zato! To su i onako žuljevi onih, koje ću jednom darivati svijetlom sviješću!«

I cijelu godinu poživi Gradina u obilju, pa bi se i opet sve dobro svršilo, da se pred samu maturu ne desi ozbiljna stvar. Gotovo katastrofa.

Imao bankar jedinca i mladac oćuti jednog dana, kako se u njemu javlja muškarac. A što da dere ci-

peie, kada se u kući nalazi dovoljno hrane najnovijoj požudi? Nije li kuharica u kući i zato da mladoj gospodi daju prvu pouku u ljubavnim stvarima, kako bi započeli vanjska osvajanja što zreliji? Pa mladac jedne noći silom provali kuharičina vrata, siguran da će ga se shvatiti. Ali se prevari. Iva, bijesna da je smatraju lakom robom i igračkom gospodskih derana, baci razigranom bankarčiću vrč s vodom u glavu, i deran uzmakne na hodnik, ali ne tako brzo, da ne bi usprkos tame na nesuđenom krevetu ugledao glavu Gradinu. Nastane škandal. Zgražanje.

Ta molim vas, takav nemoral u kući! Bratić i sestrična!

I doznala bi u ime javnog morala sigurno za tu stvar uprava preparandije, da Iva i ovdje ne pokaže svoju jaku volju da živi slobodno. Ode ona rano drugog dana u audienciju bankaru, istrese pred njega svojim riječnikom, kako je u njegovoj spavaćoj sobi iznenadila nekoliko dama iz najboljeg društva, koje obiluju poštenje, i ušutka gnjevnog osvetnika povrijeđenog morala.

Ali je ipak morala iz kuće, a Gradina s njom. On se smjesti za ono nekoliko dana kod Ognjevića, koji je jedini bio upućen u stvar, a Iva nađe novo mjesto negdje u obližnoj ulici. Nekoliko sastanaka, nekoliko sati uživanja daleko u polju na obali rijeke, maturalna groznica, konačno osvojena službena zrelost, pijanke i ponosno razmetanje diplomom, a onda se Iva najednom izgubi. Istina, to je bio samo put na Sušak, no Gradina ipak ode na praznike nekom drugu a da se i ne javi. Kada dobije učiteljski dekret za jedno pokupsko selo, doskora jedva nađe vremena i da se sjeti svoje dobre sestrične. Za mjesec je dana zaboravi sasvim.

Ta što je to, ako čovjek dobije na ulici od prolaznika malo vatre i da zapali smotku.

*

Dakle Iva hoće sina!

Htjela bi ona svakako da on ostane uz nju, zadovoljan s krovom nad glavom. Da zaboravi sve svinjarije časnih otaca domovine i bljutave filistarske laži, kojima su okovali slobodu unutrašnjeg rastenja. Da sve zaboravi, može dapače sve i da prezre, ali da ostane uz nju i da joj sladi ovo malo života vatrenim zagrljajima, od kojih pucaju kosti.

Ali on neće ostati!

I Gradina nanovo zaroni u sebe.

Bili su burni ti dani učiteljevanja. U selu carevao gotovo neslomivo triumvirat, župnik, bilježnik i žandar, o složna je bila ta neman s tri glave, jedna duša u tri tijela. Jedan drugog dostojno popunjavao, a sva su trojica činila predstražu svete civilizacije. Pioniri progresa!

Da li je i on morao poći s njima?

Da li je i on morao da rame uz rame sa župnikom naučava priproste seljačke dobričine o sreći poslije ovog svijeta, samo zato, da se ne prene zatomljeni grč i ne zatraži svoje? Da li je i on morao učiniti i preporučavati siromaštvo duha i ponizno srce kao jedini eliksir, ako čovjek hoće da zadovoljno umre u zatvjetrini? Zar je to sreća dostojna budućeg gospodara svemira? Nije li to mir volova?

I nije pošao sa župnikom.

A da li je mogao da ide rame uz rame i s onim drugim, koji je mudrost života tumačio tako, da treba dati caru carevo? A što je to car? Što je taj car dao narodu? Je li mu dao slobodu da si život učini dostojnim svoje snage? Nije mu dao. Ništa mu nije dao, jer je carska korist bila da mu se daje i da ništa ne daje. Strah je imao da označuje veličinu građanske svijesti.

I ni s ovim nije pošao.

Ni s onim trećim, bezimenim.

Započeo je borbu proti njima, napao je složan triumvirat na licu mjesta. Otvorili se analfabetski tečajevi, predavanja iz zemljopisa, fizike i sociologije, sve po receptu stvorenom na đačkim sastancima. I seljaci počeli da dižu glave. Prestali da polaze crkvu, jer su župnikove riječi postale stvar zanatlije, koji razumije svoj posao, a ovrhovoditelja, koji je došao da u ime carevo ubere harač, istjeraju kocima iz svojih dvorišta. Triumvirat se uskomeša. Što to znači? Započele uzbuđeno da krstare note između škole i župe s jedne strane i škole i općine s druge strane, a sve se svrši tako, da četvrti ekspert civilizacije pokaže otvoreno svoje osnove. Bila je to bijela vrana među crnima. To su bile revolucionarne misli. Još jedan pokušaj da se bijela vrana dobrovoljno pocrni, a kada se je pokazalo da je to nemoguće, počeli da se sipIju pod noge klipovi. Tužakalo se, tražili se i vodili izvidi, slale se prijave, a cijeli metež završe seljaci, kad su se vratili iz klijeti razigrani novim vinom i razvezanim mozgom.

Napali i opsjeli župnika u crkvi. Zasiktale toljage, zazvečali srpovi i sjekire, i župnik se spasi samo na taj način, da je cijelu noć probdio pred glavnim oltarom sa sakramentom na prsima: »Tko mene dira, dira gospodina boga!«

A jer se seljaci nisu usudili da započnu ratno stanje sa samim svemogućim starcem, žandari bez neprilike povežu rano drugog dana mladog učitelja, koji je badava očekivao svoje osviještene pristaše da ga otmu surovoj sili pisanog zakona. I odvedu ga. Povezali ga lancima da pobjeda bude potpunija i krenuli pješke prašnim seoskim drumom, svijesni da su spriječili opasnu bunu.

Gradina se s gorčinom sjeti toga puta.

Grad u zlatnom naviranju sunca, prolaznici i njihovo začuđeno zastajkivanje, a više od svega ogorčene primjedbe.

»To je sigurno džepar!«

»Tako mlad!«

Ostao je u Gradini taj dan u krvi kao rik koji čeka da prsne i da kazni po zasluzi.

No cijela stvar nije kod suda djelovala onako efektno, kako su to zamišljali žandari. Sastavili oni prijavu na desetak strana, razvili mnoge korisne misli o potrebi da se bundžija kazni radi primjera, ali mladi pristav, koji je preuzeo raspravu, ne nađe ništa opasnog i odmah raskine čvor.

I Gradina prođe s pet dana zatvora uvjetno na dvije godine.

No to je bio samo početak. Predigra.

Svrgnuli ga sa službe.

Ovakav čovjek ne spada u učiteljsko zvanje! Ta kad bi seljaci zbilja počeli da proučavaju višu životnu istinu, planuli bi gradovi, a civilizacija bi bila primorana da čeka još nekoliko stoljeća! To je atentat

na društvo! To se protivi samoodržanju demokracije i postojećeg stanja!

Tog se dana Gradina prvi put opio. Pio je cijeli dan, od jutra do sumraka, gostiona za gostionom, a onda se najednom nađe u javnoj kući. I ovdje u magli duhanskog dima i oštrih mirisa, sav zagrijan golotinjom djevojaka, održi govor o sifilisu, civilizaciji i demokraciji.

Djevojke zahihotale i zagrlile govornika, društvo u kutu zapjeva ratničku pjesmu o sifilisu spasitelju, no najednom se posred buke i cerekanja podiže neki akcesista, otac brojne obitelji. Prosvjeduje on žučno proti načinu, kojim Gradina govori o demokraciji, a uz to između redaka ogorčeno brani svoj birokratizam, stečen nakon dvadeset godina mučne žandarske karijere. Probudio se u njemu duh reda, slovo zakona viri na vršcima njegovih brkova, i onda u nastupu opravdanog bijesa nazove Gradinu anarhistom, koga treba zatvoriti dok nije kasno. Došlo za čas do šaka. Uz Gradinu pristali neki barabe, koji su čuli da su i anarhisti ispresjecani stražarskim noževima, a uz akcesistu ustali da brane povrijeđenu demokraciju trgovački pomoćnici. Zavitlale boce i stolci, djevojke histerično vrisnule, a tada najednom netko smrtno jaukne: Redarstvo! Redarstvo!

I Gradina bi sigurno i opet pao u šake izazvanog javnog mira, da ga u zadnji čas ne izvuče kroz prozor na stražnjoj strani kuće jedan od baraba, čovjek iskusan. Projure zamazanim ulicama, kroz snijeg i maglu, kao sablasti i zalete se u ispremiješane sjene kestenja u dnu gradske aleje, sigurni da ih sada više neće naći.

I onda se je sve izgubilo.

Gradina nikada poslije da se sjeti te trke do kraja. Jedno je bilo sigurno, da drugog dana nije imao više svoje lisnice s nešto novca i riješenjem vlasti da ga se baca s učiteljskog mjesta kao opasan tip. Pa da, lisnicu je sigurno odnio baraka u ime solidarnosti s anarhistom! Ta anarhisti su puni novaca. Oni samo napišu nekoliko redaka kakovom novčaru i stvar je u redu! Bacaju ljudi hiljadarke, samo da izbjegnu bombi.

A spasila je Gradinu tu noć Iva po drugi put.

Vraća se ona alejom s vlaka i na klupi ugleda čovjeka. Spava čovjek, a snijeg prši i sigurno će se magarac prehladiti. A moguće ima ženu i djecu.

— Svi su ti muškarci svinje pijane!

Ali odmah zaboravi na svinje, kad prepozna svog mladića, koga već dugo traži bez uspjeha. Probudi ga, zagrli i izljubi, a onda ga odvede u svoj stan. U ogromnom drvenjaru sa stotinu stanovnika na samoj periferiji.

Po drugi put je prolaznik zapalio smotku!

*

Taj sin!

Sin Pavla Gradine!

Iva moguće misli da bi joj on morao biti zahvalan, što mu je dala krov nad glavom i krevet bez stjenica, i zato da ostane u tom brlogu? U toj prokletoj kući, gdje cijele dane na tavanici viču djeca za kruhom, dolje se u podrumu navlače za kose izubijane radnice i radničke žene, a stari Borov caruje nad svim tim cirkusom svojim kreštavim smijehom zadovoljnog lješinara.

To da je uopće izdržao ovih osam mjeseci?

Ostao je da pribere snagu. Buntovan više nego ikad, sav uzbuđen u nadi da će vratiti udarce, činio se sam sebi kao mladi div, koji još samo u sanjama naviješta pravdu.

Ali će svi ti snovi doći do izražaja!

Da, samo je zato ostao u toj drvenjari. Da vreba. Samo zato je pri stao na nagovor Ivin da se vjenčaju, jer je bio u prvi čas bez kompasa, a toliko je toga htjelo da se surva na glavu.

Napokon, što zato ako on čini Ivi uslugu, da joj pred susjedima odigra ulogu zakonitog supruga? Ima jedan veći i viši zakon, koji ne priznaje nikakovog drugog zakona. To je zakon njegove lične savjesti. Nikom pristupačan i zato sudac svemu.

Iva »šverca«! Što zato? Oni s najviše stepenice švercaju istinu, pa zašto da ona ne šverca srebro i duhan?

Gradina osjeti zadovoljstvo, što je ipak ostao u tom gnijezdu netaknut. Sve to prolazi pokraj njega i gubi se u daljinu kao nešto, što smo pustili, jer nam nije trebalo. To je samo postaja prije cilja.

A cilj?

O, postoji taj cilj, veličanstven i obasjan suncem! Boriti se za čovjeka proti ljudima!

I zagnjuri Gradina oči u bujicu zadnjeg proloma. Iva ga dovela gotovo slomljenog od prepasti da bi opet pao u inkvizitorske šake čuvara zakona radi škandala u javnoj kući, a ta se prepast drugog dana rzlije u širini strave.

U tučnjavi je ubijen neki vojnik, koji je mirno stajao po strani. Raspisale se i novine, hvale do nebesa građansku svijest akcesiste, koji je znao da dostojno odvrati na napadaje nepoznatog individuuma!

A tko je taj nepoznati intelektualni začetnik ubivstva, to još nije poznato, ali će se saznati! Ubica, neki odrpani baraba, taji da bi uopće poznavao famoznog govornika o sifilisu, no to je očita laž! On mora znati, tko je lopov! On mora znati i mora otkriti trag!

To je još jedino nešto umirilo Gradinu, da ga ne poznaju. Istina, bio je u novinama neki mršavi opis, ali kada na savjet Ivin pusti bradu, bio je siguran da će ostati neotkriven. I upravo u te dane navali Iva da se vjenčaju. Pristane. Što je drugo mogao? Otputovali noću, vratili se noću i stvar je bila u redu. Iva ga mazila i ljubila, zarađivala švercom lijepe svote novaca, a on je po cijele dane ostajao u kući, čitajući knjige i sav u gradnji novih osnova.

Tako već osam mjeseci i Iva je zadovoljna.

— Ti ne trebaš ništa raditi, jer ja radim za Tebe i sebe! Nikada više nećeš trebati da moliš svinje za mjesto!

Zamrzila je i ona uz Gradinu svinje, premda nema svojih ličnih razloga za tu mržnju, no njoj je dosta da su joj »mladića« vezali i skoro ga strpali u tamnicu. Tko ga je vezao? Svinje.

Bio je Gradina u punom smislu njeno božanstvo. Ta žena, naučena na slobodu ptica, ne priznavajući i ne poznavajući nikakovog zakona osim svoje jake volje da se održi i da joj bude što bolje, u svojoj surovoj jednostavnosti osjeća nadmoć njegova znanja, zapečaćenog maturalnom diplomom, i uživa što može takovu mužjaku iskazivati počasti. Osim toga, osjeća ona i to, da je Gradina sa svim svojim visokim na-

zorima, istina, lijepi i slatki plod, ali bez jake stabljike, bez sigurne kičme, zapravo neka kula ni na nebu ni na zemlji. I ona hoće da bude njegova jaka stabljika ili bar kolac, koji privezan uz stabljiku jamči, da će vihor badava tresti i lomiti. Sluti ona i jasno je njoj kao na dlanu, da Gradina ne može živjeti sa svojim težnjama kao siguran čovjek, a to je i opet razlog više da jaka po prirodi ljubi još jače, jer ljubi i svoje brige oko njega. Ljubi ga u isti čas ljubavlju ljubovce i majke.

A Gradina to naslućuje i baš to je prvi razlog da sprema svoj odlazak iz ove kuće. Da prhne. Ne zna on još ništa kako i kamo da prhne, no već će nešto doći. Bilo što. I on će ostaviti sedlo, koje i onako nije stvoreno za njega.

Doći će već nešto, zavihoriti će i on će prhnuti! Jer ovdje u ovoj špilji s pogledom u zamazano dvorište, bojno polje raznih vojska i koristi, oni neće da umre! Njega doziva čovjek! Javlja se u besnenim noćima u slici izranjene zvjerke, koju gone sa svih strana! Čovjek je ponižen, jer ga tovare varavim istinama bez srca! Čovjek je svezan!

Jer ovo u tom kutu, to nije sloboda! Kao psi privezani reže ljudi u toj kući jedan na drugog, jer nemaju snage da grizu inkvizitora! Ovdje se za koru hljeba prodavaju blijele radnice, a radničke žene spavaju s Borovom samo zato da prvog ne plate stanarinu! Ovo je ludnica!

Osjeća Gradina da je to ludnica i htio bi da pomogne, ali njegova probuđena ambicija nema potrebnog kredita. I prelio se je radi svega u njegovu krv neki gadni osjećaj: samo što prije odavle! Dosta je bilo tih osam mjeseci! Neka Iva traži drugog supruga, koji će uživati u njenim željama, on neće i ne smije da crkne u tom gnijezdu nepravde! U tom prokletom gnijezdu, gdje je laž društva tako očita i gdje stjenice jednakosti ispijaju rajinu krv! Gdje caruje tupi zakon stoglave i bezglave živine, koja sve pokreće i sve nadzire, koja obara ili ruši, već prema tomu, o čijoj se koristi radi! Za korist čovjeka? Naroda? Čovječanstva? O to presveto čovječanstvo razapeto na đubrištu povlašćenih mediokriteta!

Gdje je to čovječanstvo!?

Da li je to čovječanstvo stari Borov, koji obilazi svoju drvenjaru, pije krv i ždere raju, a samo zato, jer njegove »poslove« štiti zakon, koji ne zna i nema kazne za podmukle stjenice!?

Treba dati ljudima novi zakon, veličanstven i beskrajan, napisan krvlju milijuna, ali neštampan i nepropovijedan po školama i crkvama! Zakon velike svijesti, koju su sakrili u đubrištu!

I Gradina se strese, jer osjeti da je protivnik silno jak, to jači što on u ovom času nema ništa do svoje savjesti.

I Ive!

Da, i Ive, prolaznika, koji uslužno pali smotku, a onda nestaje do viđenja ili neviđenja!

Ali sina neće imati!

Pavle Gradina ne smije imati svojih briga i svojih dužnosti, jer je njega stvorio napor poniženih u moru suza kroz stotinu godina. On mora da bude i ostane sudac i osvetnik!

*

I zavihorilo je.

EMIL SDHOVÀNEK

Kasno uveče vrati se sa Sušaka Iva, ali ne dođe sama kao obično. S njom uđe u toplu sobu blijedi muškarac mirnih kretnja i s čudnim sjajem u očima.

— To je Mirski, mladiću, već sam Ti o njem pričala. Ili ne, čini mi se da Ti nisam o njemu pričala. Ne, ne, nisam. On je moj drug na švercu već godinu dana.

Gradina pruži Mirskom ruku i na prvi pogled prepozna sušičavca. Što će taj čovjek ovdje? Već je bio pomislio da je dobio zamjenika, ali ovaj to ne može da bude.

— Već sam Te se zaželila, mladiću!

I Iva ogrli Gradinu. Izljubi mu lice, oči i vrat, sjedne mu pače i na koljena, bez stida pred Mirskim, koji se je ravnodušno razgledavao po sobi.

— Da, mladiću, zaželila sam Te se! Što bih ja da Tebe nemam!?

Ali onda naglo ustane.

— Dolje je umro otac gospođice Lipe, pa moram da joj pomognem, jer je sama. Teško je to, kad je čovjek sam, a nije dovoljno jak da se gura i da se brani od ugriza.

Ponovno ogrli i izljubi svog »mladića«, sva još puna snježnog mirisa i puna volje da uživa, a onda ode. Gradina je časak šutio. Misli on na tu gospođicu Lipu, kojoj je umro otac i koja je ostala sama, ali nikako da se sjeti, tko je to?

Na čas u njemu zaplamti i jedna slutnja, ali se brzo izgubi. I tek sada se okrene Mirskom.

— Vi ćete ovdje odsjesti?

— Na proputovanju.

— Putujete daleko?

— To mi je predzadnja postaja.

Gradina postane pažljiv.

— To onda nije daleko?

— Ne znam. Vjerujte mi, ne znam, kako je daleko. Moguće to nije nigdje.

— Kako nigdje!

— Putujem na srednji Saturnov kolut.

Pa to on govori o svojoj smrti!

U Gradini se prkosno usprotivi seljak, koji hoće da živi.

— Kako možete govoriti o svojoj smrti tako mirno?

— Kada se nema čekati ništa drugo.

— To je laž! Zar su nas rodili zato da govorimo o svojoj smrti. Da čekamo svoj kraj?! Rodili su nas da živimo!

— Tako sam i ja nekada govorio. U vrijeme ono.

— Liječite se! Vi sigurno imate dosta novaca, ta šverc se isplaćuje!

— Vi ćete mi moguće govoriti i o Egiptu?

— Pa i o Egiptu!

— Pustimo to. Važnije je u ovaj čas to da ja mislim do proljeća ostati ovdje kod vas. Iva je pristala, ali Vi još niste.

— Pa Vi ste njen suprug, a radi se o Vašoj udobnosti.

Gradina slegne ramenom. Njemu je sve to svejedno. Što se njega sve to tiče, hoće li Mirski ostati ili neće.

— Rekao sam. Pristala je Iva, pristajem i ja.

Mirski se čudno osmjehne.

— Nadam se, da Vam neću dosaditi.

Nastane šutnja i u šutnji se jasno razabire metež dolje u dvorištu. Uskomešale se žene oko događaja, cijelo se dvorište sakupilo oko mrtvaca. Neke peru mršavi leš i navlače mu novu odjeću, a druge silom žele da umire pokojnikovu kćerku, koja sjedi u kutu sva rasplakana. Ali nikako da je utješe. Badava sve lijepe riječi, badava milovanja i tetošenja, djevojka drhće u nekim izgubljenim slikama, gotovo odsutna u daljini.

Tko zna, koji komadić života premeće njena krv?

A mrtvac se ispružio na ležaju, sav ispijen od duge bolesti, neobično proziran i s nekim bijesnim grčem oko usana. Kao da kune. Dva tri stoca u kutevima, sto kraj ležaja, ovješač s odjećom, šivaći stroj, sve obasjano žutim drktanjem svijeća, a lica, i onako blijeda i ispaćena, postaju još više blijeda, gotovo sablasna. Kretnje su nekako iskidane kao u bunilu, a vonj svijeća napinje grozničavo bila.

Posred svega se brzo miče Iva. Vodi ona glavnu riječ, naređuje i svi je slušaju, baš kao da tako mora biti. Jedina je ona u toj kući uvijek sita i uvijek dobro obučena, jedino s njom stari Borov ima obzira, jer je se boji. A čini, naravno, svoje i matura njenog muža.

Napokon je mrtvac postavljen na odar. Obučen u prastaro salonsko odijelo, u kom se je i vjenčao, doima se kao voštana lutka. Žene postavile oko njega sličice svetaca gospodnjih, smjestile kraj nogu i čašu s posvećenom vodom, ukratko, uredile sve kako već mora da bude na odru, a onda poklekle u kuteve da mole. Ređaju se očenaši i vjerovanja, nižu se čisla, prosuzile oči ganute vlastitom patnjom.

Ali se iznenada baci sa strane na truplo pokojnikova kćerka i histerično zarida:

— Oprosti mi, oprosti mi!

Priskočile žene, ganute tolikom tugom, a pred svima Iva. Grli ona sestrinski Lipu i silom je vodi napolje. Snijeg upravo prestao da prši, vedri se lagano i cijelo je dvorište s naslagom snijega nad kaljužama dobilo neki vedriji izraz.

— Dođite, gospođice, gore u moj stan, što ćete sada ovdje! Da plačete? A što koriste suze, kada ne mogu dozvati što dozivaju! Otišao je, pa i bolje za Vas da je otišao! Šesti se Vi već mjesec mučite dolje u vlažnoj rupi, a on nije ni živio ni umro! No, no, ne plačite.

Ali se Lipa nikako ne da u prvi kat. Jednom se rukom zgrabila za bravu na vratima, i nogama se poduprla, a blijede joj usne mole milost.

— Draga Iva, mila Iva! Najmilija, nemojte! Ja neću gore, pustite! Pustite, pustite!

Sada Iva plane.

— Zar je moj stan kužan?

Ali Lipa zna da Ivin stan nije kužan i još se otima s više prkosa. Ona ne će da ide gore, jer je tamo Gradina. Gradina je Ivin zakoniti suprug, to je sav razlog.

I sjeća se Lipa jakog, plavokosog druga iz trećeg tečaja preparandije, to je bio Pavle Gradina, njena prva ljubav. Imala je ona onda i živu majku uz oca, koji se još nije bio propio, sve je bilo u redu i nitko ne bi bio mogao reći, da će sve tako svršiti. Otac je još služio, plaća je bila prilična, a i mati je zarađivala šivanjem bijelog rublja. Sve je bilo tiho i lijepo. Sjedila je svakog dana kraj prozora, čekajući da prođe vitez njenih sanja, nosila je u sebi tajnu, te lijepe djevojačke snove, slatke kao majčina uspavanka. I ta bi tajna ostala tajna, da se jednog dana, čekajući badava viteza da prođe, ne odvaži i napiše Gradini pismo. Pismo bez potpisa.

Ali se razočara. Gradina, gord na buduće slavne čine, ne pokaže ništa viteškog, što više pokaže pismo drugovima, od kojih jedan prepozna rukopis. Bilo je suza, rugale se drugarice, doznao za pismo i razrednik, osam sati zatvora zapečati dragi izljev uzdrhtale djevojačke duše.

A baš u to vrijeme umre majka, a oca umirove. Nije on još bio star čovjek, dapače, ali ga ipak umirove radi neupotrebivosti. U stvari je njegovo mjesto trebalo nekom izbornom vikaču.

Ostavila je preparandiju. Trebalo je preuzeti ulogu domaćice.

A poslije, kada se otac propio i zapijao cijelu mirovinu, trebalo je vezenjem puniti želudac.

Oholi gazde otkazivali stan za stanom. Išlo se na niže. Svršili u drvenjari starog Borova.

— Da li su svršili? Tko oni? Zar nije ona sama? No da, da li je ona svršila?

I Lipa osjeti žarki dodir, iskru pod pepelom. Nije svršeno. Ostala je želja, sanja za plavokosim preparandistom, koji je prezreo čovjeka da bi radio za čovječanstvo.

Gradina je gore! Ne, ne! Nikada gore!

Kako da mi sada nakon svega pogleda u oči?!

Ta on je zakoniti suprug Ivin.

Ali Iva ne zna ništa od svega, jer ni Gradina ne zna da Lipa stanuje već šest mjeseci s njim pod istim krovom, pa djevojci ne pomaže njen strah. Ljuta što joj ta mala bijela ruka zadaje toliko otpora, naglo je stisne, bolan jecaj i ptičica je bila ugrabljena. Iva je gotovo ponese uz stepenice.

A u sobi gore u prvom katu upravo se ponovno sukobili Gradina i Mirski.

Gradina sanja o suncu i ne može da podnaša mrak. A taj Mirski je pun mraka!

U taj čas uđe Iva s Lipom. Gradina se ukoči, riječ mu zapne u grlu.

Nije li to Lipa? Ona Lipa, koja mu je pisala ljubavno pismo? što ona radi u ovoj kući?

No Iva ne opazi njegove zabune. Ona privuče Lipu u kut do peći, podraga joj ruke i okrene se muškarcima.

— Ovo je ovdje moj mladić, o kom sam Vam već govorila, a ovo je opet Mirski, koji ne vjeruje u sreću, što ne znači da sreće nema. Kako vidim, Mirski, Vi bi spavali, što?

— Pa spavao bih. Laku noć.

Iva odvede Mirskog da mu pokaže njegovu sobu. Bilo je tako tiho. Gradina i Lipa kameni stupovi. Prene ih tek Ivin smijeh iz treće sobe.

— Lipa...!

— Ja sam.

— Što Vi radite u ovoj kući...?

— Umro mi otac.

— Vaš? Vaš otac?...

— Moj.

I onda se najednom strese, oči se grozničavo raširе, a usne vrisnu same od sebe.

— Ja sam ga ubila! Ja! Zadušila sam ga jastucima!

Gradina problijedi, a Lipa se grčevito nasmije.

— Nisam mogla dulje izdržati! Ubio me je!

I za čas zarida.

— Došla sam samo zato da Vam to kažem! Samo Vama! Izdajte me! Prijavite me redarstvu! Vi!

Pogleda ga pogledom ražalošćene zvjerke.

— Ne ćete?! Vi to ne ćete!? Onda ću sama!... Redarstvo! Ovdje je ubojica svog oca! Policija!... Po....!...

Ali Gradina priskoči i zatisne joj šakom usta.

— Šutite, ako me ljubite!

Tako ih nađe Iva. Nema ona ni pojma, da se njen mladić pozna s Lipom, čula je djevojčin vrisak i odmah je doletila da miri. Ali je već sve bilo mirno. Riječi Gradinine o ljubavi zatvore sve otvore ispaćene nutrinje, utihne plač i samo je još lomio grozni umor slabo krhko tjelešce.

Iva patnicu gotovo odnese na ležaj.

— Samo mirno, kćerkice, nikakovih suza neću više da vidim. Ne smije se plakati. Bit će opet sve lijepo, i te kako dobro i lijepo. Vi ste živi, a to je glavno. Treba sada najprije urediti Vaš život i to ćemo zajednički urediti, ali ne danas. Danas se mora spavati.

Sjedi Iva kraj Lipe, miluje joj kose, draga joj ruke i tepa slatke riječi kao majka, jer osjeća da to slabašce i te kako treba majku. Tako prođe čitav sat, sve u šaputanju i draganju, a kada blijedo čedo usne, dadilja na prstima ostavlja sobu. Ide da zagrli svog mladića.

A Gradina nikako da se snađe od onog što je čuo. Što to kaže Lipa? Što to ona kaže za svog oca? Da ga je ona zadušila?

Sav se zanese u tu mračnu stvar, koju treba svakako urediti. Treba s Lipom razgovarati! Treba imati cijelu stvar na dlanu i tek onda raščlaniti bit! Jedno je i više nego potrebno, Lipa je sama i treba se za nju pobrinuti!

I ponovno se sjeti onog pisma, koje je prezreo u svom mladenačkom ponosu da svršava samo velike stvari, a Lipina slika zaigra pred njim u svoj zanimivosti svoje tajne. Prizna, da mu Lipa nije ipak bila ravnodušna, kako je govorio, što više, prizna i to, da bi sve to danas moguće bilo drugačije, samo da mu onda nisu oduzimali sve vrijeme njegovi narodni poslovi.

*

Pogreb prošao. Iva našla Lipi dosta posla da veze, ali ona ne dolazi poslije one večeri u prvi kat i Gradina badava vreba. On sav gori od želje da razgovara i uredi stvar s djevojkom i što ona dulje ne dolazi, postaje nestrpljiviji.

Onda najednom odluči da će je sam potražiti dolje. Razloga za posjet bilo je nekoliko, ali on počeka da Iva ode u grad. Nije se on bojao Ivine ljubomore. O ne, Iva je previše priprosta da bi bila i ljubomorna. Bio je to stid.

Još sav uzbuđen s mišlju da ga je mogao opaziti Mirski, koji se je upravo vratio kući, naglo otvori vrata. Lipa je vezla. Još više blijeda u crnoj odjeći, prestraši se njegova dolaska.

— Nemojte se čuditi da sam došao! Morao sam doći!

— Morali... Zašto?

— Vi pitate!

Ona ga prvi put pogleda u oči.

— Sjednite.

— Ne, ne ću da sjedim! Najprije moram da kažem ono, zašto sam došao, jer se radi i o Vama i o meni!

— I o meni?

U njenom glasu zaigra slutnja nade.

— I o meni? Zar zbilja?

I njeno srce prestane da se plaši.

A Gradina je gorio.

— Sjećate li se još onog pisma, Lipa?! Oprostite, ali ne mogu da ne govorim o njemu. Radi tog pisma sam zapravo i došao!

— Bila sam glupa, zar ne?

— O ne, nikako, ni govora o Vašoj gluposti! Ja sam bio glup! Nisam htio da shvatim Vaš čin, koji je bio u svojoj razigranoj nedužnosti tako lijep.

Lipa ustane.

Da se Gradina moguće ne ruga?

I srce se opet zatvori.

— Što hoćete?

— Vas!

Ona nije očekivala tog odgovora i samo zadrhta.

On se sigurno šali! Ruga se!

Jer nije vjerovala, da bi njen život nakon onog čina s ocem mogao biti lijep. Istina, njena je savjest spavala, ili uopće nije osjećala težine ubista, izmorena dugim, beznadnim patnjama. Ali ipak. Onaj grčeviti izraz oko mrtvačevih usana opominjao je na prošlost.

No Gradina brzo razbije te misli. Njegove jake riječi za čas napune dušu željom za suncem. Prodro je najednom iz njega val, a da i sam nije znao kako, jer još čas prije nije ni pomišljao da bi mogao govoriti takove riječi. Zanesao se. Sve se izlije iz njega nesvijesno bez nadzora ravno iz krvi i on je uživao sam u ushitu svoga glasa.

— Ne gledajte me tako! Ne čudite se! Sve ću Vam odmah objasniti!

— Ali što će reći Iva?

— Zar ona može biti razlog da Vas ne smijem ljubiti? Tko je ona? Ja nju ne ljubim i nikada je nisam ljubio. Moj brak? Ima li nešto jače od osjećaja, može li brak biti tako jak da spriječi bujicu, koja hoće da živi! Brak? Što je to brak? Nisu li brak stvorile kukavice u strahu da im ptica ne ostavi krletku bez njihove dozvole? Ne, ne, ne govorite mi o braku! Kako mogu brak pretpostavljati svojoj sreći!

— Ni Vi niste... sretan?

— Nisam sretan! Moja sreća će biti gnijezdo, koje ćemo zajedno graditi!

U Lipinoj svijesti najednom zadrhta slika. Iva sjedi kraj ležaja, miluje joj ruku i tepa drage riječi. I ona osjeti žalost.

— Ne, ne, ne govorite! Ništa, ništa!

Blijede se usne, gotovo beskrvne, spreme na ridaj. Nema u njenim riječima i njenog srca, sve je to zadovoljština, koju čini Ivi. Ona bar misli da je zadovoljština. Ali njeno srce želi da Gradina govori. Njegov jaki uvjerljivi glas razbija u njenom mozgu krdo predrasuda, koje joj lome pokoj.

A to Gradina naslućuje. I ipak govori. Govori zapaljen svojim mislima, s punom dušom.

— Zašto da ne govorim? Zato što je Iva moja žena! Što je ona zapravo meni? Zar da ja radi nje zaboravljam na sebe?!

U isti čas on opravdava sam sebe.

— Ona je dobra, priznajem, ona je poštena i zna kako se živi, ali ona nije žena koju ja hoću! To su bili očajni časovi, koji su me s njom povezali, bar na oko povezali! Ali ja ću taj povez raskinuti! Moram ga raskinuti, ako hoću da živim svojim životom!

— To ne ćete učiniti! Iva vas tako ljubi!

— Je li to razlog da ostanem uz nju i onda, ako je ne ljubim? Čemu htjeti biti požrtvovan i daviti dokaz lažnog osjećaja, a u isti čas sam kutriti u kutu kao izbijeno pseto! Nema toga, u čije bi ime ja ispucao svoj život!

— Što hoćete?

— Vas! Vas, rekao sam!

— Zar me zbilja ljubite?

Gradina se zadivi, kako je lagan bio njegov odgovor.

— Ljubim!

U taj čas je on zbilja ljubio njeno spasenje.

Ali ona, već sigurna za dobar svršetak, odluči da ga iskuša u svemu. Usne se opet iskrive.

— Ja sam ocoubica!...

— Vaš je otac bio uzet! Bio je živi mrtvac i Vi ste ga morali ostaviti!

— Kako da ga ostavim, a nije mogao ni da se miče.

— Vi ste ga spasili od muka!

— A mene je strah, da sam ga samo ubila.

— Niste ga ubili, jer on nije bio živ! Da li je on živio? Nije li on bio cijelu godinu mrtvac, koji nije umro još i službeno? A Vi, u svoj svojoj mladosti, u svom najvišem zakonu da živite dostojno svojim životom, zar da radi mrtvaca prezrete doziv života?! Da, ima zakon, koji bi Vas kaznio tamnicom, ali to je zakon stvoren da mjeri kaznu a ne da važe krivnju! Jedan drugi zakon, zakon, koji se je rodio i rasao zajedno s Vama, taj bi rekao, da u tom slučaju ne može biti grijeha! Vi ste branili sebe! Vi ste se borili za najviše u životu, da živite slobodno bez obaveza, koje su naturili glupani i lašci!

Ona osjeti da je život još uvijek lijep.

— Vi me ne osuđujete?

— Imam li na to pravo?! Tko ima na to pravo, da Vas osudi, kad se Vi borite za sebe! Kad se borite za sebe u ovoj gadnoj, mračnoj kući, gdje samo nas dvoje spada zajedno! Mi, divlje ptice s divljim snovima i uskricima za suncem! Okovali su nas predrasudama i zakonom, stvorenom da brani dostojanstvo želuca i sigurnost cijeloga krova nad glavom, ali mi imamo svoj lijet i svoj put! Naše su duše pune brazgotina, ali je pred nama svijetlo!

Ona još jednom pokuša da se skrije od slike, koja silom hoće da joj zatvori put.

— A Iva?...

— Tu ću stvar urediti ja! Ja ću s njom govoriti i ona će znati da nema prava na moje robovanje!

I Lipa pristane. Gradina je u njoj podigao razvaljene kule, rastjerao sablasti i zapalio luč. Opet je ona jaka krv i onda, kada je bacila jastuk na roditeljska usta, a znala je što će se dogoditi. Vjeruje ona u Gradinu, jer vjeruje u njegove riječi, koje su joj odgovorile na bezizgledna pitanja. Njegov glas je unio u njenu krv opravdanje.

Ona nije ubila, jer se ne može ubiti mrtvaca!

I ljubavi se pridruži osjećaj sigurnosti, koji je ne će ostaviti uz takva čovjeka.

Ako opet dođu nemiri, Gradina će ih smrviti!

Pa kada Gradina obeća da će za koji dan stvoriti i razložiti gotovu osnovu za odlazak ili bijeg, ona ga vrelo ogrli. Iskra pod pepelom plane i usplamti svom snagom hranjena vjerom i nadom. A onda Gradina razgleda kroz prozor dvorište, još jedan zagrljaj i odjuri uzbuđen radi onog, što je dolazilo.

*

Tog se dana pred veče stari Borov prvi put zgrabi s Ivom. Nije on do danas dirao u tu mladu, snažnu ženu, koja je puna volje da se probije što uspješnije kroz život, ali ona se je usudila, da mu dobaci u lice previše drske misli. Ta gadovi će u dvorištu misliti da se on nje boji!

Mirski je upravo otišao u krčmu, a Gradina je u svojoj sobi pisao neka pisma, koja Ivi nikako ne daju mira.

— Što je to da on, nakon toliko mjeseci, piše pisma? Zašto piše i komu piše, kad zna da mu svi žele zlo? Jedina ga ona ljubi! Sva je ona zabrinuta.

— Ta prokleta pisma!

I psuje u sebi i pisma i samu sebe radi svog nemira, kad iznenada uđe u kuhinju Borov. To je bio rijedak gost.

A taj stari Borov, inače goropadan i bezobziran u svom mračnom bogatstvu, sada je upravo sladak. Smješka se on već s praga, u želji da bude dobro dočekan, jer proklete drolje na hodniku već sigurno prisluškuju, što će biti!

A to što će biti, mora da bude mirno. Mirno i u sporazumu!

Ali se prevari.

On dođe upravo kao naručen, da Iva na njemu iskali pisma. Na pozdrav uopće ne odzdravi, jer čemu da odzdravlja tom starom klipanu, koji je se ništa ne tiče. I samo se porugljivo podboči o bokove. Haha, pa s tim gadom spavaju one sirotinje iz dvorišta? Preskupa stanarina!

— Što je, stari?

— Pa nisam ja baš tako star, draga susjedo!

— Nisam ja nikakva draga susjeda i kada kažem da si star, onda si star! Ili si mlad, što?! Šta je, pošto si došao?!

Borov uvidi da se mora ozbiljno prihvatiti posla, ako ne će da bude natjeran u kozji rog, a pričini mu se pače da je na hodniku nešto čudno zašuškalo. Hihot, što li?

— Sigurno je ljuta, zato tako i viče!

I Borov, surov sa svakim, postaje tih i prijazan.

— Pa tako, došao sam da se malo porazgovorim sa susjedima. Noći su duge, a mi se i onako još nismo upoznali.

— Poznam ja Tebe i previše dobro, klipane!

Ljuta je Iva radi pisama, a sada je slatki Borovljev glas još više razljuti. Pa što on to misli da je ona tako glupa i da ne zna tko je on? Stjenica! Gad!

— No što je?! Što još čekaš, stari!? Stanarina je plaćena!

— Pa nisam ja došao radi stanarine, susjedo! Bože sačuvaj! Da su svi kao Vi, dobro bi bilo, ali sve je drugo bagra!

— A koga Ti to, molim Te, nazivaš bagrom?! Sam si bagra! Šuljaš se kućom i sve gledaš da koga ugrizeš svojim otrovnim zubima!

Sada se stari ozbiljno uplaši. Nema sumnje, na hodniku hihoću njegovom neuspjehu. Slušaju svinje?

I pokuša da izvrne položaj jakim udarcem.

— Pa nemojte Vi tako, susjedo, nisam ja zato došao ovamo! Ja Vas ljubim i zato sam pokucao! Samo zato!

Iva se zagleda u udvarača i ne zna, bi li se smijala ili bi se i dalje ljutila. Pa to on njoj očituje ljubav!

— Volim ja Vas već dugo. Volim ja ovako punane ženske, bar ih čovjek može grliti! Ima i što da ogrli! A ima u mene dukata kao pljeve! Sve za onu koju ću ljubiti!

— Čuješ Ti, stari! A što Ti to buncaš!?

— Ostavite Vi ovog svoga, što će Vam on! On je uz Vas samo zato da može badava živiti! Dođite Vi lijepo još noćas onamo meni, pa da vidite, kako stari Borov još može ljubiti! Može, može!

Sada je Ivi već dosta. I previše.

Što on to kaže za Pavlića ?Da badava živi? Pavlić! Samo zato uz nju da badava živi! O Ti stari lopove! I bomba prasne.

— Marš! Marš napolje! Pa da si sav od zlata, ne bi učinila tu svinjariju! A Ti stari parcove! Marš! Marš, klipane crvljivi!

I širom otvori vrata.

Stari Borov izađe sav bijesan, no pri samom pragu ga zaustavi topot koraka, koji su se izgubili. Treba nešto reći! Treba zasoliti toj babi, jer je inače njegov autoritet fuć!

I zlobno se prodere.

— Htjela bi Ti mene očarati, švercerica prokleta, ali ne ćeš! Variš Ti trave cijele noći da primamiš starog Borova i njegove dukate, no pravila si račun bez krčmara! Imam ja ovakovih koliko hoću! Švercerica! Kradeš državu!

Ali s Ivom nije bilo šale. U prvi čas ona samo sluša, što to Borov govori, no onda joj najednom bude sve jasno.

To on radi onih dolje! Čekaj!

Sva bijesna pograbi metlu, nekoliko udaraca opraši Borovljev kaput, a kada se brza ruka najednom stvori i u kosi, bilo je jasno da se stvar ne će svršiti s pomirenjem. I Borov uzmakne. Najprije je uzmicao lagano, sve u vjeri da će udarci prestati kad su postigli svrhu i on se maknuo s praga, no Iva je odlučila da ga porazi sasvim. Za čas se uzmak pretvori u bijeg, najprije kroz hodnik, pa niz stube i dalje na dvorište, sve do gazdinog stana. Žene izmilile iz svojih podrumskih špilja, hihot sa zatalasa u bezbroju soba, djeca vrište, muškarci se smiju i Iva se vrati u pravom triumfu.

No, napokon, našao se netko tko je mačku stao na rep!

Vrati se sva zadihana i zadovoljna svojom pobjedom, a u kuhinji je dočeka Mirski. Vidio je on sve i smješka se nekako zlobno.

— Što je to bilo, Iva?

— Taj stari šuft! Hoće da ostavim Pavlića i da se preselim u njegov stan! Svinja!

— Zašto to ne učinite?

— Mirski!

Iva ponovno zadahće i stisne oružje jače.

— Mogli bi i Vi da dobijete metlom!

A baš takova se ona njemu najviše sviđa i da joj uzdrži srdžbu, on joj razlaže svoju misao potanko.

— Ja dapače tvrdim da bi tim korakom učinili djelo bogu ugodno. Pod Vašim kormilom taj bi stari tiran postao mekan kao vosak i stanari bi odahnuli. Osim toga, ako ga Vi počnete grliti, on bi brzo ispružio papke.

— Fuj Mirski!

Iva odbaci metu u kut i pljune.

— Fuj!

Ali to Mirskog ne smete. Sjedne on na drva kraj ognjišta, pjevuca neku prastaru tužnu pjesmu i divi se Ivi i njenom zdravlju.

To je zdravlje! Sve je tu točno određeno, želi se ono što se može imati i polazi se onim putem, kojim se mora ići! Nema tu šupljina ni želja za balonima!

— Gledam ja Vas, Iva, i Vi ste zbilja div. Nema toga, tšo bi Vas prignulo.

— Pa i nema!

Onda i nije čudo da se je Borov zaželio takovog zalogaja.

— Prestanite!

— No, no, ja bi na Vašumu mjestu ipak malo razmislio. Stari ne će dugo disati, O Vama bi ovisilo.

Iva slegne ramenima, a Mirski ustane i ode u sobu da ispriča događaj Gradini. Gradina je upravo svršio pisma i nekako se tajninstveno smiješka. — Mirsi to odmah opazi.

— Vi se smijete, a Ivu Vam skoro ugrabili!

— Što? Tko?

— Pa stari Borov hoće, da Vas ona ostavi i da dođe njemu.

Pogledi se sukobe, raskinu međusobno koprene i kažu srcima da ovdje ne može biti govora o prijateljstvu. Prozreli su se.

— Natjerala ga metlom, mjesto da je pristala. Glupo.

— To možete reći samo Vi!

I Gradina odluči da pripazi na Mirskog. Da ga moguće zbilja nije vidio kod Lipe?!

Treba biti aoprezan pred tim sušičavcem!

A to, da Borov hoće Ivu, i ne bi bilo loše, samo da Iva hoće. Bar ne bi on sam morao kidati. Jer da će kidati, to je bilo jasno kao na dlanu!

(Svršit će se).

LJ. KRAJAČIĆ: PO ŠVAJCARSKOJ

Od Samadena do Züricha. U Zürichu.

Jutro. Jučerašnje čisto obzorje, još u noći zvjezdano. prevlači se, osobito na sjevero zapadu, sivo modrim, gustim oblacima. Nagoviještaju nagle promjene temperature, oluju i brzu kišu, koje su u tim krajevima ljeti tako česte i običajne. S istoka posulo se obzorje svijetlim, vunastim i gotovo providnim, po rubovima žućkasto rumenkastim oblacima. Više uzdušnim maglovitim tkanjem, što ga nježno u visinama tku nevidljive prirodne moći. Jutarnje, narančasto sunčano svijetlo po dolini Inna ispred našega prozora šara široke svijetle plohe, pa se čini, da je među meke trave palo žeženo zlato izmiješano kapljicama gorske rose kao krupnim biserjem. Izdaleka ,više crvenkasto žutim, negoli bijelo modrikastim sunčanim šarama izatkani snježanici Bernina sklopa smješkaju nam se posljednji put.

Još jedan široki, topli pogled na svu tu divnu okolinu ispred nas; srdačni i kratki oproštaj sa skromnom domaćicom; radosno jutarnje susretanje s Ketom i Dragecom ispred kuće i vrijeme se odlasku primaklo. Širokom cestom, što iz Samadena vijugavo preko Celerine vodi u St. Moritz, Campfer, pa produžuje dalje, natovareni našim propisnim prtljagom približujemo se stanici. S ceste, koja teče ispod brda, još jedan pogled na samo mjesto, na crkvu, što samo svojim povisokim, u gotskome stilu građenim tornjem nadvisuje skupinu bijelih kuća ispred nje, pa na raspucalu sablasnu pećinu Piz Padella, što se diže sjeverno samome mjestu, odmah iza crkve i čini se, da kao div svojim snažnim trupom zaštićuje slikovito mjestance ispred sjevernih vjetrova i oštre studeni. Iz St. Moritza dolazi voz. Ulazimo i u 8.20 sati krećemo naprijed. Prema Churu, pa Sargansu, da potom skrenemo sjeverozapadno uz divni Walensee, Linen-kanal, pa uz Züriško jezero u Zürich.

Vozimo se udobno. Putnika nema previše iako će se poslije voz do Züricha i prepuniti putnicima. Osobito poslije Sargansa, kad opet krenemo t. zv. internacionalnom prugom. Jutro je hladovito. Inn svojom uzanom, ali plodnom dolinom i svojom pjenušavom bukom ostaje sve više iza nas, a po poljanama, koliko se uzane prodolice mogu zvati poljanama, leže i razvlače se magle, sve gušće, sve teže, što dublje ulazimo Albula željeznicom među gorje i hridine. Podalje nas, pa osobito s jedne i druge strane voza, među gorje i gorske prosjekline uvalile se pače debele, sive, mračne naslage magli. Kao oblaci, što su pali teški i vodom zasićeni veoma nisko, tako nisko, da ih vrhovi gora na mnogim mjestima svojim, sada mračnim snježanicima bez sunčana sjaja i bisernoga svjetlucanja nadvisuju. Čine se kao klisuraste pećine sred pučine morske jugovinom zaprašene.

Ista pruga, samo u obrnutom smjeru, kojom prođosmo od Sargansa do Samadena. Samo ovaj put mrka, sablasnija i neprijatnija. Iziđosmo iz Albula tunela, projurismo kraj Albula gore, pa sve dalje, sve niže i niže, dok o prozore udaraju, kuckaju krupne, rijetke kišne kapi kao da nas bezbroj nevidljivih očiju zaplakanih pozdravlja svojim suzama. Ni tračak sunca; sve mrki, niski oblaci, magle, vjetar, pa nikakvi vidici. I u nas ulaze tuga i zabrinutost.

— Strašno, ako će ovako potrajati osam dana!

— Ne će valjda!

— Ovdje se vremenske prilike naglo mijenjaju!, tješimo se, ali glas nam je nujan, zamišljeno zveči. U Zürichu morat ćemo se oskrbiti novom putnom municijom!, opažam i oteglim smiješkom dižem čašu zlatno crvenkaste tekućine u vis, pa pozdravljam usrdno dobre i mile moje saputnike.

— Ne treba! Imamo još mi! U kovčegu imademo punu bocu fine, domaće šljivovice! Dosad smo Vaše, odsad ćemo naše!, javlja se iz svojega kutića Kaćuška, koja bratsku našu jednakost i prijateljsku zajednicu poštiva nadasve.

— Eh, onda eviva!!, uzvikah se i hrabro spremih žestoki napitak pod krov. Nevrijeme nikako ne popušta. Vjetar sve žešće udara krupnim kapima o prozore, a po uvalama, prosjeklinama i gorama jakim svojim zamasima kida, diže, povija guste vlažne magle, kao da se to u uzduhu gužva milijun sablasnih duhova.

C h u r! Ploha i oluja oboriše se svom silom nad mjesto i naš voz. Slikovitost ozadine toga udobnog lječilišta posve je nestala. Voz kreće dalje dolinom Rheine. Rijeka je tamno siva, na mjestima gusto ocalne boje i sva igra na površini od kišnih kapljica kao da je se dotiče svojim sitnim tijelom bezbroj komarica i drugih vodenih kukčića. C a l a n d a, nama sada s lijeve strane, sva je negdje od sredine u magli, gustoj, neprovidnoj magli. Putem prema Sargansu vrijeme se stišava. Iz jedne raskidane mrke oblačne plohe provirilo nešto sunčana svijetla i dršće kao leptir nad prokislim cvijetom nad plodnom dolinicom oko Sargansa južno, i raspliće se među bijele, sada sumorne kućice njegove. Kao da hoće i dolinicu, i mjesto i brda iza njega nasmijati i razvedriti.

Krećemo dalje. Rheina nastavlja svoj put prema sjeveru, a mi uputismo sjevero zapadno, projurivši kraj mjestanca Mels, što se skupilo s desne obale rijeke Seez, dolinom pomenute rijeke prema Zürichu.

Putem stajemo kod mjesta F l u m s, koje se smjestilo između lijeve nizinske obale rijeke Seez i tik uz desnu obalu Schilzbacha s uskom plodnom ravnicom. Schilzbach nedaleko Flumsa utječe u Seez i tvori kanal Seeze, koji se pruža sve do Walenstadta, gdje se Seez gubi tiho i bez ikakve buke u Walensee. S lijeve strane s visoka i strma brijega mrko nas pozdravlja stara ruina Gräplang i sve nam se više i naglije gubi s vida, što dublje ulazimo ispod gorja, gotovo uz rub jezera, prema mjestacu Mols, pa prema karakterističnoj dolinici Murg, u kojoj se smjestilo mjestance Murg slikovito s vodopada rječice Murg i svojih tvornica vune, pa trgovine drvom. Vozimo tik uz južnu obalu jezera, dok nam se u sjaju sunca i laganih ljubičastih maglica, jer tu gotovo kao da i nije bilo nevremena, sa suprotne, sjeverne njegove obale dižu visoke klisuraste, gole pećine, pa rušeći se strmo na podnožju u samo jezero i propinjući se gotovo osovno prema razvedrenome, svijetlo modrome obzorju, zatvoraju putniku svaki širi vidik. Gole su, rijetko posijane kućicama, po kojom vilom, koja se kao usjekla u pećinu, šta više, čini se, kao da je iz njene tvrde i studene utrobe izrasla, ali zato pune vratolomnih vrhunaca i uskih

vodopada, koji se teškim šumom i prašnjavo ruše u jezero. Čine ih mali gorski potoci, koji nevidljivo dolaze i ispred nas se ruše i uznemiruju prašnjavim udaranjem svijetlo zelenu površinu dubokoga jezera. Tu se redaju raskidane pećine i klisure Kurfirsten, koje se iznad jezera posljednjom svojom točkom dižu čak i hiljadu metara uvis, pa redom: Hinterrugg (2309 m), Käserrugg (2266 m), Scheibenstoll (2238 m), Zustoll (2239 m), Leistkamm (2105) i drugo golo, strmo i ljubičasto, i crvenkasto i sivo gorje. Onda divan pad potoka Beeren, koji se u jezero ruši s visine od 450 m; dalje vodopadi potoka Sell, Faller i drugih čas manjih, čas većih potočića. Sve to osvaja, opaja, opčarava. Zaboravljamo, da i u tome strašnome, ali veličajnome stvaranju i rađanju majčice prirode imade i mnogo širine i mnogo tjesnogrudnosti, i puno radosti i puno tragike. Ta veličajna strahota, to »strašno« lijepo ižimlje iz duše i misli i posljednju mračnu sjenku sjećanja na pustoš i znoj svakidašnjega života. Prenosi duh ljudski, sve ono čovjekovo ljepše i plemenitije, što stoji, ili se čini da stoji, ili bi opet prema shvaćanju čovjekova određenja u svijetu imalo bezuvjetno da stoji nad ogavnom i sebeznalom svakidašnjošću, jest prenosi to »strašno« lijepo stvaranje majčice prirode duh ljudski u sfere čistih sanja i svijetle poezije, u čisto oduhovljavanje.

Voz juri, otimlje ispred nas sliku za slikom, pa ih neprestano zamjenjuje novim krajevima, novim ljepotama.

— Wessen; čitamo na kolodvorskoj stanici. Naš voz ulazi u stanicu sve sporije i sporije. Najposlije staje. Wesen, gradić, osobito poznato lječilište, smjestio se na zapadnome svršetku jezera. Sa sjevera zaštićen je gorjem, s juga okružen osobito plodnom dolinom, što je s dvije strane umiva rijeka Linth, svedena u dva uzorno građena kanala: Escher i Linth.

Dva brzoteka potočića probijaju iz snježanika Tödi (3623 m), pa se kod mosta Pänten sastaju s potočićem Limmer, koji opet izvire nedaleko snježanika Tödi iz snježanika Limmer. Sva tri potočića sjedinjena protječu pod imenom Linth prema sjeveru, pa utječu kanalom, koji je po svome graditelju Escheru i prozvan, nedaleko mjesta Filzbacha u Walensee, da se odmah ispod Weesena opet kanalom Linth iz jezera otisnu prema Züriškome jezeru.

Konrad Escher v. der Lint najzaslužniji je Švajcarac novijega doba. Rođen u Zürichu 24. augusta 1767., a umro u svome mjestu rođenja 9. marta 1823., u mladosti sav se posvetio nauci i znanosti iako je otac želio da se posveti trgovini. Otac mu je imao golemu tvornicu sukna. Željan nauke putovao je u Paris, London, Göttingen, Italiju, a najposlije ipak preuzeo očevu radnju. Slobodouman duh, uskoro je zauzeo viđeno mjesto u svome gradu rođenja, pa se i neko vrijeme posvetio sav politici. Međutim 1802. povuče se s poprišta javne borbe i preseli u močvarne i nezdrave nizinske krajeve Lintha. 1803. predloži zemlji potpuno izrađeni plan za regulaciju i kanalizaciju Lintha, te melioraciju močvarnoga područja ove rijeke. Rukovao je izvođenjem toga velikoga djela od 1803.—1822., dakle sve, dok je svoj golem plan priveo svršetku. Ujedno je uredio u tome području i prosvjetnu koloniju za zapuštenu tamošnju djecu. Uprave kantona: Zürich, Schwyz, Glarus i St. Gallen

LADISLAV ŠALOUN

podijeliše za te zasluge Konradu Escheru častan pridjevak v. der Lint, koji prijeđe i na njegovo potomstvo, a na kanalu Linth dignut mu je i spomenik.

Kratak čas iz voza posmatramo Weesen, još čas Walensee i onda kad voz krene pravcem prema Zürichu sve ostaje iza nas: i Weesen sa svojim lijepim cvjetnim terasama izgrađenim prema jezeru; i jezero divne svijetlo zelene boje, koje se onamo od Walenstadta na istoku, ovamo do Weessena na zapadu, uvalilo među klisurasto gorje u duljini od petnaest, a u širinu od najviše dva kilometra i u površini od 29 km². Najposlije nestaje ispred nas i Biberlikopf i Ziegelbrücke ispod njega, gdje se željezničke pruge odvajaju. Jedna skreće sjevero zapadno prema Uznachu, pa će sjevernom obalom uz Züriško jezero do Züricha, a druga skreće ravno prema zapadu močvarnom dolinom, što je natapaju Linth, Spett Linth i Alte Linth, pa će južnom obalom jezera do Züricha. Ovom prugom kreće naš voz. Prolazimo kraj stanica: Butikon, Schübelbach, Lachen i tu voz počinje da juri upravo uz obalu Züriškog jezera. I južna i sjeverna obala jezera zarubljene su pitomim brežuljcima, koji rijetko gdje strmo snilaze u jezero, pa su obrasli šumama i iskitili se na gusto slikovitim mjestima i varošicama.

Nad Altendorfom pozdravlja nas s brijega kapelica Sv. Ivana, a kod Pfäffikona iznenađuje nas željeznički most, koji je izgrađen poprijeko jezera i spaja sjevernu s južnom stranom ili lijevu s desnom obalom jezera i željeznicom Pfäffikon s Rapperswillom. To je najuži dio ovoga golemog jezera, koje je dugačko četrdeset, najšire četiri kilometra, najdublje 143 m, a u površini svojoj broji 87.8 km².

Na daljemu putu prema mjestancu Freinbachn pozdravljaju nas iz jezera strmo uzdignuta dva otočića: Ufenau i Lützelau. Dva slikovita

otočića upravo suprotno ranije spominjanome gradiću Rapperswillu, koji se stisnuo na plodnom poluotočiću i iznad kojega gospoduje kao spomenik nekadašnjih junaštva stari, dobro uščuvani čvrsti grad austrijskih grofova, gospodara Rapperswilla.

Kad saveznici Švajcari protjeraše iz zemlje austrijske grofove i knezove, jedini im osta još Rapperswill. Priča veli, da se svi saveznici iz kantona: Uri, Schwiz, Unterwalden, Zürich, Glarus, Zug i Lucern digoše, da podsjednu grad i istjeraju posljednje austrijske gospodare iz Švajcarske. Bilo je to god. 1388. Saveznici opkoliše grad i utvrde i s vode i s gora, no grad nije ni pomišljao na dobrovoljnu predaju. Videći saveznici nakon duga čekanja, da braniči ne misle predati grada i da ih gladu ne će moći da prisile na predaju, jer je braničima jezero davalo dovoljno ribe, navale na grad. Mučnim jurišanjem i različnim sredstvima napokon im uspije da su na jednom mjestu probili zid i kroz otvor uvukli se u gradska podzemlja. Bio je to golemi podrum pun vina. Trebalo je samo da se uspnu po stepenicama, da razbiju podrumska vrata i nađu se u gradskim ulicama kao pobjednici. Međutim žedni ratnici odložiše bojno oružje i stadoše dobrom kapljicom rumenike gasiti žeđ. Nesreća bijaše u tome, što žeđ ne mogahu nikako da ugase, pa im od suvišna pića noge klonuše, a grlo im posta glasno i veselo. Pjesma ih izda, i žene grada Rapperswilla uzavriješe goleme kotlove vode, pa vremom vodom počeše da odozgo pazdravljaju vesele neprijatelje. Tko je od saveznika dospio, pobjegao je, tko nije, toga braniči provalivši u podrume, poklaše i poubijaše.
Dakako oslobodivši se tako posve lakim načinom neprijatelja, koji su grad već gotovo imali u rukama, zatrpaše pukotinu drvljem i kamenjem, a veseli ratnici, otrijeznivši se, poslije uzalud navaljivahu na grad. Grad ostade čvrst i nepobijeđen.

Richterswil. Züriško jezero na ovome je mjestu najšire. Istočno divan vidik na gorje Toggenburg, koje nam je dosad bilo posve sakriveno. U naš voz ulazi između ostalih putnika i neki sitni čovuljak. Trošno, gotovo je nehajno odjeven, šešir mu olinjan, lice neobrijano, nos dugačak i zavijen, a zubi prorеđeni, truli i neugodno žuti. Riđokos je, smije se rastegnuto, govori samosvjesno, nametljivo i s nekom osobitom samodopadnošću.

Sjeda upravo do Kete. Agent po zanimanju. Brbljav.

— Kud putuju gospođe i gospoda?, pita općeno.

— U Zürich, objasnismo mu mi.

— Ah, Zürich! Gadna, zamazana varoš!, mahne prezrivo rukom, prebaci glavu na naslon, a noge ukrsti.

— Tako! Poznajete je dobro? A mi smo čuli, da je to čist grad!

— Pripovijest! U Zürichu sam nekoliko puta bio. Poznajem u njemu sve, kao i moju praznu torbu.

— Valjda ste Švajcarac?

— Ne, agent iz Njemačke!

— A hoteli?

— Uh hoteli? Puni stjenica! Velim vam, užasno puni stjenica!, sav se u govoru razgibao i rukama i nogama i tijelom. Čuperak dugačke riđe kose provukao mu se na nisko uglato čelo ispod otrcana šešira.

— Nazdravlje!, uzdahne zabrinuto naša dobra Keta, jer mi se zaista ničega nijesmo na putu toliko bojali, koliko stjenica.

— Ah šta, pripovijest!, mahne rukom Dragec, koji nikada nije klonuo, nit se dao bilo od koga smesti. Udari se po koljenima, zapuši cigaretu i zagleda kroz prozor kao da više i ne će da sluša brbljavca.

— I hotel National?, pita Keta, koju ipak sve to smeta.

— I on! Svi, hoteli! Nema nijedan čist.

— A Victoria? Ta nam je preporučena?

— Ne znam! Nijesam tamo odsjedao! Vidjet ćete!, gotovo surovo odrezao je taj riđokosi brbljavac, otkrenuo nam leđa i započeo razgovor s nekom odebelom švajcarskom građankom. Našao se valjda uvrijeđen, što mu naš zabrinuti i požrtvovni vod nešto kao ne vjeruje.

— Velim Vam, pustite ludova! Šta on zna! Pravi se važan! Pa ako ima stjenica, ima ih! Grist će nas, kako i druge grizu!, nasmijao se Dragec, pa nas zaskočio tom dosjetkom, doduše nimalo utješljivom, samo da nas nekako udobrovolji. Osobito našu savjesnu Ketu, koju takve životinjice tjeraju u veće brige, negoli pitanje: hoćemo li i kako ćemo na Jungfrau. Ipak svi lijepi dojmovi i planovi bili su pomućeni, kao da se preko njih prevukla koprena nekoga neugodnog osjećaja.

Kod Wollishofena taj nas riđokosi kanarinac ostavi i ne pozdravivši nas na odlasku, a u voz nam uđe dvoje simpatičnih ljudi. Putnički, ukusni i fino odjeveni muž i žena. On nešto postariji, prosjed, ona daleko mlađa, zagasite puti i duboko tamnih očiju. Jutros su otputovali iz Züricha, učinili izlet u Wollishofen, pa se vraćaju na stanicu zürišku, da odmah presjednu na voz koji odlazi prema Baselu. Tu nas je i vrijeme opte iznevjerilo. Već tamo od Freinbacha nestalo je sunca. Sakriše ga gusti oblaci, vjetar je započeo da se kliže po jezeru i razbija među gorama, a ovdje su počele padati rijetke kapi kiše.

— Jedva smo, hvala Bogu, kiši izbjegli, govori ljepušna došljakinja svome mužu mekanom njemštinom poslije kako su smjestili svoj kožnati teški prtljag na policu, pa ga pri tome nudi čokoladom.

— Je li ovdje padala cijeli dan kiša?, zapita netko od nas.

— Nije. Jutros je padala, kad smo odlazili iz Züricha, onda je oko jedanaeste postalo lijepo, pa se eto opet sada spremilo kiši.

— Putujete natrag u Zürich?

— Ne, narednim vozom odlazimo prema Baselu!, odgovara gospođa, a gospodin griska tablerone, kao da se sve to njega i ne tiče. Šutljivi gospodin!

— Koji biste nam hotel mogli preporučiti?

— Svi su uredni i čisti?

— A Vi ste stanovali u Centralu? upada Keta, koja je već ranije na kovčezima opazila reklamne cedulje hotela Central. To je običaj. U svakome mjestu hotelijer, u čijem ste hotelu odsjeli, na odlasku na kovčeg prilijepi reklamnu etiketu, pa posreći li, te etikete ne padnu s kovčega, putnik nakon oduljeg putovanja jedva će ispred reklamnih etiketa moći razabrati pravu boju svojega prtljaga. Šaren je kao klown u šarenim krpama.

— Izvrstan hotel! Čist, podvorba uzorna i hrana prvorazredna!, uplete se tek sada gospodin po-

gutnuvši i posljednju mandalicu umočenu u čokoladu.

— A nama je tu neki čovjek pripovijedao, da nema u Zürichu uopće čistih hotela.

— Laž! Svi su čisti! Uopće, u čitavoj Švajcarskoj ne ćete naići u svim dobrim prvoklasnim i drugorazrednim hotelima ni na kakovu gamad!

— A hotel Central?, pitam zabrinuto.

— Taj ćemo lako naći! Prepusti to Keti!

I uistinu Keta je već rasprostrla na krilu tlocrt grada Züricha i traži hotel Central.

Nađosmo se u široku hodniku kolodvora.

— Hotel Central!!!, uzvikuje Dragec.

— Hotel Central!!, ponavljam, kao da se to njegovu zovu odazivlje vječna jeka.

— Hier!, viče mlad, simpatičan čovjek u uniformi, kakovu valjda nose u čitavu svijetu svi hotelijerski služinci. To je, reći bi, internacionalna uniforma, kako je internacionalna i riječ »hotel«. I kako svatko razumije, što se misli pod riječju «hotel«, tako svatko odmah i poznaje hotelskoga služnika po uniformi. Posve u redu!

— Imadu li dvije sobe svaka s dva kreveta?

— Bit će!, i pritom uslužni mladić prima u svoju brigu naš čitavi prtljag. Sve do naših kišobrana, jer kiši sve krupnije i sve jače.

Ispadosmo na oširoki Bahnhofplatz. Nedaleko ispred glavnoga ulaza u kolodvor podignut je brončani kip Dr. Alfreda Eschera. Ujedno i zdenac.

— Tko je to?

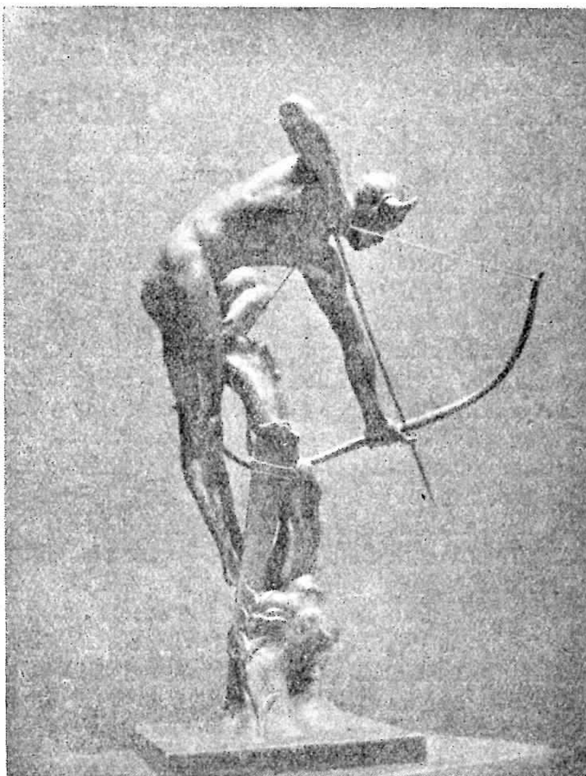
— Dr. Alfred Escher! Bio je glavni borac za ideju, da se izgradi gotthardska željeznica i tako spoji Italija sa Švajcarskom. Bio je državnik, pravnik, koji je svoje nauke studirao u Bonnu, Berlinu, pa najposlije dulje vremena u Parizu. Rodio se u Zürichu 1819., a umro je u istome gradu 6. decembra 1882. Bio je načelnik u svome gradu rođenja, član prosvjetnoga vijeća, pa prvi direktor pothvata, da se 1871., ponajviše njegovim nastojanjem i zauzimanjem, počela graditi gotthardska željeznica. Spomenik mu podigoše 1889., a izradio ga vajar Rudolf Rissling!, tumači Keta spremno i ljubažljivo ispod svoga kišobrana na putu prema hotelu.

Prošli smo širokim mostom, što je presvođen visoko ponad mirnu i tihu, zeleno modru rijeku Limmat. Limmat skreće lagano prema sjevero zapadu, dijeli Zürich u dva dijela, onaj s lijeve obale veći i onaj s desne strane rijeke manji; pa se najposlije nedaleko mjesta Brugg gubi u rijeku Aaru.

Ulazimo u elegantan četverospratni hotel s velikom sunčanom terasom i lijepim izgledom na grad i okolinu.

— Molimo dvije sobe svaka s dva kreveta!, traži Dragec i prikazuje se prezimenom vrataru, koji stoji okružen ključevima i brojevima soba iza crvenkasta električnog svijetla.

— Oho, gospodin Vergla!! Gospodin Vergla!! Poznajem Vašu cijelu porodicu iz St. Moritza! I Vašu sestru, i Vašega brata, sve poznajem! Izvolite, dvije sobe u četvrtome spratu!, klanja se duboko vratar i lice mu se razvlači nekom osobitom radosti, što je eto naišao na znance. A Dragec? U prvi čas se nešto zgranuo, a po tom se i njemu razvukao prijatan smiješak po licu. — Snašao se čovjek!

JAKUB OBROVSKY

— Ja, ja! Ganz recht! Es freut mich, freut mich sehr, mein lieber Herr!, uzvraća vrataru i pogledava na mene. Taj »lieber Herr« bio je svakako namijenjen više meni no onome mistifikatoru znanaca iz St. Moritza.

Lift nas nosi mirno u četvrti sprat. Samo kod svakoga sprata nešto krkne, kao da se štogod pokvarilo.

— Ah, da nas odvede pod krov, pa da nam se dogodi kao onoj popadinici u Nušićevoj kozeriji!, pada mi u pamet.

— Bilo bi veselo! Sjediti tako u potkrovlju i čekati dok lift poprave!, dodaje Dragec, a sve nas hvata smijeh. Međutim sretno smo doletjeli do četvrtoga sprata, izišli na prijatan, tepisima pokriven hodnik. Dočekala nas šutljiva i mlada sobarica. Prijazno nas upitala za brojeve i otvorila nam sobe. Dvije čiste, gotovo elegantno uređene sobe s izgledom na najveći dio grada, na daleka brda iza jezera i na samo jezero, pa na rijeku Limmat ispod nas.

— Brzo se umijmo, treba u banku po novac!

— Hoćemo li objedovati?

— Pa hoćemo!

I začas smo bili uređeni i sjedili u restauranu dvoreni najvećom pažnjom. Moji saputnici pivopije taj dan uzeše sa mnom rheinsko vino. Plaća se sve na odlasku iz hotela. Da nas je zatražio platu, mi bismo se taj put našli u nemaloj neprilici. Molim vas, odlazeći iz Samadena, ja sam uz nešto austrijskih šilinga, pa dvije hiljade dinara, imao samo pet švajcarskih franaka u srebru. Dragec je dakako imao nešto više i šilinga i danara, no švajcarskim francima nije bio daleko ispred mene. Na putu od Samadena do Züricha, u času jednoga vedrog raspoloženja, kad ni najstrašnija konstatacija ne djeluje tragično, učinismo bilansu. Konstatovali smo,

da sve četvoro imademo jedva dvadeset švajcarskih franaka.

— Ne mari! A što znače ovi čekovi?, udari Dragec veselo po svojoj lisnici.

Kiša je ponešto prestala. Prolazimo širokom, alejom krošnjatih platana ukrašenom i najživljom ulicom grada, zvanom Bahnhofstrasse. Bogato elegantni izlozi različne robe, divne bižuterijske radnje, pa cvjetare s vodom, koja u finim, tankim slojevima neprekidno klizi po širokim staklima i hladi i rosi cvijeće. Nad izlozima, po prozorima sviju spratova prenatrpani zemljani lonci i vrčevi cvijeća u punome cvatu. Kapucini žuti, narančasti i ljubičasti, fuksije crvene kao lice u najstidljivije seoske djevojčice, pa nježno ružičaste belagonije i različno drugo cvijeće — sve je to procvalo po tim prozorima upravo tako, kao da se nad nama dižu čarovni uzdušni cvjetnjaci.

Eto nas odjedared na »Bürkliplatzu«. Trg prostran s divnim izgledom na jedan dio Züriškoga jezera, na brežuljke i mjestanca, čitave gradiće, što su sjeli uz njegovu lijevu obalu i podržavaju prometnu vezu sa Zürichom od najveće česti gustom i čestom svakidašnjom parobrodarskom vezom; pa najposlije za sunčana dana s čarovnim vidikom na snježane visove: Glärnisch, Tödi, Scheerhorn, Bristenstock i drugo gorje. U ovome času svu tu ljepotu prekri debela i niska naslaga vodenih oblaka.

Na Bürkliplatzu smještena je parobrodarska stanica i čekaonica, tu je najživlji tramvajski promet prema Alpenquai-u nadesno, a prema Bellevueplatzu nalijevo. Do Bellevue-a vodi tramvajska pruga preko širokoga. na betonskim lukovima građenoga mosta Quai-Bricke, dok Alpenquai-om zamalo dolazimo do znamenite monumentalne građevine — Tonhalle. Ispred divne, klasično građene ove koncertne zgrade uređen je ukusan, egsotičnim biljem i drvećem bogat vrt. Presvaja nas harmonijska ljepota zgrade i vrta, koji se spajaju gotovo u jednu divnu cjelinu, no vrijeme naše uživanje skraćuje. Nagli vjetar, pa potom ploha krupne kiše natjeraše nas u parobrodarsku čekaonicu, koja nam je bila najbliže, pa ipak i na tome kratkom bijegu dobrano pokisosmo.

Čekanje uzalud! Kiša ne prestaje, i ne popušta. Naše je dakle razgledavanje grada danas stiglo svome svršetku! Ulovismo tramvaj, koji je dolazio s Bellevue trga i krenusmo kući. Deveta je uveče. Na otvorene nam prozore s ulice dolazi zveka tramvaja, šum Limmata, pa neka živahna zvonjava dvokolica. Sjedimo za stolom. Keta i Kaćuška serviraju večeru. Ponešto šunke, ponešto salame, narezaka, paštete, pa ribe i sira, a iz dviju čaša, između kojih se koči pletena boca, smješka nam se jevtini i tečni »chianti«. Smijeh, dosjetke, planovi daljni i novi izmijenjuju se u našem međusobnom razgovaranju, pa onda kratko nazdravljanje i zveckanje čašama. Pravo, srdačno, neukočeno prijateljsko veče!

— Kiša je prestala! Hajde, Lujo, da se sami prošećemo gradom!, predlaže Dragec nagnut nad prozor.

— Pa možemo!

— Samo nemojte suviše dugo!

Siđosmo. Golema ura na tornju vijećnice odbija muklo dvadeset i drugi sat. U Bahnhofstrasse izlozi rasvijetljeni kao da se u njima vodi najživlja trgovina. Sve se sjaji u tisućama različnih svijetla, no života nema. Ulica gotovo bez čovjeka. Kao da je taj živahni poslovni grad odjedared izumro. Sve je posvema zatajilo.

— Nije to kao u našoj Ilici!

— Boga mi nije! Ne vidiš nikoga, pa ni noćnih leptirica, koje tako lako za skup novac sjedaju i na najružniji cvijet!

— Vratimo se!

— Pa i jest najbolje!

— Sve je tu pospano!

— Ozbiljan svijet!

— Tako je gospodo po čitavoj Švajcarskoj! U dvadeset i drugoj uri život prestaje!, objašnjava nam na kratko pitanje naš i suviše ljubažljivi hoteliјerski fabrikant znanaca, otvorajući lift.

— Laku noć!

— I Tebi!

U sobi još dugo i dugo gledam usnuli grad, pa one mnoge goleme njegove građevine. Nad žućkasto zelenkastim svijetlom grada, poput sablasnih silhueta dižu se u tamne, električnim refleksima jedva vidljivo zamjetljive visine, kao da se ljube i grle s mrtvim, vlažnim i crnim noćnim obzorjem.

(Nastavit će se.)

IVAN NEVISTIĆ: PROBLEM KULTURNE FILOZOFIJE

Među problemima, koji se u današnjoj filozofijskoj literaturi rado i sa velikim interesom raščinjaju i rapliću, svakako je i problem kulturne filozofije. — Sam o sebi taj je problem, kao i svi drugi, vrlo star, star kao i sama filozofija. Mijenjala su se i mijenjaju se samo stajališta, s kojih se taj problem posmatra i »aparati« s kojima se ispituje.

Ali i problemi kao i ličnosti doživljuju različite sudbine. Jedni postaju popularni i čim »ožive« zaokupe interes čitavih generacija, dok se drugi ne mogu nikako da probiju kroz koru društvenog interesa i žive samo u glavama nekoliko ličnosti-filozofa. Problem kulturne filozofije spada u ovu prvu vrstu problema. Ne toliko zaslugom specijalnih filozofa, sistematičara, koliko zaslugom »pučkih«, lajičkih filozofa, postao je taj problem problemom općeg interesa. Do nedavno popularno ime »genijalnog diletanta« Chamberlaina, pa danas još popularnije ime Oswalda Spenglera popularisali su i u najširim masama taj problem izazvavši svojim teorijama široku i bučnu diskusiju. Da navedemo samo glavne i sporne tačke toga problema.

Podina problema.

Podina toga problema je drugi problem, osnovni i prvotni problem: problem shvatanja života iz koga rezultira i ovo drugo shvatanje, shvatanje kulture. Taj prvotni problem stvorio je opreke, koje su se u filozofskoj formulaciji zaoštrile u dva suprotna smjera: racionalizam — iracionalizam. Iz principijelnog stajališta prema tome prvome problemu izraženom u oprekama proizlazi i metodski stav prema tome drugome problemu, problemu kulture.

Devetnaesti vijek zauzeo je prema tome problemu dva stava. Jedan individualistički i drugi socijalistički, odnosno kolektivistički. Po individualističkom shvatanju kultura je djelo velikih ljudi, jedino i isključivo. Po socijalističkom shvatanju ona je produkt neindividualnih faktora, produkt masa sa svim njihovim ekonomskim, socijalnim, klasnim i drugim uvjetima.

To su dva stajališta, dva gledanja kulturnog života i njegova shvatanja analogna gledanju odnosa pojedinca prema društvu. Individuuma prema Kolektivumu. Idealizam ili materijalizam, to su dvije perspektive na koje se navrće to gledanje i odgonetanje historijskoga zbivanja.

Između te dvije oprečne alternative stala je jedna nova, koja je do punijeg izražaja došla istom s novim filozofskim kurzom, u novoj kulturnoj filozofiji, fundiranoj u antiracionalističkoj orijentaciji. Po tom novom stajalištu kultura nije produkt ni individualnog ni kolektivističkog života, nego jednog višeg superindividualnog života. Iz te orijentacije se izvija i Spenglerova filozofija historije, koja nije ni po čemu samorodna (kako se to u novinskoj reklami predstavlja), nego koja ima i svoju pozadinu i svoj kontinuitet.

Metodski aparat, oruđe, kojim se vršilo to analiziranje i posmatranje kulturnog života, mijenjan je i upotpunjivan. U prošlom vijeku prevladavalo je gledanje biološko. Društvo i država shvatani su i tumačeni kao organizmi do potpunog poklapanja. Na ta dva fenomena protegnuti su i svi procesi koji se u organskom životu vrše, tako da je analogija: društvo — organizam započeta sa više obazrivosti od Spencera, radikalizirana po kasnijim sociolozima, dok se nije ad apsurdum završila kod Schäfflea. To prejednostrano gledanje, stisnuto u svojoj uskosti, počelo se je odmah proširivati. Tako Simmel tome biološki fundiranome gledanju dodaje dva nova: psihološko i sociološko. Horizont je time proširen i nove perspektive otvorene. U samoj sociologiji izvršene su na taj način veće preinake, donijevši potpunije shvatanje društvenog postanka i prihvatljivija tumačenja socijalnih fenomena.

Jedna veoma važna reforma nove kulturne filozofije jest i novo shvatanje same kulture, njezine građe i strukture. Starija je filozofija posmatrala kulturu kao jedinstvenu građu sagrađenu doduše iz raznog materijala i u raznim stilovima, ali ipak u jednoj povezanosti u jednom kontinuitetu koji je stalan i u historiji. Odatle je nastalo ono šablonsko, starometodsko, isključivo racionalističko, kategatorisanje historije u tri otsječena perioda: stari, srednji i novi vijek. To racionalističko logiziranje povijesti poljuljano je i u samoj rezidenciji racionalizma — u Njemačkoj. Metod je nastao iz principa i da se obori metod (to racionalističko logiziranje povjesti) morao se je oboriti princip (shvatanje kulture kao jedinstvene građe.)

Nova kulturna filozofija izvela je tu reformu. Ona kulturu više ne shvata kao jedinstveni kompleks niti je racionalistički sortira u jedan pojam apriornih izvanvremenskih vrednota. Već je Burckhardt, istražujući kulturu Renesanse upozorio na raznolikost te strukture i pojedinih kultura. Ta pretpostavka postala je problem i nova kulturna filozofija uzela je taj osnovni problem na pretres. Ostavši kod te pretpostavke počeli su se tražiti faktori, koji prouzrokuju tu raznolikost. Uz klimatske, socijalne i ekonomske faktore nađeni su novi vitalni faktori (fiziološki) i postavljen je rasni faktor kao najvažniji i najodlučniji uzročnik svih raznolikosti i svega variranja. To je taj faktor koji je smetnja i zapreka svakom nivelisanju, egaliziranju i asimiliranju kulturnom. Po njem su uvjetovane sve one razlike i rastvorni elementi, koji priječe svako stapanje u jedinstvo i u cjelinu i rasijecaju onaj isprva krivo shvaćeni organizam — kulturu kao jedinstvo u više organizama, odijeljenih i pocijepanih.

Romantika i problem rase. Chamberlain.

Naglašavanje rasnog elementa i rasnog faktora proizlazi iz romantičnoga raspoloženja. Romantika je prva počela da vodi računa o tom faktoru podižući ga do principa i postavljajući ga na metafizičku podinu. Ona nije u zaključivanju ostala kod znanstvenih mendeljevskih rezultata, nego je postavila rase kao neke prve i osnovne vrednote, kao kalupe na kojima se imala iskonstruisati sva građa kulturne filozofije. Već je Gobineau počeo kopkati po tim rasnim pitanjima istražujući rasne odlike kod savremenih naroda. Tako je u savremenim narodnim tipovima našao mješavinu bijele, žute i crne rase. Te su ga konstatacije navele na zaključak da je to miješanje, osobito sasvim različitih elemenata, uzročnik degenerisanja krvi. Samo degenerisanje krvi vodi do pada razvojnu liniju čovječanstva i mjesto evolucije čovječanstvo polazi tokom disolucije, raspada, dekadanse. Medjutim Gobineau je to iznio sve samo u slutnjama i bojažljivim hipotezama. Jedan radikalni neoromantičar i junak jednog ne sasvim kratkog perioda (na prelomu dvaju vjekova) u filozofskoj debati izveo je te slutnje do principa i umjetničkom konstrukcjiom postavio ih u sistem. Taj »filozofski diletant« — Houston Stevart Chamberlain — postavio je jednu čitavu teoriju o »rasama« i o »krvi«, teoriju više ispjevanu umjetničkom intuicijom i fantazijom nego znanstveno obrazloženu i dokumentovanu. To je ona teorija iznešena u onom toliko razvikanom, citiranom i pretresanom djelu »Temelji devetnaestoga vijeka«. Chamberlain je pojam rase doveo u položaj konstitutivnog faktora historije indentificiravši je sa nekim socjalnim fatumom. Rasa više po njemu nije nikakav statički pojam, nego pojam dinamički, koji se mijenja miješanjem i asimiliranjem u historijskom toku. To miješanje rasnih elemenata može dovesti i dovodi do pozitivnih i negativnih rezultata. Negativnim rezultatima urodi svako miješanje veoma različitih elemenata jer ono dovodi do brkanja, poremećenosti i rezultira kaosom naroda. Na taj je način po Chamberlainovom tumačenju propala i antika. Ali asimiliranje bližih i podnošljivih rasnih elemenata dovodi do pozitivnih rezultata. One se kao komponente slivaju u jednu veliku rezultantu i iz odijeljenih i podrobljenih rasa stapaju se u jednu veliku rasu.

U tom riješenju nalazi Chamberlain formulu kojom misli da može odgonetnuti sve one pojave, što su se zbile u historijskom zbivanju. Ta formula značila je za njega riješenje pitanja kulturne geneze i odgonetanja svih kulturnih problema. I ispitujući na taj način osnove i građu moderne kulture Chamberlain dolazi do jednog ničeanskog zaključka. On konstruiše jednu tako sintetiziranu rasu — jednu nadrasu

— analognu Nietzscheovoj konstrukciji nadčovjeka iz boljih elemenata čovjeka. Tu nadrasu okrštava on pojmom germanske rase (u najširem smislu — sjevernjačke) u koju su se slili i utopili elementi raznih rasa. Germani su po njemu nosioci moderne kulture koju su počeli graditi iza trinaestoga vijeka. Od Grka baštinili su ti Germani filozofiju i umjetnost, od Rimljana državničke sposobnosti a od Orijenta kršćanstvo i sve to asimilirali i s tim asimiliranim elementima započeli građu nove kulturne zgrade — nove kulture.

Chambenrlain je na taj način doveo tu rasnu teoriju u jednostranosti do apsurda. Ona je ostala samo jedna smiona koncepcija, koncepcija građena i temeljena više alatom umjetničkim nego filozofskim i znanstvenim. Pojam rase, kojemu se dakako ne može sasvim odreći važnost i značenje rasnog faktora — interpretiran ovako on je odviše simbolski i kao takav proizvoljno hipotetičan. Teorija ovako iskonstruisana i dovedena u jednostranost izazvala je uz kritike i pobijanja (osobito naučnih i filozofskih krugova) i druge orijentacije. Romantička opjevavanja nisu zadovoljavala naučni duh i sve te hipoteze, donašane na verifikaciju, kržljavile su i zabacivane jedna za drugom. Chamberlainovo pretjerano biologiziranje, više pjesničko nego znanstveno, i operisanie samo sa fiziološkim kalupima, to gledanje historije u uskoj perspektivi fiziologije, izazvalo je postavljanje gledišta na drugu stranu i promjenu same perspektive.

Nova metoda: psihološke tipologije.

To novo gledište došlo je — kao i prije i kod romantike — i opet iz filozofije. Ono je na filozofiji fundirano i opet po njoj određivano. Prva reakcija izbila je u filozofiji. Ili još određenije, zapravo u psihologiji. Psihološki metod počeo se primjenjivati na samu filozofiju, na filozofske sisteme pa i na samo filozofiranje. Tom metodom pokušavalo se osvijetliti nastanak i razlike u filozofskim sistemima. Istražujući te stare sisteme filozofi (ne historici), pokušali su da objasne razlike u njihovoj građi psihološkim putem. Tako se je išlo u psihološke osnove samoga filozofiranja i u tim osnovama pokušalo se naći one prve faktore — uzročnike filozofskog razdvajanja i razilaženja. Sistemi su se pokušali razumjeti ne spoznajno-teoretskim putem, nego općeljudskim putem razumijevanja, putem psihologije. U samoj čovječjoj psihi tražene su one prvotne razlike koje dolaze do izražaja i u gradnji te psihe, u najvišoj njezinoj gradnji — u filozofskom sistemu. Na taj način sortirani su ti sistemi ne po svojoj formalnoj razlici, ne po arhitektonici, nego po prvotnom osnovu, po postanku u samoj psihi individua — u toj jezgri iz koje proizlazi svaka raznolikost. Individuum je uzet kao objekat psihološkog promatranja, i u njemu su traženi elementi iz kojih bi se iskonstruisao tipus za objašnjenje individualnoga stvaranja. Sva druga objašnjenja nisu zadovoljavala, jer su tumačila samo koru, lupinu i ne dolazeći do jezgre. Psihologija je tražila jezgru i nastao je novi metod: psihološke tipizacije.

Sistematski je pošao prvi tim putem njemački filozof, skeptik i iracionalista, Dilthey (1833.—1911.). Tom psihološkom tipizacijom on je pokušao da objasni ne samo filozofske sisteme nego i razlike svjetovnih nazora uopće. Tim metodom iskonstruisao je tri glavna i osnovna tipa, koja dolaze do izražaja u filozofiji i iz kojih rezultiraju i različite filozofske orijentacije. U tim trima tipovima: tip naturalista, tip objektivnih idealista i tip idealista slobode — očituju se fundamentalne razlike duševne strukture, a iz tih prvotnih razlika rezultiraju sve druge razlike, koje se očituju u izražaju (u filozofiji). Dilthey je ostao u tom tipiziranju samo kod filozofije, ali njegovi nastavljači primijenili su taj metod i na sve druge socijalne i kulturne fenomene.

Individualne razlike izražene u tim najširim tipovima primjenjivane su i dalje na šire »jedinice« na narode i po analogiji se pokušalo i u tom širem okviru naći sve one zasebnosti koje dijele pojedine tipove i stavljaju jedne drugima nasuprot. Kad se počelo sa pokušajem da se ispita sama duševna struktura, pošlo se i dalje i na tom su se osnovu potražile i razlike nosioca tih duševnih struktura — naroda. Dakle se je načelo (znanstveno) pitanje onoga što se zove »narodna psiha«. Sa odgonetanjem toga pitanja po metodi te tipologije prešlo se i na pitanje kulturne strukture.

U samim tipizacijama nastale su razlike i razilaženja po shvatanju njihovih autora i po postulatima, koje su oni postavljali. To tipiziranje provodi se sve više, danas imamo već nekoliko tip tipologija, različitih i oprečnih (Spranger, Jaspers, Müller-Freinfels, J. Schulz i dr.). Pošavši sa različitim intencijama i vođene različitim ciljevima, te su tipizacije došle i do različitih rezultata. Dok su se jedni ograničili na najmanji broj tipova, drugi su rascjepkali te najopćenitije tipove u više specijalnih tipova. Tako dok se Schulz (biolog i filozof, novokantovac, pristaša neokriticizma fiziološkog smjera) ograničava samo na dva ljudska tipa: mimete i estete (die Praktischen, die Schauenden); Spranger (profesor filozofije u Lepizigu, učenik i nastavljač Diltheyov) nalazi šest osnovnih tipova ljudskih, koji se daju primjeniti i na narode: teoretski, ekonomski, estetski, socijalni, politički i religijski tip čovjeka.

Ne zalazeći dublje u ispitivanje vrijednosti ovih tipologija, koje sve trpe od prejakih i presmionih generalizacija i preoštrih otsijecanja; napominjemo ih samo kao pokušaje, nove pokušaje, da se razriješe i odgonetnu sve one razlikosti u pojedincima, narodima i u samoj strukturi kulture. Ti su pokušaji doveli na nova izlazišta i kulturnofilozofska istraživanja. Fiziološka, sociološka i ekonomska (marksizam) objašnjenja zamijenjena su novim: psihološkim. Ove tipizacije primijenjene na kulturu donijele su i novo tumačenje raznolikosti kulturne strukture. Po tom tumačenju je ta raznolikost kulturne strukture posljedica raznolikosti samih subjekata. Do toga je zaključka došao i popularni lajički filozof Herman Keyserling, ideološki rođak Spenglerov.

Relativizam — zajedničko stajalište ovih smjerova.

Promatrani zajedno svi se ti, inače po metodi različiti, pokušaji ujedinjuju u osnovnom stajalištu, u — shvatanju kulture. Svi se oni ujedinjuju u jednom stavu, u stavu filozofskog relativizma. To relativističko stajalište dijeli ih od starog, pretežito racionalističkog stajališta apsolutističkog. To je spojnica na kojoj se sastaju i povezuju svi ti, inače različiti, filozofi. Oni se razilaze u traženju puteva, u iznalaženju formula i primjeni i riješenju tih formula, njihove se tračnice križaju i razilaze; ali sve su te trač-

nice pošle sa jedne stanice — sa stanice relativizma. Tu je obrat koji izvršuje nova kulturna filozofija prema staroj. Dok je stara ostajala redovito kod analize reskripcije i registriranja historijskih činjenica, nova je pošla novim putem, putem sinteze. Dok je prva (koja ni danas nije prestala) pokušavala da kulturni život objasni kao i sve druge objekte (kao i prirodu), razumski, racionalnim formulama, koje su morale da dadu definitivna riješenja: sa karakterom bezuvjetne objektivnosti i apsolutnosti; druga se je postavila na suprotno — relavističko stajalište. Po njoj karakter apsolutnosti nije pripadao riješenjima i metodama nego prvom i osnovnom principu života, odnosno Života.

Postavljanje Života kao temeljnog i apsolutnog principa tražilo je i promjenu metode i aparata kojim se je imao da «spozna« taj princip. Na taj je način i problem kulturnog života (odnosno njegovo riješenje i »spoznanje«) svedeno u okvir specifično filozofskih, zapravo gnoseoloških problema.

Život kao princip u biti je metafizički princip. I zato prije svakog drugog riješenja mora da se riješi taj temeljni princip na koji se nadovezuju svi drugi. Postavljanjem Života kao prvoga i osnovnoga principa nova se je metoda postavila definitivno na suprotnu stranu staroj. Dva razna stajališta izrasla su na taj način u dvije opreke na filozofskom polju, u dvije metode, koje se ne upotpunjavaju nego pobijaju.

Klica razdora u filozofskim oprekama: racionalizam — iracionalizam.

Križanje ovih dvaju stajališta, starog i novog, započelo je već u biranju građe, u shvatanju glavnoga i osnovnoga u historiji. Dok je stara metoda racionalistička u svim nijansama polagala glavnu važnost na ispitivanje pojedinih činjenica, njihovo znanstveno obrazlaganje i znanstveno objašnjenje htijući iz tih pojedinih data i činjenica u sebi potrganih da shvati i razumije (to je njezin cilj) cjelinu; nova metoda je pošla i opet obrnutim putem. Ona je htjela da zagrabi u cjelinu, da zahvati najprije u korijen i da dalje, kad je već odgrnula taj korijen, počne sa ispitivanjem mladica koje su izbile iz tog korijena. Prva je dakle pošla od pojedinosti k cjelini, druga od cjeline k pojedinostima. Prva se je dakle ograničila (bar u planu, ako ne u izvedbi) na znanstvenom, racionalnom metodu i samo tome metodu. Druga, grabeći cjelinu, nije mogla ostati samo kod te metode, nego je pošla i dalje.

Križanje je dakle započelo i s te tačke i o pitanju metoda moralo se odlučiti već u njezinoj filozofskoj postavi. Razilaženja su neminovna i, započeta u filozofiji, ta se razilaženja izvode i u svim drugim područjima.

U filozofiji datiraju ta dva stava već od prvih njezinih početaka kako ih je tačno i uvjerljivo markirao filozof Müller-Freienfels: Heraklit contra Parmenid. Izmjenjivale su se samo formule i formulice. Problem je ostao, a s problemom i razilaženja. To je problem svake filozofije: problem njezine zadaće, cilja a po tom i metode. Da li filozofija ima da služi znanosti, da postane znanost izgrađena u nijanse u jednu građu konstruisanu matematski, simetričnu i zaobljenu — ili je njezina zadaća da shvati život u njegovom najbučnijem toku, da taj tok uhvati na samom njegovu vrelu i njegovom kanalizacijom oplodi sam ljudski, društveni život.

Tu je nastao sukob dvaju nazora: filozofskog artizma i filozofskog pragmatizma (ne misli se na onu američku školu, nego u najopćenitijem smislu).

Iz tih osnovnih opreka izvile su se dalje i dvije metodske opreke i zaoštrile se najviše baš u savremenoj filozofiji. To su opreke: racionalizam — iracionalizam.

Najopćenitija formula tih dviju opreka, kako ih markira Müller-Freienfels, je ova:

Prvi — znanstveno-filozofski smjer ide za scientifikacijom filozofije, za njenzinim »poznanstvenjenjem«.

Filozofija treba da polazi od pojedinih znanosti, jer u njima nalazi najčvršće temelje za svako sintetično mišljenje. Ona treba da usvoji i logičnu strukturu znanosti, jer u njima nalazi najčvršće temelje za svako sintetično mišljenje. Ona treba da usvoji i logičku strukturu znanosti, jer će samo na taj način iznaći i postaviti stalne zakone za sve ljudsko spoznavanje. Isto tako filozofija mora da usvoji i znanstvenu metodiku, jer će samo na taj način doći do pozitivnih rezultata. A ta metoda, jedino moguća i jedino ispravna, a kojom se isključivo služi i znanost jest — racionalna metoda (matematika i fizika kao osnov). To je težnja prvoga smjera u filozofiji, smjera koji ima veliku tradiciju za sobom i koji na toj bazira i danas pretežito svoju snagu. On nije jedinstven i nisu samo oni poznati racionalisti Kantovci, koji idu tim pravcem. Njemu se priklanjaju i mnoge formalno antiracionalističke struje kao što su pozitivisti, na primjer, jer i oni teže za istim ciljem: da filozofija postane i ostane samo znanost.

Drugi — »životno-filozofski« smjer slabije je tradicije i gotovo bez nje, ako se uzmu samo filozofi sistematičari, koji su bili najviše orijentirani u onom prvom smjeru.

Jače je došao do riječi i sve više dolazi istom u našem vremenu s pojavom dviju struja: intuitivizam (Bergson) i pragmatizam (James). Kao što prvi smjer postavlja za osnovicu spoznaju i mišljenje, ovaj drugi stavlja tu osnovicu na šire, na sam Život, koji obuhvata i onu prvu (racionalističku) osnovicu, jer je i sama znanost (a po tom i mišljenje, spoznaja) samo jedna forma života. Svako spoznavanje, pa i filozofsko, nije samo radi sebe, nego je tu zato da služi životu. Dakle filozofija se ne može i ne smije postaviti nasuprot životu (kako bi htjeli oni prvi) nego da se uklopi u njemu (biologia i sociologija kao osnov). Ona može biti filozofijom samo u okviru života, samo kao životna filozofija i više: samo kao život. A da to postane, filozofija ne može i ne smije ostati samo na uskoj tračnici racionalističke metode: razumske spoznaje. Ta je tračnica preuska i prejednostrana. Osim intelekta u čovjeku ima i drugih sila, sila koje su mu bezuvjetno potrebne ako hoće da prodre u sam život u njegovu bit i da ga obuhvati. Te su sile instikt i intuicija. Intelekt može spoznati samo anorgansko, mrtvo; intuicija ulazi u živo. Intelekat može opisati pojedinosti, intuicija zalazi u ono organsko, obuhvata cjelinu u svom njezinom obimu.

To su te dvije opreke, koje su pošle u dva suprotna smjera, udaljujući se sve više jedna od druge. — Spojnice za sada nema i razilaženje je sve radikal-

nije. Jednako kod novokantovaca i logista, koji su pošli u racionalistički apsurd, s jedne strane, i Bergsonovih nastavljača, koji su pošli u mistički apsurd, s druge strane.

Oba ova smjera odjeknula su i u filozofiji kulture.

Prvo — racionalističko, staro stajalište bilo je i stajalište starije kulturne filozofije. Orijentacija nije morala biti uvijek programatski i tačno i precizno formulisana, ali izvedba je vršena po tom planu. Isključivo znanstveni smjer to je ujedno i racionalistički smjer s obzirom na metodu i bez obzira na principijelne razlike (logisti — pozitivisti). Stara dakle kulturnofilozofska metoda poklapa se u glavnom i po težnjama sa starom filozofskom metodom. Glavno oruđe je razum, intelekat (i samo on) i glavni cilj je znanost — to je zajednička poluga. I po toj poluzi starija kulturna filozofija orijentirana je prema racionalizmu.

Orijentacija nove kulturne filozofije prema iracionalizmu.

Svi ovi noviji smjerovi, koje smo naprijed spomenuli, orijentisali su se (i opet u glavnom) obrnuto — prema iracionalizmu. Tačnije: njihova filozofska orijentacija bila je antiracionalistička i kao takova oprečna onoj prvoj. Ta orijentacija bila je logična i dosljedna. Već sa postavljanjem zadaće i cilja ona je morala da se prikloni ovome drugome smjeru, odnosno da se otkloni od prvoga. Pošla je za sintezom, za hvatanjem korijena, za obuhvatanjem cjeline, a ta se cjelina nije mogla obuhvatiti samim intelektom. Nedostatke intelekta imala je da nadopuni intuicija. Drukčije ne bi bilo cjeline ni sinteze, a svi ti filozofi tražili su baš tu cjelinu. Romantičari su se već po svojim sklonostima udaljili od intelektualista. Chamberlain je znanstvene vakuume nadopunjavao umjetničkom intuicijom. On je i ostao pretežito umjetnikom. »Rasa« i »krv« u njegovoj interpretaciji samo su simboli. A Chamberlain je postavio te simbole za principe iz kojih je dalje izmatao sve druge zaključke.

Cjelina sama kao takova (njezina bit i njezini osnovi) za našu je spoznaju nadempirijska. Ona već i ne spada u domenu razumske spoznaje. Opisivačko-zaobilaznim putem razuma ne može se doći ni do cjeline za kojom teže ti novi kulturni filozofi: cjeline kulturnog života. Bit toga života je metafizičke naravi, rekli smo već. Chamberlain je zašao u nedosljednost kada je pokušao da te svoje simbole, simbole poetički konstruisane, i racionalno-racionalistički verificira. Razumljivo, jer on je autor i jedne učenički oduševljene studije o Kantu. Drugi nisu pošli tim putem. Spengler najmanje. Njihov put je vodio mimo Kanta. Logično i dosljedno: protiv racionalizma k iracionalizmu.

Ako razum može doći samo do simbola, do kore, onda treba mijenjati taj alat ako se hoće da prodre i kroz koru — u jezgru. Za metafizički princip — kakav je i Život — induktivna metafizika je nemoćna, jer ne može dalje od fizike. Ona je circulus i to circulus vitiosus. Treba naći drugu metodu — i ta metoda već se nalazi u iracionalizmu. Biologija i sociologija služe kao poluge, ali stožina je na drugome mjestu. Stožina je u metafizici. U jednoj dosljednoj i pravoj metafizici, ne u proširenoj fizici kakvu daje, tako zvana, induktivna metafizika.

U nutrinu simbola ne ulazi razum. On ih ne može ni izvratiti ni dešifrirati. Život se ne obuhvata razumom, jer je ovaj samo jedna njegova strana. Oruđe treba nadopuniti i taj nadopunjak, koji je mnogo uporabljiviji od intelekta, jedino uporabljiv za taj posao jest i n t u i c i j a. Intuicija prodire u stvar, u bit, ona zadire u život i ona je jedina u stanju da prolomi ogradu fizike i metafizike. Do obuhvatanja Života sa svim njegovim stranama dolazimo jedino tom metodom, metodom intuicije, a odgonetanje toga metafizikuma moće će da dadne samo jedna i jedina metafizika — i n t u i t i v n a m e t a f i z i k a.

To su dva obrata u novoj kulturnoj filozofiji, dva zaokreta koja su je dovela na tu stanicu — na stanicu iracionalizma. Na toj stanici ulazi u područje problema kulturne filozofije i najgrlatiji i najradikalniji među današnjim kulturnim filozofima — O s w a l d S p e n g l e r, autor danas najraširenijeg filozofskog djela »Zapad zapada« (Der Untergang des Abendlandes), čiji ćemo put i njegove rezultate u jednom drugom članku ogledati.

F E U I L L E T O N

KNJIŽEVNI PORTRETI

TRAGIKOMIČNA AUTOBIOGRAFIJA.

Rodnoga mjesta u pravom smislu i nemam: onoga s porodičnim vezama, s djetinjskim uspomenama iz očinskog doma i s očekivanjem kako ću u njemu doživjeti starost pa naći pokoj u djedovskoj raci. Time se mogu ponositi, uživati, i tome se mogu nadati jedino oni sretnici, čiji su pređi imali svoju zemlju i svoju kuću a ja, kao sin intelektualnog proletarca, naslijedio sam jedino skitnju iz jedne krajine u drugu. Tako eto, nisam imao ni rodnog mjesta ni rodne kuće, jedinac bez braće i sestara. Da sam ikada napisao koju pjesmu, izišli bi iz moga srca stihovi, slični onima lorda Byrona:

Samac ja sam, sâm do Boga
Sad na sv'jetu: tko je kriv,
Da ne marim ni za koga,
Kad ni za me nitko živ?...
Naviko na tuđu hranu
Znam, da bi me — za koj' čas
Da se vratim k svome stanu —
Ugrizao i moj pas!

A mene ipak, beskućnika i beskućnikova sina, morila čežnja za domom i vrtom sjenatim, s tim više kad sam uvidio, kako je svima, što sam ih poznavao, Udes bio više naklonjen. Moja bolna čežnja i moj ideal sreće, pojačali se čitajući, kako Gjalski i Turgenjev opisuju plemićke i seljačke domove, ma koliko bio skroman i oskudan život u njima.

Tu svoju bol i ogorčenje iskalio sam u »Tuđincu«, ali me je malo tko razumio prije nego napisah »Mlade dane«, opširnu autobiografiju moga djetinjstva. I sada,

gdje god ugledam kućicu s vrtom i komadićkom vinograda, ili stari vlasteoski dvorac s perivojem i gospodarskim zgradama gdje ljudi, od davnine, kao svoji i na svome živu, meni se oči suzama ovlaže.

Ja sam u »Tuđincu« isplakao goričnu svoje ojađene duše, a radi toga napali me baš oni, što su ih bili isti jadi: mislim radi toga, jer htjedoše da se pokažu »svjetskim građanima«, koji su daleko i visoko nad ovim konservativnim i sentimentalnim osjećajima. A moja duša i sada čezne za krajevima, što sam ih u djetinjstvu vidio i gdje n o v c a nije trebalo: za onim vremenima, kad se je i porez namirivao žitom i bez kupovine. sve potrebito životu davala zemlja. Mihovah očima i dim nad kućama blagodarnih posjednika, koji su gostima krali točkove s kola da ne mogu otići, a pri kasnom odlasku trpali im kola popudbinom svakog mîlja. Svađali se jedino otimljući jedan drugome pohodnike. A tako bijaše i u seoskim kolibama: blagoslov, ljubav i radovanje, kad su mogli nešto darovati i ponuditi — sve do »prometa stranaca« kad se pojaviše »pretrglije«, da za hotele, željezničke štacije i parobrode namaknu i zakûpe sve što nađu. Tada seljacima postaviše n o v a c za kumira, ucijepiše mu lakomost, prevaru i laž, a zatim ga stadoše grditi, što je pokvaren. Ovo napomenuh radi toga, jer ovaj osjećaj bijaše mi vodić u mnogim novelama, koje sam napisao u ovo tužno doba. Eto, i mene je današnje vrijeme otrovalo tako, da ja ni ovu autobiografiju ne bih napisao, da mi uredništvo »Vijenca« nije obećalo posebni honorar.

A bilo je vrijeme kad sam pisao jedino stoga jer mi je srce pjevalo kao što ptica u grmlju, ne misleći da li je tko sluša, ni hoće li joj dobaciti zrno ili crvića: to može naći i sama.

A evo, kako sam počeo novele pisati i kako sam zapao među književnike.

U djetinjstvu čitao sam koješta i zaboravio, no u mladosti, kad je sve u meni počelo kipjeti od obilja čuvstava i snage, moju žeđu za dubinom misli i ljepotom osjećaja pojio sam na divnim stranicama Puškina, Gogolja, Turgenjeva, Dostojevskoga, Tolstoja, Gončarova, Saltykova-Ščedrina, Potapenka... i to me uznosilo a ujedno tjeralo od misli da što napišem, Sve pročitano činilo mi se tako nedostiživo da i ne pomišljah ikada pisati za štampu: vjerovah da bi time ponizio umjetnost i nagrdio sebe.

Tada se upoznadoh (a to je bilo u zadnjem deceniju XIX. stoljeća) s nekim novim djelima domaće literature i s revijama gdje su se ova djela tako hvalila, da sam počeo dvojiti o svome literarnom ukusu. — Ako je ovo lijepo, mislio sam, i toliko slave dostojno, onda ja ne znam i ne razumijem, što je umjetnost. Najviše me smućivale sve kritike zato, što su ih pisali doktori i profesori, a meni ti naslovi, u ono doba, jako imponirali. Zatim što nijedan od mojih pisaca miljenika, nije bio ni profesor ni doktor, pa bit će da sam u literarnom ukusu potpuni — ignorant. Prevrtao sam te iznova čitao one hvaljene stranice i nisam mogao u njima naći ništa lijepa, a i jezik činio mi se nakazan. — Zašto i ja ne bih mogao ovako pistati a, možda, i bolje?... Ovo me je pitanje, upravljeno samu sebi, prestrašilo, no kad bih čitao nove stranice i nove pohvale, u meni se javio atavistički — p r k o s.

Poznavao sam »tajnu«, kako se može napisati dobra stvar. Osim prirođenog dara, treba dvostruko iskustvo: najprije poznavanje realnog života, a zatim jezika i tehnike pisanja. Onda, kako se ne smije obrađivati stvar, koja je indiferentna, nego je treba mrziti ili ljubiti, pišući jedino o tome, što si doživio u zbilji ili pak tako živo proćutio u fantaziji, da je postalo isto što zbilja.

U 27. godini bio sam već po drugi put oženjen, doživio i proživio koješta: u kršu, u polju i šumi, na livadama pokraj rijeka i jezera, a bio sam po varošima i u gradu. Pročitao sam silesiju knjiga svakojaka sadržaja, razmišljao nad njima i poređivao ih, a po snazi mržnje i ljubavi, teško mi je bilo naći para. Instiktivno oćutim da mogu stvoriti nešto dobra: sve što treba, već je u meni. I zakipjela mi u duši pjesma mržnje najprva: mrzio sam oskudicu i rugobu kamenog i bezvodnog kraja strepeći od tvrdoće i suhote, što čovjeka skrućuje i pali. Grstilo mi se na ljude, koji u tim selima propovijedaju milosrđe i ljubav a bahato na vatrenim atovima, poput aga i begova jašu, tražeći ropsko klanjanje i arač. Tada, jednog ljetnog podneva, kad se je kamena ravnica užarila te kolovoško sunce ispijalo zadnji tračak vlage, sjeo sam da oživim jednu gorku uspomenu djetinjstva i napisao »Prvo poglavlje nedovršene pripovjesti: Mrkodol«. Htjedoh nastaviti i dadoh se na pisanje II. i III. poglavlja, no osjetim kako me ova tema vuče da stvorim novelu sličnu Matavuljevoj »Bakonja fra Brne«, ali bez onoga dobroćudnog osmijeha: novelu

s mnogo utučenih, zaglupljenih idolopoklonika, što niti samilosti ne zaslužuju. Tada uvidim da je o v a k o samo u dijelku našeg naroda, ali da j e z g r a njegova žive u obilju i raskoši prirode, prkoseći svemu što je nametnuto i tuđe, pa gdje je Stvoritelj sunca, zvijezda i svih ljepota na zemlji, jači od rimskoga Pape. Odvratih se gnušanjem od te l o k v e i svim žarom fantazije i mladenačkog srca, pohrlim na r'ječice poljske i šumske potočiće »što ne spavaju ni po noći« i k čilim momcima i čobanicima, koji u kolu zveckaju srebrom, pjevajući o ljubavi i o junaštvu, a ne pobožne jadikovke, što su ih fratri, latinaši, za svoje ovce udesili.

Tako nastadoše: »Muljika«, »Duga«, »Rudica«, »Alkar«, »Tuđinac«, »Pojila«, »Đerdan«, »Ljubav«, »Krčma«, »Mâti«, »Mladi dani«, »Kukavica«, »Mladost«, »Porodica Vinčić«, »Dvije ceste«, »Prvi Uskrs«, »Đemo«, »Ljubavne pjesme u prozi«, »Crveni karamfil«, »Spiritizam u selu Čemernici«, »Jakov Desnica i golubovi«, »Ilinkina ljubav«, »Topuzina i peripatetici«, »Prstenak«, »Uskrsni

blagoslov«, »Splitski pjevači«, »Curetina«, »Zagonetna ljubav«, »Prvo razočaranje«, »Dvije drûge«, »Pričanje s rúku« i »Bâka«, pa radnje u dramatskoj formi: »Romilda i Stojan«, »Momak-djevojka«, »Čudo« i humoreska »Faraonova dvokolica«. Gotovo u svim tim djelima, tradicija pljucka na civilizaciju i sve što je tuđe, a elementarne strasti, snaga i ljepota prirode triumfiraju nad mekušnim, degeneriranim »lacmanima«, što su od nje pobjegli.

Moje literarne radnje mogu se podijeliti na više glavnih odsjeka, koje karakteriziraju psihičke i ekonomske pobude, što se nekad i ukrštavaju.

Prva je perioda od godine 1892. do 1905., kad sam za stručne listove pisao pedagoške i psihološke rasprave s ambicijom da pokažem svoje znanje, trudeći se da ga izložim učenim stilom s mnogo znanstvenih termina i citata po uzoru stručne njemačke literature u prijevodima. Izuzetak je crtica »Mjesec dana na vojničkim vježbama«, štampana u koledaru »Bog i Hrvati«. Napisao sam je u spomenutoj eri »znanstvenog« rada, direktnim uticajem vojničkog života i čitanja Dostojevskijevih »Zapisaka iz Mrtvoga doma«. No u toj crtici jezik i stil vrlo sličili mojim pedagoškim studijama.

Druga je perioda zanosa i čuvstvovanja, kad stvarajući nisam mislio na drugo već da iskalim osjećaje srca i kad sam doživio neočekivane pohvale. Većim dijelovima tih radnja bijaše ljubav roditeljska: ljubav k prirodi i selu te uopće svemu, što crpi snagu direktno iz majke zemlje. A onda kult tradicije i gađenja prama svemu gradskom, anacionalnom po duhu, i neprirodnom. Ovu periodu moga stvaranja, obilježuje i nehaj za honorar. Živo mi je u pameti kako sam se začudio kad me upitaše, koliko »Savremenik« honorira moje radnje, i još većeg divljenja, kad sam od te revije dobio neku svotu: gledao sam zadovoljno u novac, a ujedno stidio se, što mogu prodavati svoje osjećaje, dopuštajući da mi ih plaćaju. Onda, nijesam se mnogo obazirao ni na pohvale ni na prigovore i gotovo bez razmišljanja i bez unaprijed smišljene osnove pisao sam, vođen jedino osjećajem: kad sam neku novelu počinjao, nikada nisam znao, kako ću je svršiti. Zamišljena lica živjela samosvojno i događaji razvijali se nekako sami od sebe, bez velikog uticaja moga razuma i moje volje, kao što biva u realnom svijetu.

Treća perioda moga duševnog stvaranja od godine 1914., dakle od početka velikog rata, prilično je drugojačija, osobito u metodi rada i u pobudama za beletrističke tvorevine.

Od onog nesretnog srpanjskog dana opće mobilizacije, kad sam i ja morao »pod barjak« u Hercegnovi, počinju stradanja moja i moje porodice, to nisu još ni do danas prestala. Bilo je tih stradanja svake vrsti, ali najveća je od njih ekonomska bijeda. Onome, koji je pritisnut oskudicom i moralnim poniženjima teško je pisati, a najteže novele, koje mora prožimati svježom poezijom, ljepotom, ljubavi i mladenačkim osmijehom. Da nisam u duši nosio obilje uspomena iz sretne mladosti, valjda ne bih, u ovom razdoblju, ništa ni napisao, jer sve što sam u to vrijeme doživio, vidio i čuo. nisam mogao ni ljubiti ni mrziti: samo mi se je grstilo.

Sretan svršetak rata pa oslobođenje i ujedinjenje Otadžbine, uznijelo me i oduševilo samo za časak, jer me baš tada pritište nevolja veća i gorčija nego ikada prije. Između onih »sa dna života«, pogamizaše mnogi koji stekoše novac i čast, pa je trebalo govoriti s njima i nasred ulice s kapom u ruci: oni su znali da se nametnu i jedini mogli pomoći, dok svi dotadanji moji prijatelji, kulturni radenici, bijahu raja poput mene. Interes za literaturu i literate bio je ravan nuli i samo »prigodničari« »patriotskih« pjesama, crtica i drama su triumfirali. Mogao sam zahvaliti jedino svome prije stečenom glasu da bi i moje radnje primali i honorirali dakako ne po umjetničkoj vrijednosti nego po stranici ili retku. Zato, kako sam prije nastojao pisati samo kad mi je duša pjevala i što sažetije, da mi radnja bude umjetnina, tako sam u to doba htjeo pisati što češće i da što više produljim. Na primjer, hoću da završim novelicu i, kao naravno, pazim da konac bude što jači i efektniji. Baš tada ulazi moja žena i među nama nastaje ovakov ili sličan razgovor:

— Onaj srednji ne može više u školu! Vidi kakove su mu cipele... Postolar kaže, da se više ni popraviti ne mogu.

— Eh, pa šta ću mu ja?... A koliko zapadaju nove cipele?

— 300 Din, a za one najmlađemu ostali smo dužni 100 dinara, a to je 400 din.

— Neka čeka do prvog od mjeseca!

— Kako to do prvog? Ta prošli mjesec, za samu hranu, ostali smo dužni 600 dinara, a ovaj ćemo mjesec još toliko. Tvoja plaća jedva nas kruhom hrani. Mnogo nas imade!... Pa, ako ne pođe u školu sve do prvoga, istjerat će ga.

— Onda ćemo kupiti cipele od honorara ove novele. Još ću je popodne svršiti i odmah sjutra poslati u Zagreb.

— A koliko možeš dobiti za tu novelu?

Ja brzo na okrajku novele računam: 9 sitno pisanih stranica bit će $^{2}/_{3}$ štampanih, a to je 6 stranica po 50 dinara = 300 dinara.

— Samo 300 dinara! uzvikuje čudeći se žena. Pet dana, u satove kad nisi u školi, grčiš se nad stolom pa samo toliko!

Eh, što mogu, kad ne plaćaju više?

— A maloj i onome najstarijemu, treba svakako okrpati cipele i kupiti čarape, a to je novih 200. Trebalo bi da ti pošalju najmanje 600 dinara.

Ja tjeram ženu iz sobe i smišljam, kako bi proširio novelu. Jer, ako budem čekati dok napišem još jednu i dok primim honorar, proći će i dva mjeseca. A dotad?... Moglo bi se o značenju protagoniste i o njegovim doživljajima, napisati mnogo dulje. No, sa svim time, mogu dobiti dvije štampane stranice više, to jest 100 dinara, a 300 + 100 = 400, a do 600 treba još 200 dinara. Tada mi pada na um, kako je u noveli premalo dialoga i obveselim se. Zašto se toga još prije nisam sjetio?... Laćam se brzo posla i ono, što je indirektnim govorom pripovjedano u jednoj, ispunit ću čitave tri štampane stranice, a to znači 150 dinara više. No treba još 50 dinara... A kako bi bilo umetnuti još jedan opis? Ispunjujem i proširujem, pa kad je napokon gotovo, opet računam: toliko pisanih stranica bit će toliko štampanih, svaka po 50 dinara, izlazi ravnih 600 dinara, što je od prijeke potrebe da mi najednom dva sina iz škole ne istjeraju.

I tako su rubovi na konceptu mojih novela, od početka rata pa sve do danas, puni računa i to samih množidaba i odbitaka: broj pisanih stranica množeno sa $^{2}/_{3}$, množeno honorar, manje dûg ili ono, što treba hitno kupiti!

Drugi put izrađujem novelu, što me raduje i pomlađuje, no ide sporo, jer hoću, da osim proporcije djelova, sadržaj i stil budu u potpunom skladu. No, što više otežem, sve je do honorara dalje. A bliži se Božić, pa žena i djeca jedva čekaju da im bude makar nešto bolje nego svaki dan, a bit će gore, jer božićni blagdani padaju zadnjih dana u mjesecu, pred onaj strašni prvi od Nove Godine: onda kad dolazi mnoštvo nemilih pisama, na kojima je pri vrhu štampano ime trgovca, i već se zna da su tu računi i opomene. Pa kako da nam za božićne blagdane bude bolje nego li je obično?

Ne može se drugojačije nego baciti o v u a čim prije skupusiti š t o d u l j u »stvar« za koji dnevnik u mjestu. Radi toga treba sjesti i napisati nešto u vezi s ovim Blagdanom, pa božićnih i uskrsnih novela skupilo se u mene toliko, da bih mogao, jedino njima ispuniti cijelu knjigu!

Treći put sretnem prijatelja i kad se na pitanje: — Kako si? potužim, nastade ovakav razgovor:

— Ti se, moj dragi, ne znaš pomoći. Trebalo bi da pišeš u »Zadrugaru«. Ako i ne prima članke dulje od 2—3 stranice, ali zato sjajno honorira te odmah, iz ruke u ruku!

— A što prima taj »Zadrugar«?

— Pa članke o narodnom gospodarstvu, o umjetnome gnjoju, moralne pouke za narod i slično. A tebi, kao »seoskom piscu« to će lako i dobro poći za rukom!

Trčim kući i brzo stanem pisati »gospodarske i poučne članke za narod«, a onda s njima, još brže, po honorar, da »otvorim« barem onu ulicu, kud moram u školu i gdje mi se, na vratima, javlja značajnim poklonom davni vjerovnik kao da veli: — Vi već znadete. što Vam s ovim pozdravom mislim reći!

Četvrti put neki znanac, po svoj prilici radi toga, što me vidi u slaboj odori, svjetuje me i kori:

— Pa zašto se Vi ne bi dali na pisanje drama? To se barem isplaćuje a osobito drame za k i n o - p r e d s t a v e. Mogli bi ih prodati u Englesku ili Ameriku gdje plaćaju u dolarima i lirama šterlinama, kao što čine i drugi. Vaši su dijalozi tako živi a fabule originalne, pa nema dvojbe da ćete uspjeti.

Ja tada opet sjedam i pišem drame. Kadikad me zanosi snaga sadržaja i ljepota obradbe, no i u takovim časovima mislim, koliko i kada mogu toliko dobiti da podmirim najvažnije dugove i kupim odijelo.

No, u isto doba kao da, crno na bijelu, čitam ocjenu svojih kritičara, onako učeno, s visoka: — Stara je istina, kako rad većine književnika sliči paraboli: najprije počnu slabije, zatim se lagano penju k zenitu i onda također lagano padaju, kao i sunce na dnevnom hodu. Kod Dinka Šimunovića nije baš ovako. On je već prvom svojom zbirkom novela bio na vrhuncu svoje parabole, držao se nekoliko na njemu, a onda je stao naglo padati. Njegove zadnje novele čine se bez potrebe otegnute, razvodnjene, kadikad forsirane i ponavlja se. U zadnje doba dao se na pisanje drama koje, i ako su literarno dobre, očituju da auktoru nije dovoljno poznata tehnika b i n e ni ukus današnjeg vremena, pak bi bilo bolje da još pričeka dok —

Čitam u fantaziji ove retke i završujem kritiku: — da još malo pričeka dok ne crkne!

Znam, koliko su i Dostojevskome zamjerali, što je prebrzo radio i razvlačio, no kasnije mu oprostiše, jer je bio patnik. Zato, i ako se ne mogu s njime mjeriti, nadam se, kako će i meni poslije smrti kritičari biti milostiviji, barem radi onih stranica napisanih u sreći: onda, prije rata, kad sam slobodan i veseo prolazio ulicama.

Peti put jedan knjižar svjetuje mi da napišem »Dalmatinsku kuharicu«, »Najnoviji sanovnik« i » Narodni molitvenik« pa da jamči za uspjeh. Ako se ikada odlučim da napišem i ovo, to će biti ne samo radi »borbe za opstanak« nego i radi znatiželje, što će reći kritičari o p a r a b o l i moga književnog stvaranja.

Šesti put, kad nam je voda već do grla došla, žena mi govori:

— Mi dalje ne možemo ovako! nego piši molbu na Ministarstvo!

— A na koje Ministarstvo?

— Pa, bome, na ono Prosvjete, da bi te, kao siromašna književnika pomoglo.

— Bit će šteta potrošiti za biljeg. Znam kako u tome Ministarstvu pravo sude, kako je i časnije i korisnije orati zemlju nego pisati. Dobar savjet, no što ću orati?... Zar kao nekada Kraljević Marko drumove?

— Pa odakle tebi snage da kopaš i da oreš? Nego, ja te molim, pokušaj. Lijepo im sve kaži...

A ja onda sjedam za stô i pišem same molbe pune uzvičnika i upitnika svim mogućim Vlastima u našoj velikoj Otadžbini i, dakako, ne dobivam odgovor. Samo se ja i žena svađamo, tko je od nas dvoje više kriv radi utaman bačenih novaca za biljege i poštarinu. Kad bi sve ove molbe štampao u posebnoj knjizi, mislim da bi i ona spadala u literaturu ili barem u historiju književnosti.

Poslije ovoga autosadizma opet sjedam kod prozora i pišem novu pripovjest, a kadikad virim na prozor i osluškujem. Moram spomenuti kako stanujem u Dupljančića Dvorima pa i to, kako mi je neki prijatelj iz Zagreba u odgovoru na moje jadikovke primjetio, da ja po svome »ekonomskom položaju« ne moram stanovati u D v o r i m a, nego se mogu zadovoljiti i u skromnoj kućici. Radi toga nužno je spomenuti kakovi su Dupljančića Dvori te što iz njih vidim i čujem.

Sva prva, predratna djela, izradio sam u noćnoj tišini, no otkad mi je oslabio vid i oronuli živci, pišem samo po danu. Pušeći mislim, radim i ponekad zaglèdam u dvorište opkoljeno kućicama i kućetinama, što ih je nemoguće opisati: jedna drugoj nimalo ne sliči ni po obliku ni po veličini i što bi za svaku trebala čitava knjiga i De Amicisovo pero. Jedino sliče po materijalu od koga su načinjene: zidovi su mješavina raznovrsnog kamenja, opeka, komadića drva, smeća i svega što je graditelju ruku dopalo. Krovovi su od daščica, crijepa i slame, a na onima što su niži, gledam prazne, izlomljene kutije konserva, Franka i laštila za cipele; djelova razdrtih postola, razbijenih čaša i tanjura, zahrđale žice, bičeva ženske kose, rožina, ljupina od jaja, narančine kore, zgnječenih tikava, kostiju, korica kruha i drugih ostataka jela, po kojima čeprkaju vrapci ili mršave, opaljene mačke i migolje gušterice. Na prozorima vise krpetine bezimenih šara ali najviše povoja i pelena u karakterističnoj žutozelenoj boji. Dvorište je pokriveno nejednakim i neravnim pločama, a kroz pukotine kanalâ, što zaudaraju lješinom, veru se golemi, odrti štakori. Po uglovima smeće i gnjiloća s kojih se dižu rojevi muha, a sve to prži gorko sunce, kao da se boji ne će li koja zelena travka niknuti u ovome paklu.

Na bližnjim crkvama i crkvicama povazdan tandrliču zvona, kroz ulicu grme i škripe rasklimana kola, a pošto svaka porodica ima barem jednu kozu, jednog »tovara« i jednog psa te čopor djece i čopor mačaka, osim zvonjave i drndanja točkova, slušam i meketanje, revanje, lajanje, mijaukanje, režanje, plač, vrisku i dozivanje tankih i krupnih grla. S druge strane »moje« kuće, građene kao i njezine susjede, imade česma, koju oni zovu »funtana«. Od tamo vječito okupljenog mnoštva, čuje se urlik, bijesni povici, treska limenog suda i psovke, što ih cenzura ne da štampati. Premda je u ovome predgrađu, u glavnom, pjesmi namijenjena »tiha« noć, pjevanje se čuje i po danu. Ovdje svak pjeva: eno u kutu dva momka cijepaju drva, nekoliko žena u oblaku vodene pare mlate nečistu prteninu, djeca se njišu na gnjiloj gredi, babetina plete čarape i — svi pjevaju. A čuju se tako čudni napjevi i još čudniji stihovi: — Ča mi se rutaje, bakalar mi judi... — Ponistra je drivo a prazi su stine... — Pojubi me garavusa,,, Ala teta Kate, ala teta Mande, jeste li svarile kupus... no ipak se kroz to zavijanje čuje vika »delatjera«: — Slado-led ... sladoled!

Gledajući i slušajući s perom u jednoj, a s cigaretom u drugoj ruci, osjećam kako mi se otrov kroz sjetila u krv šulja, no ipak moram pisati. Silim se zamišljati sjenate dolinice, gledam zelene kukuruze i žuto klasje, ravne livade, pa rijeku među vrbama i rakitom; čujem žubor potočića, zveket đerdana u kolu, zvižduk mećave, pjesmu uz gusle i pucketanje vatre, kao da sam uz djedovsko ognjište. Vizije me okr'jepljuju te iznova prihvaćam pero... Svoju »radionicu« ne mogu prikazati čitatelju jer je pusta. U njoj nema ni revija ni knjiga: za revije nemam novaca, a biblioteku sam morao prodati.

No, evo i listonaša kuca. Uzimam poštu i na nekoliko listova, već po omotu, vidim što u njima piše: — Molim za podmiru računa kroz osam dana jer... i ne otvaram. Ne otvaram ni debela pisma s nacifranom adresom, jer slutim da su u njima početnički radovi auktorica i auktora, što mole za ispravljanje i ocjenu. Imade pisama s pečatom iz stranih zemalja, pa i njihov sadržaj znadem. To su ona gdje se moli dozvola prijevoda i gdje prevodioci traže da im kupim i pošaljem sve svoje knjige, a radi teške krize u knjižarskoj trgovini, ne mogu mi ponuditi nikakove naknade. Zato ne otvaram ni ova pisma. Čitam samo onâ od urednikâ književnih revija i od »nakladnika«: — Sada se napokon odmarate od školskog rada i nadamo se da ćete što poslati za naš list ito najdalje do 1. nastajnog mjeseca. Samo da ne zauzimlje više od tri, četiri stranice jer ..

— Ne možemo štampati zbirku Vaših novela, pošto sada knjige nitko ne čita, a još manje kupuje...

— Nadamo se da ćete se, osvježeni hladovinom i tišinom u kome planinskom mjestu, prihvatiti posla i što prije dostaviti nam koju lijepu priču udešenu za djecu.

— Honorar Vam još nisam mogao poslati jer sam bio u provinciji na ljetovanju, no i sada je Uprava u teškim prilikama.

Tako pišu oni što misle da sam »osvježen hladovinom i tišinom«. A ja se, manuskriptom u ruci, hladim vrućim i smrdljivim uzduhom splitskog predgradja i tjeram muhe, što mi oči kopaju. Začipam uši i onda. kad časkom nastane tiše, da ne slušam muško prepiranje o ljudima, što su se zadnjih dana istakli na stranačkim zborovima i na nogometnim utakmicama ili žensko, o licima senzacionalnih romana štampanih u posljednim feljtonima mjesnih dnevnika. Još i zažmirim da ne vidim gnjusobu dvorišta i na stolu još ne otvorene listove, ali odmah zatim skupljam energiju i pišem dalje. Pišem jer me krijepe misli na ono zlatno vrijeme što je prošlo, pa i radi honorara: »poplava« u nekim dalekim mjestima i meni je otplavila dobar dio »prinadleženosti«, koje bijahu zakrpa na trošnoj vreći moga kućanstva. Ovo spominjem neka se zna, da ja nisam jedino »honorarni« književnik nego i »državni službenik«, a to znači sluga u škrta i siromašna gospodara.

U ovoj nesretnoj periodi napisao sam i »Mladost«. »Djetinjstvo« je bilo premaleno za raspisanu nagradu, pa da ga raširim, započeh i »Mladost«. Tu sam, žureći se, trpao dragocjeno gradivo, dovoljno za velik broj novela, a to je sve progutala jedna knjiga. Još prije toga napisao sam nekoliko stotina stranica romana »Beskućnici«, no videći kako se previše dulji i da ću honorar teško sačekati, stanem pisati manje novele, pozajmljujući iz toga romana ne samo gradivo već i čitave stranice doslovno, i tako sam plagirao sopstveno djelo — oplijenio »Beskućnike«.

Gospodi kritičarima i literarnim historičarima na znanje! U to doba spada i moj trostruki jubilej, koju proslavu neki moji štovatelji udesiše da mi, koliko toliko, u nevolji pomognu. Tom zgodom pisalo se o meni dosta a prijatelj, što poznaje moj intimni život, napisao je istinitu, zanimljivu crticu: — Broj 3 u životu Dinka Šimunovića — što zgodno popunjuje ovu autobiografiju. Evo je nešto pokraćene:

— Rodio se je god. 1873. u $3 \times 3 = 9$-tom mjesecu; 3×3 godine učio je do pristupa u preparandiju; 3 godine poslije maturirao je u Zadru; iza 3 godine prakse i teoretskog spremanja, položio je ispit učiteljske sposobnosti; 3. godine službovanja postao je stalni nadučitelj sa 33 forinta i 33 novčića mjesečne plaće; 3. godine službovanja oženio se prvi put, a ženio se do sada 3 puta; rodila mu se 3 sina i 3 kćeri u drugom braku, a od prve žene 3 je djece umrlo! služio je u 3 mjesta; 3 puta je bio na vojničkim vježbama i 3 puta u pogibelji da izgubi život; na njegovu stanu imadu 3 ulaza; 3 su mu ideala najviša: otadžbina, porodica i umjetnost; 3 su mu pisca najmilija: Turgenjev, Tolstoj i Dostojevski; 3. godine službe počeo je pisati za štampu; primio je 13 pohvala za uspješan pedagoški rad i 3 puta bio biran za predstavnika učiteljstva u školske vlasti; god. 1913. dobio je kao profesor Obrtničke škole (3×3) IX. čin. razred; ove jubilarne godine u Tehničkoj srednjoj školi predaje 3 predmeta u 3 odjela; djeca mu pohadjaju 3 škole; 3 su njegova djela prevedena; 3 njegove radnje prevedene su na 3 jezika; njegove su novele tiskane u 3 beletristička lista; njegovi feljtoni u 3 politička lista, a njegove stručne radnje u 3 pedagoške revije. O njegovim djelima, što ja znam, napisane su do sada 33 recenzije; njegove radnje uvrštene su u 3 antologije i u 3 čitanke; napisao je 3 »Ljubavne pjesme u prozi« u 3 broja »Savremenika«; bio je 3 puta predsjednik u 3 kulturna društva. Ove pak godine slavi 3 jubileja: književnički, pedagoški i pô vijeka života, sve u rujnu 3 puta po 3 mjeseca 1923 godine.

A sada »dulci in fundo«: u godini 1923., poslije 3 godine čekanja, dobio je $^1/_3$ honorara za roman »Porodica Vinčić«, a poslije 30 god. teškog i ustrajnog kulturnog nastojanja, ima još 3 neisplaćene mjenice! Što se je još u njegovu životu po 3 puta događalo i što će se još dogoditi, sam Bog zna. No kad bi mu ova 3 jubi-

leja, u ime narodnog praznanja donijela, recimo 33 tisuće dinara i još 33 godine boravka na ovom svijetu, Dinko Šimunović mogao bi biti zadovoljan ulogom broja 3 u njegovu životu. —

No moj prijatelj, u svome optimizmu, daleko zabrazdio, pa je i zamišljenu svotu dinara imao podijeliti brojem 3. Samo ne bih želio, da se i godine življenja, koje mi namjenjuje, podijele brojem 3, premda znadem kako mi ne će biti vesele, i ako pišem novelu »Godina sreće«.

Sve što napisah, bliže je literarnoj ispovijedi nego autobiografiji, osobito ako se usporedi s onima, što su do sada štampane u »Vijencu«. No, čitajući ih, najprije sam opazio i najbolje upamtio, da su tiskane zbijenije i sitnijim slovima nego druge stvari, pa odlučih ne nanasjesti uredništvu i razvući da nadoknadim.

Zato, braćo plačidruzi, pišite i vi nadugo i ne zaboravljajte dijaloge: riječ od samog jednog sloga zauzme čitav redak! A radnja, kakva bude da bude: ta ne plaća se po umjetničkoj vrijednosti nego po stranicama. I onako ne ćete biti u takovoj raboti osamljeni: visoki činovnici produljuju dopuste i svoj boravak u komisijama; narodni poslanici produljuju odsustvo iz parlamenta i govore na zborovima; ministri produljuju odluku da svojim namještenicima isplate zaostatke, koje moja žena u šali zove »prinadležnosti«... Pa zašto i mi da ne produljimo književne sastavke, barem radi dûga i duge zime koju čekamo!

A eto naskoro i smrti, koja će likvidirati sve. U toj misli kadikad požalim i to, što su kućicu gdje sam se rodio davno porušili, pa se nema gdje namjestiti ni spomen-ploča. Možda će je postaviti na kuću gdje umrem jer, i ako živu književniku nije običaj pomoći, mrtvu će svakako prirediti makar »banket« u zamjenu prostonarodnoj »sedmici«.

Split, 22. augusta 1926.

Dinko Šimunović.

KAZALIŠTE

TEATAR I DRAMA.

I.

O teatru — bez drame.

I vi o toj očajno dosadnoj temi?

»O krizi savremenog teatra uopće, a našega napose« — je li?!

— Oprostite, no ja sam htio samo da stavim predlog...

— Još i to! »Kako da se spasi hrvatsko kazalište«. Je li?!

— Ne, ne. Nego kako da se — raspusti i zatvori.

— Šta?

— ... da se zatvore sva kazališta...

— Kako?

— Kako?

— ... pa da se tako spase drama i dramatska umjetnost preporodi.

— Vi... mislite da...

— ... da je današnji teatar ugušio i zapravo istjerao dramu...

— Vi...

— Šta?

— A toliki glumci i režiseri i radnici i...

— Mogao bih odgovoriti: »pa šta se to nas pisaca tiče? Koliko se svi oni obaziru na nas, toliko i mi na njih«. Ali ja bih se pobrinuo za sve njih: pošto su i onako svi državni službenici, neka sve njih i dalje država plaća. Pored ostalih 250.000 činovnika i tolikih penzijonera ne će se nimalo osjetiti teret od tih hiljadu i nekoliko plaća.

— Pa šta će država s njima?

— Ništa. Neka ih plaća da šetaju, dok im ne dodija šetnja bez posla i dok pojedince ne uhvati opet čvrsta želja da rade, da glume, da režiraju...

— Dakle ipak...

— Ništa »ipak«! Mislim, da rade, da glume, da režiraju — ali u tom slučaju — prestaje teći državna plaća.

— Zašto?

— Jer država treba da ih plaća zato, da održi dosadanje obveze prema njima i za to, jer su to najvećim dijelom čestiti, vrijedni i zaslužni ljudi, koji bi teško našli druge zarade i zato, jer nije dostojno države da pusti artiste i kulturne radnike da traže drugu zaradu. Zato treba država da ih sve plaća. Ali jer je država dužna da podupire i olakšava napredak narodne kulture, dakle i dramatske umjetnosti, država, da toj zadaći udovolji, mora da — digne obe ruke od teatra, pak bi bio prvi čin u vršenju te njene dužnosti da — zatvori sva svoja kazališta, raspusti sve družine i onda da plaća svoje činovnike: upravnike, režisere i glumce, te radnike sve dotle, ali i samo dotle, dok oni hoće da šetaju i ne rade ništa. Nu kako koji od njih osjeti neodoljivu potrebu, da opet upravlja, organizira, režira, igra i pjeva — razrješava se od svake veze s državom i prestaje da mu teče plaća i slobodan je da se posveti — slobodnoj umjetnosti, na svoj slobodni način i na — svoj riziko.

— Dakle, država...

— ... mora da digne ruke i likvidira, a kod toga će dobro proći i ona i publika i umjetnost i dosadanji članovi raznih kazališta.

— Pa da se vratimo privatnoj inicijativi?

— O privatnom riziku.

— Ali naša publika ne mari...

— .... za ovu i ovakovu dramu i dramsku umjetnost i za ova i ovakova kazališta. Pa za što da država to podržava i da time sprečava, da oni autori, glumci, režiseri i organizatori, koji hoće, koji iz unutarnje pobude, a ne iz vanjske potrebe, hoće da rade i da eksperimentiraju, ne traže i ne nađu, što je to što bi moglo da zahvati i ščepa publiku umjetnički nadahnuto. Publika očito ne će ovog što joj se i kako joj se pruža decenijama i stoljećima. No ona očito nešto hoće da vidi i da čuje, za to ide u kinematografe. Zašto da se dramatski pisci vezuju o stari tip dramske i kazališne umjetnosti; zašto da se dramska umjetnost veže o stara kazališta i o svemu ove ograničenosti njihove tehničke mogućnosti i strukture; zašto da ta i takova kazališta postoje, kada su ljuske bez sadržine i tjelesa bez duše? A najposlije: odakle dolazi država do toga, da silom podržava i narodu naturuje kazališta i u njima tolike glumce i upravnike i kroz njih jednu vrstu i jedan stil, koji ne odgovaraju više vremenu i koji publika neće, pak time blokira sve pokušaje jednog novog traženja, traženja novoga?!

— Pa ona to nikome ne priječi.

— Riječi! Jer da ti pisci, glumci, režiseri i organizatori nemaju iluzije da mi imamo kazališta, da nemaju izgleda da će bez vlastitog rizika raditi u tim kazalištima (a svatko ide u pravcu najmanjega napora) i da publika vidi, da zista kazališta više nema, — odmah bi se javila potreba jedne dramatske umjetnosti; samo to što bi se počelo razvijati, bilo bi iz osnova novo, u srži zdravo i potpuno bi izraslo iz današnjega raspoloženja današnjeg vremena i današnje publike, pak bi i sadržinom i formom bilo različno, ali i prirodnije od tradicijonalnoga. Uspijevalo bi samo ono, što bi odgovaralo potrebi vremena od kojega bi jedino moglo da živi.

— Dakle — prema ukusu publike! Divnih li perspektiva!

— Ne prema ukusu i na razini publike, ali svakako prema unutrašnjem raspoloženju publike i prema duhu vremena. Ukus prave oni, koji stoje iznad razine, oni prave i modu! A iskustvo, koje imamo s kinematografima, dokazuje, da su potreba publike i volja njena za nečim, što joj je bliže od staroga kazališta — jače od svih državnih potpora kazalištima i od svih velikih taksa, koje moraju plaćati kinematografi na ulaznice. Pa se oni ipak održavaju, dok neka kazališta mora država da nadoplaćuje na milijone.

Zar ne vidite, kakovi su kinematografi...

— Kakovi su? Drugačiji su od kazališta! To je sve. Drugi tip, druga vrst! Ali ni viša ni niža, nego samo — drugačija. Prosječno se daje u teatrima, debelo subvencijoniranim, daleko veći (ili bar jednak) procenat literarno i moralno nevaljalih drama, lakrdija i opereta, nego što kinematografi smiju da daju loših i dosadnih filmova. Da, oni ne smiju da takovih daju, jer slab posjet odmah sruši takav program, a veliki, jaki dobri filmovi su obično i veliki blagajnički uspjesi. A ja ću otvoreno reći, da volim i da smatram vrednijim i sa svakoga gledišta poželjnijim dobar film od dosadne opere, nevaljalih drama ili frivolne operete. Koga se đavla vezujemo o forme i turamo glave u pijesak? Po čemu je principijelno važnija, viša i vrednija neka prikazba živim ljudima pred svijetom pozorišne rampe, od prikazbe projiciranih slika, snimljenih pod najraznolikijim osvjetljenjima jednako živih ljudi, ali koji su igrali u tehnički drugačije namještenim pozornicama? Ako je ona gora, a ova bolja — zašto da je ona viša, a ova niža? Ako su obje jednako dobre, — za što bi bila publika nižeg ukusa, ako voli ovu drugu tehniku od ove prve?

— Ali riječ, živa riječ... i neposrednost.

— Tu smo, dakle! Živa riječ! Neposrednost života! Prije svega: neposrednosti na običnoj pozornici nema, jer je i ondje sve namješteno i umjetno. Bolje: ma da je »prirodnost« na filmu postizavana još mnogo vještačkijim i komplikovanijim sredstvima nego na pozornici, ipak je film bliži prirodnosti, jer daje bržu izmjenu većeg broja slika, cjelovitih kao i u detalju. Onda: uvijek će na gledaoca neposrednije djelovati dobra živa slika bez riječi, od dosadne riječi uza slabu sliku.

— Vi ste dakle za nijemi film...

— Ja nisam protiv filma, jer i on ima svoje mjesto i još goleme i neiscrpljene, pak valjda i nenaslućene mogućnosti. Ali ja ne govorim ovdje za film i za kino, nego o dramskoj umjetnosti i za dramsku umjetnost...

— Ali drama je ipak u prvom redu u živoj riječi.

— Jeste! I baš za to, da se drama vrati sebi, treba da se vrati živoj riječi, a da to bude moguće, treba da se drama oslobodi — kazališta, današnjega i dosadašnjega kazališta.

— Drama bez kazališta?

— Šta je u tome neobično? Ako mogu da postoje i da se podržavaju kao nacijonalne institucije kazališta — bez drame, zašto ne bi mogla postojati i drama bez kazališta?

— Dakle: književna drama.

— Ne, nego: živa, govorena i glumljena drama, drama žive riječi!

— Ne shvaćam!

— Da vas upitam: kako se osjeća dramatski pisac na današnjoj pozornici današnjega kazališta? Stegnut je kao luđak u luđačkoj košulji: smije samo da dreči i da se previja, ali ni noge ni ruke mu nisu slobodne. Vezan je. I zatvoren je u tijesni prostor ćelije pomno obložene da zvuk njegove dreke ne bi prodro suviše daleko.

— Prije je bilo još gore: tri jedinstva...

— Da: jedinstvo radnje, mjesta i vremena! Danas nije to tako strogo. Ali danas je gore, mnogo gore. Dok su vladala tri klasična jedinstva — sva se snaga salila u živu dramatsku riječ. To što je ta riječ bila retorička — ide na račun onoga vremena i stila. Ali riječ je bila nosilac dramskoga ritma. Danas više ne treba ni jednoga od triju jedinstava, ali od romantičke drame — razbivena je i riječ, a razdrobljena je sa naturalističkom dramom. Razdrobljena riječ — razdrobljen smisao! rastrgana gluma! Ako danas nemamo mnogo velikih glumaca, to je za to, jer nemaju mogućnosti da govore i da glume. Oni su postali sekundarne oline baš kao što i — pisci drama. Potisnula je jedne i druge ona ista neman, koja je u čitavom modernom životu potisnula sve, što je živo i što je duševno: mašina i tehnika.

— Mašina — u teatru? Ta ono što je bilo nekoć — to je bila vještačka retorika i šablona, a moderna je pozorišna tehnika vratila život na pozornicu, najprije spoljašnji život, realizmom, a sada i unutrašnji, ekspresijonizmom...

— Retorika je umrla, čim je postala šablona, ali zar je mrtva i ona Aeshila, Sofokla, Shakespeara i Moliera? Pitajte pravoga glumca, šta voli glumiti: one stare uloge ili moderne!? Realizam u drami i na pozornici — ma da su nekoji autori usprkos realističke tehnike ipak dali velikih i dubokih drama — počeo je da ubija dramu, riječ i glumu, a otvorio put tehnicizmu, on je razulario mašinu, koja je danas prevalila u teatre i drobi i melje posljednje ostatke duševnoga, ljudskoga i u istinu umjetničkoga.

— Vi i opet o mašini u teatru. No gdje je ta mašina? Tko ju uvodi?

— Tehnika pozornice je ta mašina, a strašni vlakovodja razularenoga stroja sa mrtvačkom maskom na licu, to je moderni režiser.

— Ta to je, za boga, najveći dobitak...

— Tačno kao što je dobitak za čovječanstvo i naše usavršenje — modernih topova i bojnih aeroplana u zraku, a tankova na zemlji.

— Nu režiser je kao kapelnik: on koordinira i vodi i daje takt...

— On bi to trebao da čini, ali da kod toga i ostane. Dok je on samo to — neprocjenljivo je važan elemenat. Nu on neće da bude samo »elemenat«, nego je uzurpirao sebi ulogu apsolutnoga gospodara. Diktatura

režije je pojava vremena, kao što su to i druge savremene diktature. Današnji režiser podčinjava svojim režijskim eksperimentima, kombinacijama i problemima pisca, glumce i gledaoce. »Problemi prostora«, »dubine«, svjetla i t. d. su glavno, a nije glavno: ni živi glumac, ni dramska radnja, ni figura, ni riječ, ni ideja, najmanje je pak glavno ono, što je pisac napisao i što je pisac htio. Pozornica tjera iz teatara dramu, tehnika istjeruje dramatiku...

— Da, u tome ima nešto istine.

— Tehnicizam je zagospodovao teatrom. Konačno je ta tendencija morala dovesti do koncepcije »mehaničkoga teatra«, bez živih glumaca, sa shematskim figurama iz drva ili željeza. Vidio sam par takovih osnova na internacijonalnoj izložbi pozorišne umjetnosti. Teatar bez glumaca, bez ideje, bez drame i dramatičara! A najčudnovatije je kod svega to, da ta potreba tehniciziranja i proširivanja tehničkih mogućnosti pozornice nije proizašla iz kakove tendencije moderne drame i nije posljedica urgiranja dramskih pisaca, nego je proizašla iz ambicije režisera i njegove težnje za osamostaljenjem. Od Reinhardta dalje — režiser je onaj, koji se emancipira, a ne dramopisac! I situacija već postaje takova, da pisac pušta režiseru dramu na milost i nemilost, ili ga čak moli, da mu »nešto učini iz drame«. Pisac daje samo »scenario«, kao u filmu, samo »libretto«, kao u operi! Režiser će doskora naručivati samo takove »librette«. Ali ako se autori ne umiju da snađu i nametnu, mislite li, da će publika htjeti da još dugo plaća za gledanje eksperimentiranja i hrvanja između tehnicizma i umjetnosti, mehanizma i života?!

— Dobro! No šta onda? Bez teatra i bez režije — gdje i kako može drama da živе i da se razvija? Bez krova i bez pribora, bez kuće i bez konforta...

— ... bit će jača, zdravija i sposobnija za život.

— Kao Siegfried?

— Kao Siegfried, kao Miloš, kao Parsifal... da ubije zmaja, da se vidi, tko je vjera, da ožive čudotvornu moć svetoga Graala...

— Kako? U kojoj formi?

— Dramatska je umjetnost toliko razmekšana, razmlitavila i pervertirana, da ona danas živе još jedino nekim sve više kompliciranim umjetnim životom podržavana umjetnim sredstvima. Ona je zaboravila da hoda, da pliva i da leti...

Zato joj treba dići krov iznad glave, izbiti štake ispod ruku i skinuti teške spreme s njenih leđa, pa ju onako golu — ogoljenu potjerati u bijeli svijet, baciti...

— ... baciti?

— Baciti u svježu vodu... da počme iznova...

— Kao cigani djecu...

— Kao cigani djecu: pa koje ostane, da je zdravo i sposobno da diše slobodom ispod čerge. Ta šta se čudite tome vi, koji toliko pričati o — bolemstvu?! Ne znači li »bohem« — ciganin? Ne pjevate li o — slobodi? Ne prezirete li konvencije i laži i stege i birokraciju? Ne tražite li slobodu stvaranja? Nije li drama rođena iz slobodne pjesme i plesa, a pozorišna umjetnost od putujućih glumaca, od cigana-umjetnika? Nije li stara gluma cvala i živjela svojim životom, dok je bila čedo cigansko i dok je putovala od mjesta do mjesta? Nije li njen utjecaj bio najneposredniji, dok je plakala i dok se smijala, dok je igrala i dok je umirala u čergama svojim? Zašto, dakle, da i svoje preporođenje ne nađe ondje, gdje je imala svoje rođenje i svoju najcvjetniju mladost?

— Jeste, jeste, ali...

— ... ali tome se protivi uvriježena tradicija, koje se ni najglasatiji revolucijonari i moderniste ne mogu otresti potpuno; tome se protivi birokracijom i »stalnom plaćom sa penzijom« od birokracije korumpirani i kastrirani duh; tome se protivi svakome živome prirođena komocija. Nu za to i predlažem: državi su skupa kazališta i država kroz birokratizaciju kazališta ubija dramatsku umjetnost, za to neka se zatvore i raspuste sva kazališta! Bit će uštede državi, a prilike umjetnosti da se razvije u slobodi. No zato i rekoh: neka do smrti primaju cijelu dosadanju platu svi oni, koji su bili namješteni kod kazališta, sve dotle, dok budu htjeli i voljeli da ništa ne rade i da se ne pojavljuju i ne miješaju u dramatsko-umjetničke stvari i dok im se bude takov ugodan i osiguran položaj penzijonerski bolje sviđao i dostojnim činio, od rizika slobodne ciganske čerge! Umjetnost neka njeguju slobodni i oni, koji će htjeti da se oslobode. Kada bude unutrašnji poziv i potreba unutrašnja jača od penzije i birokracije, od straha rizika i od sviju nepogoda, onda je i napor, sugestivna, dinamička snaga veća, a ekspresivna moć jača. Onda će se naći i novi sadržaji i nove forme, koje će život da rodi, pak će za to drama i jače zahvaćati u savremeni život, privući interes i razbuditi zanos kod savremene publike. Onda će i opet da ožive dramatska ideja kroz živu glumu i živu riječ u novim oblicima za nove prilike i za nove ljude.

— Ima nešto u tome... I zamamljivo je to... Nu ipak: gdje će se ta nova drama razvijati i kako...?

— Svagdje, među ljudima, nevezano, neposredno...

— Bez pozornice, bez režije?

— ... ne bez režije, ali možda bez pozornice... tko zna... Svakako bez potrebe tolikih tehničkih naprava... snagom svoje žive riječi i glume... lako pristupna, lako glumiva — svagdje... tko zna! Jer i opet treba da iznad mašine bude — čovjek, a duševnost iznad tehničnosti, intuicija iznad vještine umjetnost iznad partizanstva, umjetnik iznad artiste, dramatičar iznad teatra i glume...

— Lijepo je to... divno bi to bilo... ali: mislte li vi to za zbilja i ozbiljno?

— Možda mislim ozbiljno, a možda i ne mislim ozbiljno.

— Ali to je nemoguće... barem kod nas...

— Da! I baš za to jer je nemoguće, za to treba inzistirati na tome... opetovano, stalno, tvrdokorno, zanosno, fanatično...

— Dosta...

— Jest, za danas!

*

Tko je bio onaj prvi, a tko onaj drugi? Tko je bio »onaj drugi«, a tko sam bio — ja? Svejedno! Često puta, vrlo često, vode slične razgovore »ona druga dvojica« u svakom pojedinom od nas. Jer čovjek je trojstvo, kao i Bog: za svaku kontraverziju trebaju dvojica, koja se prepiru i treći, koji to konstatira.

Taj treći je to i pobilježio.

A vi sudite...

Milan Marjanović.

EFEKT NA SCENI.

Kada je dramatičar realističke scene htio da doživi uspjeh kod publike, kritika je govorila o scenskim efektima njegove drame — negativno.

Kada dramatičar nove, »autonomne« scene doživi uspjeh svoga djela, kritika još uvijek govori o efektima jednako kao i prije dvadeset godina.

Ima prema tome nešto, što publika voli i traži na sceni, dok kritika to osuđuje, To je — efekt.

Stav kritike prema efektu na sceni pogreška je za koju ne može da odgovara ni dramatičar ni kritik; za nju je odgovorno vrijeme. Vrijeme doduše nosi na dlanu evoluciju teatra i današnji su rezultati već očiti i fiksirani, ali evolucija je spora. Spora evolucija skrivljuje, da kritik hoće još uvijek da u teatru gleda — literaturu.

Kada govorim o teatru kao o pojmu, ja mogu da mislim i na zagrebački teatar, čije je umjetničko djelovanje posljednjih sezona tačni refleks savremenog svjetskog teatra: njegov je rad obilježen svim manama i svim odlikama današnjega teatra. Rad našega teatra imati će uz svoje odlike i takove pogrješke, koje će stručni kritik znati da konstatuje, ali važno je to, da taj naš teatar nije periferičan i da on i po svom radu i po svom programu može da reprezentira pred svakim forumom umjetničkoga kriterija, ne moguće nas i našu rasu i razne etnografske specijalitete, već internacijonalnu, savremenu scenu.

Naš teatar ima čok i svoju tradiciju: od Mandrovića preko Miletića do Bacha i Raića jedna je linija kroz koju je postavljena solidna baza za daljnju izgradnju. Ta baza omogućila je njenim kasnijim i sadašnjim redateljima (Gavella, Raić, Strozzi) da svoj rad kvalitativno usavrše na temelju svojih umjetničkih principa i da ga pomoću novih scensko-tehničkih mogućnosti postave u znak vremena.

Takovi su rezultati našega teatra.

Jednaka paralela ne bi se mogla povući s našom kritikom, koja ima samo u revijama značenje suda. Naprotiv u dnevnoj i tjednoj štampi (a ta je u većini i često direktno stvara raspoloženje u publici) nalazimo — uz vrlo rijetke iznimke — impresivne kozerije više ili manje duhovite, bez suda (sud im doduše nije niti zadaća!), a katkad i persiflaže ignoranata. — Stoga kada govorim o kritici kao o pojmu, ja i mislim o njem kao o pojmu i općenito. Kritika je neriješeni problem isto kao i publika. Problem publike je problem mase. Publika u kazalištu vječni je talas nerva, nemira, čuđenja i pažnje i nikada se ne može unapred odrediti, kojim će ritmom taj talas večeras zapljuskivati rampu. Problem kritike mnogo je jednostavniji (za razliku od publike može se često unapred odrediti), jer je to problem znanja i objektivnosti: problem individualnosti.

Realističkoj drami, koja je prvenstveno literatura, prigovarao je kritik zbog efekta, a efekt realističke scene izdavao je literaturu u svakom momentu, kada je dramatičar podsvijesno naslutio duh scene izvan svoje literature.

To je bila prva daleka emancipacija scene od literature. Kritik bio je prvi, koji je tu emancipaciju htio da uguši. On je na scenski događaj gledao kao na literaturu i po njegovoj psihološkoj konzekvenciji dramatičar je imao krivo. Krivnja dramatičara ležala je u slabinama realističke drame: u psihologizmu događaja.

Kasnije su se veliki redatelji iznevjeravali realizmu postepeno i neprimjetno i čekali svog dramatičara. Tairov je samo formulirao krilaticu o »teatru u teatru«, ali ideja je samorodna i općenito prihvaćena. Ona se provodi u praksu na svim savremenim scenama svakoga momenta, kada se redatelj odvaži da scenu emancipuje od kompromisa literature.

Emancipovati scenu od literature znači ostaviti literaturi samo važnost teksta, koji ima da bude odgovarajući materijal za scensku adaptaciju režisera. Tairov je mišljenja, da redatelj i dramatičar doskora više ne će moći da živu u dvije osobe. Razumije se, otpasti će dramatičar, a redatelj pisati će sam tekst (ili će ga naručiti kod kojeg pisca) za svoju osnovu i za svoj scenarij. Najposlije to je sasvim sporedno tako dugo, dok ima s jedne strane dramatičara, a s druge strane redatelja, koji mogu da se nađu na zajedničkoj platformi adekvatnosti.

Scena je oduvijek tražila svoj specijalni izražaj oslobođen od spone misaone logike, koju je akcijski momenat u drami uvijek zabacivao. (Čak niti u literaturi nije glavna stvar misaona logika!) Pogotovo kada se počelo s verizmom (daljnja konzekvenca realizma), akcijskim zahtjevima scene bilo je još manje zadovoljeno, jer prenošenje životne vjernosti na scenu ne samo što građaninu nije pružilo dovoljno vjernu iluziju, već se dolazilo do neprestanih kontraverza, jer najposlije i taj isječak života (u realizmu) tek je nemjerodavna konstatacija izvjesnog fakta gledana kroz individualni karakter dramatičara.

Efekti, koje bi dramatičar smio da upotrijebi u životnovjernom djelu, morali su se ograničiti samo na ilustraciju strogo prirodnih događaja, kompozicija drame morala je biti kopija životnih mogućnosti, a vanjska tehnika smjela je da počne i svrši samo kod grmljavine. Sve drugo bila je neprirodnost i naprava.

Međutim sada, kada znamo, da scena uvjetuje svoj autonomni život, kada je ona fiksirana kao umjetnička oblast svoje vrsti i kada se ona odvaja od literature, jer psihologija scene nije psihologija literature, sada nastaju sasvim novi pogledi i na vanjska i na pomoćna sredstva scenskoga života.

Bludnja zbog literature korigirana je i mi moramo da naše zahtjeve dovedemo u sklad s vremenom, koje je usavršilo tehniku, koje je razrovalo nerve, koje traži senzaciju, koje je kraće nego ranije, jer brže izmiče i koje najposlije znači progres i dinamiku. Nova drama mora da bude rođena u duhu toga i takovoga vremena i ona mora da bude umjetnička transformacija događaja adaptiranog za specijalni život na pozornici.

Razdijelite uloge glumaca iz nove drame ljudima iz života da svaki svoj tip objektivira na ulici, u društvu i došli ste do apsurda. Obratni apsurd događa se uvijek, kada se isječci života uzeti iz porodice, iz društva realistički donose na scenu.

Ne smije se zaboraviti, da čak ni velikom Antoineu, propagatoru scenskoga realizma u Francuskoj, nije uspjelo da scenskom realizmu osigura vječnost. A ono, što je postigla homogena grupa Stanislavskoga, to nije realizam. I oni su samo realističku literaturu (u pomanjkanju drugih tekstova) iskoristili kao materijal. Oni su iz realističke literature sagraditi most za prelaz u novu scenu.

U novijoj drami, koju traži autonomna scena, lica su svedena na tipičnost (u daljnjoj konzekvenci ona postaju figure). Na sceni ne smije ni jedna riječ da bude suvišna, ni jedna gesta slučajna. U njoj je sve nagla-

šeno, podcrtano, fiksirano. Bio sadržaj drame kakav mu drago, on je uvijek nad stereotipijom života, jer je kreativan. Nova drama ne može da bude ni socijalna, ni ljubavna, ni psihološka. Ovi su pojmovi otpali. Drama da bude dobra, mora da djeluje dinamički i akcijski. Ona ne smije da djeluje lirski (mjesečina, gitara), njen efekt ne smije da bude isključivo nervni(emocije uslijed vanjskih podražaja), njen efekt mora da bude sadržan u:

1. Riječi.
2. Akciji.
3. Tehnici.

1. Riječ je najizravnija veza između događaja kreiranih na sceni i publike. Riječ stoga mora da bude a) jednostavna u značenju, b) muzikalna u tonu i c) plastična u arhitekturi.

a) Riječ je jednostavna u značenju, kada ona tačno fiksirano označuje pojmove.

b) Riječ je muzikalna u tonu, kada je njen zvuk ritmičan i kada, uz pojavu, stvara kod slušaoca i fonetičku asocijaciju.

c) Riječ je plastična u arhitekturi, kad iz teksta izravno nastaje kompozicija događaja: riječ mora da stvara akciju.

2. Akcija u drami, iako izlazi iz teksta, jednako je značajan uvjet za scenu kao i riječ. Riječi i akcija upotpunjuju se. Drama ne smije da bude narativna i refleksivna. Riječ u svojoj jednostavnosti i platisci mora da znači — događaj, koji se kreiran projicira u jedinstvenost vremena i prostora. Nema prepričavanja događaja. — Film je je čista akcija, ali mu k scensko-umjetničkom savršenstvu fali samo jedno: riječ. Drama to ima.

3. Tehnika nije samo pomoćno sredstvo, kojim nam vrijeme ide u susret, ona je mogućnost savremene objektivacije događaja na sceni. Osim toga tehnika upotpunjuje scenu vizuelnom manifestacijom akcije. Pojam scenske tehnike ne odnosi se samo na naprave izvan riječi i djela. Tehnika izgrađuje riječ u prolom akcije, ona je ujedno konstrukcija akcije.

Ovo troje: riječ + akcija + tehnika čini zajedno efekt drame, koji se ispoljuje u interesantnosti i senzaciji.

Gledajući izvjesna zbivanja na sceni, mi očekujemo variranje dinamičkih i statičkih efekata. Efekti su iznenađenja. Scena je senzacija.

Hoće li se realizacija tih čežnja za umjetničkim, a napose scenskim senzacijama nazvati »sirprizizam« (Vidi »Vijenac« br. 11.—12. od 10. VI. 1926. — Josip Kulundžić: Akcije!), onda je jedno savremeno naziranje na umjetnost dobilo — svoje ime.

Ka Mesarić.

SLIKARSTVO

KROZ PRAŠKE UMJETNIČKE IZLOŽBE.

Praški umjetnički život teče kao i kod nas, borbama o prestiž, s tom razlikom, da se ovdje bori grupa protiv grupe, kritičar protiv kritičara, a kod nas se cijele grupe znaju boriti protiv pojedinaca, došaptavajući uz to »kritičarima« — često samozvanim — što i kako da pišu. Nedavna parnica u Zagrebu, o jednoj »umjetničkoj kritici«, koja je bila pogrdna (dakle prešla granice kritike), otkrila nam je, kako kod nas likovni umjetnici u borbi za prestiž, zaboravljaju na lojalnosti i kolegijalnost. Prelazeći preko ove male konstatacije, opisat ću nekoliko izložbi, koje su bile za vrijeme svesokolskog sleta u bratskom nam Pragu. — Najveću pažnju, valja, dakako, pokloniti češkim velikim slikarima, kojima su mladi članovi »Umělecke besede« priredili spomen izložbu. Bila su zastupana imena slavnih preminulih čeških slikara i korifeja likovne umjetnosti. Vidjeli smo, u maloj dvorani, Alešove sale, od svakog po 1—2 slike, manje, ili veće. Tu su karakteristični crteži ugljenom (kolorirani) od narodnog slikara M. Aleša, te dekorativni crteži za čuveno djelo »Orloj« od Manesa, zatim jedno djelo slavnog Čermaka, skice povjesnih slikara Brožika, Hinajza, i slikara predjela Maržaka, te slike Navratila, Pirnera, portretiste i kompozitora Purkinjea i Ženiška. Izložena je i jedna skica kipara Mislbeka. U vitrinama vidimo rukopise slavnih ljudi i glazbenika i jedno Strossmayerovo pismo. — Do ove izložbene sale nalazi se sekretarijat Umělecke Besede (výtvarni), u kojem vidimo reviju »Život« s reprodukcijama Mokry-a, Sedlačka, Rabasa, Moravca i drugih, mladih i ponešto revolucionarnih talenata, koji žele reformisati staru »Umělecku Besedu«. Svakako je simpatična pojava boriti se za nov izraz, i, nema sumnje, Beseda će uskoro dati Českoj jake slikare.

*

Izložba »Jednote výtvarnych umělcu«, pobuđuje pažnju sa svojom marljivom i solidnom skupinom. Ovo društvo izdaje reviju »Dilo«, u kojoj sam svojedobno napisao kratki pregled razvoja našega slikarstva (srpsko-hrvatsko-slovenačkoga). Ova skupina je orijentisana protivno od »Umělecke Besede«, i zato ovdje ne susrećemo, tako zvane, revolucione radove. Sve je tu mirno i tehnički dotjerano. Ja ću naglasiti najprije krasnu umjetničku kolekciju crteža i skica od velikog majstora (sada već pokojnog) Hynaiza. Tu je nekoliko njegovih radova, koji su ranijeg datuma, a francuske škole, kao: »Načrt k Madone«, zatim: Umývani nohou Kristových i graciozan »Barevny načrt »Paneau« (guache). uz te radove nalazi se odlična busta, preminulog majstora, koju je učinio slikar Obrovski, kojom bi se, međutim, mogli dičiti i sami kipari — tako je to dobra i uvjerljiva portretna busta!

Svjež impresionistički je Blažiček, a ozbiljan Hofman kao crtač i slikar. Zanimljiv u boji je Bubeniček, dok F. Naske ima u »Načrtu Tříkrálový«, novih koloristických vrednota. Kipar Šaloun je izložio interesantnu u formi: »Ponejprv madelem« (bronz). Među slikarima krajolika, ističe se kolekcija O. Štáfla na pr. »Horska boure«. Dalje treba istaći Heřmana, Jakuba, Sejpke, Hladika, Vache Malý, Naskea (sa Brangvinovim efektima u slici »Uroda«, Diblika, Marečeka, virtuoznog crtača J. Procházsku, Jelineka, Stolovskya, Loleka, te libermanski raspoloženog Přihodu.

Kao grafičar i ex-librista, vrijedan je Kulhanek te Kliř sa nacrtima za knjige. Od kipara su zastupani dobro Folkman, Šaloun (Sjednoceni a osvobozeni), Samohrd (portret sl. Soukupove) i napokon spomenuti već slikar Obrovski sa mnogo radova u bronci. — Ova skupina ne želi ići za »modnim« i trenutnim hirovima prezasićene pariške umjetničke sredine, već ostaje pri umjerenom izražavanju, koje možemo nazvati i »zastoj« i »nemoderno«, ili kako mu drago — samo jedno je, što se ne da poreći i bagatelisati, a to je, znanje i tehnička dotjeranost, koja se samo uz talenat može gajiti. Česki je narod zdrav kao i naš te ide stopama svog velikog Manesa i Aleša, a parižlije neka si zadrže sami svoju umjetnost,

koju ćemo poštovati. Češka likovna umjetnost, čuva se trenutnih utjecaja, ide svojim putem, kako sam to opazio i kod grafičke grupe »Hollar« i kod drugih grupa. Zato je njihova umjetnost na jednom zavidnom stepenu, kao i njihova umjetnička kritika, te nam mogu samo za primjer služiti.

*

Stursina izložba je bila produljena na opći zahtjev. Ko želi da vidi velikog češkog kipara, taj mora upoznati radove Sturse, koji odišu velikim znanjem i osjećanjem. Njegovi aktovi, portreti, crteži i slike — sve to odaje velikog umjetnika, koji je i svojim djelovanjem na akademiji odgojio do danas lijep češki, a i jugoslovenski kiparski podmladak. Igra sudbine s tim velikim kiparom je bila okrutna, te je počinio iz nepoznatih razloga samoubistvo, koje je otelo Češkoj jedan rijetki talenat u naponu stvaralačke snage. Ova ga izložba, koju priređuje »Manes« odlično reprezentira.

»Karáskova grafička galerija« u Tiršovom Domu, je jedna vrlo zanimiva kolekcija što slika, što grafike sa neko 6.000 radova. Direktor joj je književnik i umjetnički kritičar Karásek, koji je ovu zbirku poklonio Sokolstvu. On je sudjelovao u prvom grafičkom pokretu Čeha (1894.), kada su osnovali »Moderni revue«, koja je donosila senzacije za tadanji Prag kao grafičare Ropsa, Muncha, Goju. Literni dio redigirao je poljski pisac Přibiševski, autor »Zlatnog Runa«, koje dobro poznamo, a glavnim redaktorom bio je A. Prohàska. Tu smo našli i radove poljskog slikara Wýspianskog, te tada vrlo mlade češke umjetnike, Bileka i Sturzu, koji je radio vrlo dobre litografije, a među prvim radovima, donijeti su Karla Hlavačeka (1874—1898.), koji je radio veoma misaone pastele, poznat s albumom »Prosti boloduše«. Karaskova galerija obuhvata stranu grafiku vrlo dobro, a naročito je slavenska dobro zastupana: Česi i Poljaci, a uskoro i Jugoslaveni.

Od Čeha zastupa najviše grafiku udruženje »Hollar« — od Poljaka »Zwiazek polskich artistow grafikow« iz Warszave, a Jugoslavene će zastupati »Kolegij jugoslavenskih grafičkih umjetnika«. Tako će biti realizirana ona ideja, koju sam naglasio u katalogu izložbe I. češkoslovensko-jugoslavenske, da se grafikom mogu likovne umjetnosti Slavena najbolje i najbrže upoznati, na opće dobro i napredak. Tako će ova Galerija, da ostvari jednu ideju, koja je značajna i pažnje vrijedna.

Posljednja izložba u Pragu bila je »Združeni výtvarnych umělcu severočeských«, skoro mjesec dana u Domu Umělcu. Tamo izložiše daroviti umjetnici, sa svojim inteligentnim osnivačem g. St. Svobodom, koji je izložio snažne slike: »Krajina s mostý«, »Cikám« te »Uličku«. Ova grupa ima težnju, da se emancipira češka umjetnost od eventualnih utjecaja stranih umjetnosti, te u tom smislu djeluje. Izlagala je ova grupa u Hořicih, Litoměrich, L. Bělohrad i Libohovice. Istaći ćemo radove, pune težnji za svoj izraz, kao Sagnerove i Riedla. — Kalous izlaže prijatne pastele, a Müller bakropise. Impresionist je Charvat F. s lijepim brojem radova. Izložili su još Lenhart, Šimak, Lonek (crteže), Urbanova, te Urban nekoliko radova punih pjesničkog raspoloženja. Izložba je moralno uspjela i umjetnici sjeveročeski mogu i dalje nastaviti put k svojoj misli, koja ih u idealima duševno vezuje.

Praha. **M. D. Gjurić.**

MUZIKA

PRED PROSLAVU 100-GODIŠNJICE »HRV. GLAZBENOGA ZAVODA«.

»... da se umjetnost muzike po domovini uopće proširi i razvije i da se probudi ljubav prema ovoj umjetnosti: s osobitim obzirom na značaj jugoslavenske muzike.«

Ilirski kompozitor Vatroslav Lisinski označio je ovim riječima svrhu i cilj društva »Hrv. Glazbeni Zavod«, uvrstivši ih u prvi paragraf pravilnika toga udruženja (1849). Ove sezone (1926.—27.) imade društvo »Hrv. Glazb. Zavod) da proslavi na svečan način stogodišnjicu svojega postojanja.

Na osvitku ove jubilarne sezone izdaje već po drugi put »Hrvatski Glazbeni Zavod« proglas, u kojemu navješta: ».... jednu od najjačih i najzanimljivijih umjetničkih sezona«.

U nizanju samih superlativa (»naj..., naj..., naj...) zaboravio je sastavljač toga proglasa na veliko kulturno i historijsko značenje same proslave. Zaboravio je i na to, kakav bi joj karakter trebalo dati baš obzirom na njezino kulturno-nacijonalno značenje. Radi toga ću malo da se osvrnem na taj događaj prije reda, jer narod kaže, da je kasno poći na misu — iza ručka!

Društvo »Hrv. Glazbeni Zavod« osnovano je doprinosima zagrebačkih rodoljuba, sa svrhom, da odgaja praktične glazbenike (u svojoj muzičkoj školi) i da razvija i budi ljubav za muziku u publici (na svojim koncertima). Sve to: »... s osobitim obzirom na značaj jugoslavenske muzike«.

Tako su bar odredili idealiste, koji su materijalnim i moralnim žrtvama ustanovili to društvo.

Hrv. Glazbeni Zavod je doista uzdržavao učitelje i školu, te prema danim mogućnostima, odgajao praktične glazbenike. Iz škole toga zavoda izašlo je nekoliko uistinu vrijednih naših muzičara.

Danas je muzička škola »Hrv. Glazbeni Zavod« u državnim rukama (Kr. Muzička Akademija), a društvu »H. G. Z.« preostala je samo još dvorana za koncerte, briga za priređivanje tih koncerata u Zagrebu, te lijep kapital, koji se svake godine uvećava.

Društvo »Hrv. Glazbeni Zavod«, riješeno je brige oko uzdržavanja muzičke škole, nije znalo što da počne. Odlučilo se na kraju na priređivanje koncerata u širem opsegu.

Kako među članovima društva »Hrv. Glazb. Zavod« nema stručnih muzičara (a u koliko ih možda imade, to njihov broj iščezava u moru članova amatera i potpunih muzičkih diletanata), tako, te je sva briga oko priređivanja koncerata pala u ruke članova upravnoga odbora toga društva, koji su i opet redom — amateri ili muzički diletanti.

Okupirani zvaničnim svojim radom, odbornici »Hrv. Glazbenog Zavoda« povjerili su brigu oko koncertnoga poslovanja jednom čovjeku, koji (po nevolji!) također nije muzičar, šta više, koji sam izjavljuje, da se u muziku baš nikako ne razumije!

Uslijed toga je koncertna poslovnica »Hrv. Glazbenog Zavoda« u Zagrebu direktno upućena na milost, bilo kojoj tuđinskoj koncertnoj poslovnici, od koje zavisi: što će, koga će i kako da sluša zagrebačka publika.

Blizina Beča je uzrokovala, da je Zagreb postao neka muzička kolonija, u koju razni bečki poduzetnici (kao Gutmann i sl.) rasprostranjuju svoju »robu«,

Kraj takovih »dobrih odnošaja« sa Bečom izvrsno pazari bečka centrala i zagrebačka filijala, to jest: zagrebački upravitelj koncertne poslovnice »Hrv. Glazb. Zavoda«.

Samo se zarađivanje lijepih para vrši pod zaštitom društva »Hrv. Glazb. Zavod«.

Jasno je, da neće bečki Gutmann & Co. nama da šalju takove umjetnike, koji mogu da ispune zahtjeve pravilnika našega »Hrv. Glazb. Zavoda«, te k nama doći sa namjerom, da kod nas doista probude ljubav prema muzici »... s osobitim obzirom na značaj jugoslavenske muzike«.

Držim, da udruženje »Hrv. Glazb. Zavod« ipak nije osnovano samo zato, da se obogaćuju bečke muzičke agenture i njihov zagrebački eksponent.

Bečki nas umjetnici posjećuju »... s osobitim obzirom na značaj jugoslavenske — valute«, a svaki, tko misli drugačije, znači, da je veći idealista od pokojnih Iliraca.

Što onda znači bučno bačeni plan nove, jubilarne sezone (1926.—27.) u kome nam koncertna poslovnica »H. G. Z.« obećaje neka »naj« istaknutija imena umjetnika — prvaka velikoga svjetskoga glasa«?

Prepuštamo vremenu da dokaže, koliko će tih reklamiranih umjetnika doista doći u Zagreb, a koliko će ih izostati, »radi nepredviđenih zapreka«.

Po dosadanjim iskustvima nemamo od navedenih imena (u većini) da očekujemo ostvarenje proslave našega kulturnoga datuma, s razloga, što osim virtuozne tehnike, većina navedenih gostiju nema što drugo da nam prikaže.

Programi?

Mi u Zagrebu imademo naročitu priliku da slušamo jednu istu kompoziciju po pet i po sedam puta. Kod toga »muzičkoga kljukanja« je najgore, što takove, često ponavljane kompozicije, poznaje naša publika i suviše dobro sa raznih čajanki, iz salona i plesova sa »koncertom«.

Takovim se muziciranjem smisao za muzičku umjetnost i njezin razvoj ne može da podiže. Baš protivno! A »Hrv. Glazb. Zavod«, makar da imade štampane i jasno stilizovane statute, ipak se ne brine za to!

Da koncertna poslovnica »Hrv. glazb. Zavoda« nekako maskira svoje tuđinsko poslovanje, najavljuje svake godine i 3 imena domaćih umjetnika (Stančić, Tkalčić, Hržić), koji su, bez svoje krivnje, postali smokvin list za »poslovanje« koncertne poslovnice »Hrv. Glazb. Zavoda«.

Istina je, da se izvan djelokruga koncertne poslovnice »Hrv. Glazb. Zavoda« izvode koncerti pod firmom »Intimne Muzičke Večeri«. Na tim se koncertima dopušta, u posljednje vrijeme, da dođu do riječi i djela domaćih naših kompozitora, koji su, većinom već prije toga bili javno izvedeni: na privatnu inicijativu, izvan okvira društva »Hrv. Glazb. Zavod«.

Odbor društva »Hrv. Glazb. Zavod« izjavljuje, da se koncerti sa tuđinskim umjetnicima (u priredbi njegove poslovnice) nužno moraju da davaju, s razloga, što jedino ti koncerti omogućuju izvedbe »Intimnih Večeri«, a sa njima i izvedbe domaćih autora.

Međutim je istina, da deficit za priredbu »Intimnih Večeri« potpuno pokriva, i još daleko nadmašuje iskazana čista dobit same koncertne poslovnice »Hrv. Glazb. Zavoda«.

Pribrojimo li k ovoj dobiti još i dobit od plesova, koji se i opet omogućuju u dvorani »Hrv. Glazb. Zavoda« samo radi »Intimnih Večeri«, pa dobit od državne najamnine za uoptrebu školskih prostorija »Hrv. Glazb. Zavoda« za »Muzičku Akademiju«, dolazimo do zaključka:

da današnje poslovanje društva »Hrv. Glazb. Zavod« imade karakter čisto trgovački, a ne kulturno-nacijonalni, kako to zahtijeva pravilnik toga udruženja.

Uzmemo li u obzir »Glazbenu Maticu« u Ljubljani, koja sa znatno manjim sredstvima djeluje ipak blagotvorno na razvoj slovenačke muzike, što dokazuje svojim uzdržavanjem muzičke škole, koncerata, muzičkih edicija gotovo sviju slovenačkih autora, — moramo tim teže da osjetimo nesposobnost među vođama društva »Hrv. Glazb. Zavoda«.

Žalosno je i sramota je, koja treba da bude zabilježena u javnosti, da »Hrv. Glazb. Zavod« i u samoj godini svojega stotoga jubileja ovako omalovažava i potcjenjuje domaće naše produktivne i reproduktivne umjetnike.

Domaći umjetnici, kraj sviju uspjeha na koncertima u inostranim centrima, kao i kod kuće, prinuždeni su, da sami o vlastitom trošku prave propagandne koncerte jugoslavenske muzike: prije, kao i danas još.

Istodobno koncertna poslovnica »Hrv. Glazb. Zavoda« uvodi sa bučnom reklamom tuđince u naš muzički centar, u istu dvoranu, kojoj su osnovatelji njezini namijenili bili sasvim drugu zadaću!

Kad dođe prilika, kao sada ova proslava, morat će »Hrv. Glazb. Zavod« ipak da se obrati na domaće umjetnike. Tu mu strani ne pomažu!

Prema tome možemo da se nadamo, da će ipak svake stote godine »Hrv. Glazb. Zavod« da se oduži svojim narodnim umjetnicima. Pitanje je samo: hoće li ovi toliko dugo da požive, kako bi mogli da zahvale upravi »Hrv. Glazb. Zavoda« za toliku pažnju?

Kraj životnih sredstava naših profesijonalnih muzičara, sumnjam u mogućnost realizovanja ovako idealne zadaće!

Kraj svega toga, naši bi umjetnici imali već i danas pravo da zahtijevaju, da u prvom redu dođu oni u svojoj domovini u obzir, a ne da ih se zapostavlja kraj tuđinskih umjetnika, istih, ili lošijih kvaliteta.

Propagandom domaćih umjetnika (produktivnih i reproduktivnih) došli bi mi i do naše muzike. To je zapravo zadatak »Hrv. Glazb. Zavoda«.

Osim toga bi bila dužnost koncertne poslovnice »H. G. Z.« da domaće umjetnike šalje u istom smjeru u inostranstvo, kao što prima strane k nama.

Na bazi udruženja za umjetničku izmjenu i propagandu, moglo bi se ostvariti sve ove zadatke, tim prije, što mi danas imademo i svojih prvoklasnih umjetnika i svojih kompozicija čistoga jugoslavenskoga biljega.

Nemamo sposobnoga koncertnoga vođe. Dosadanji trgovački sistem u poslovanju koncertne poslovnice »H. G. Z.« ne može, ne zna, i ne će da djeluje na korist naše muzičke kulture.

Ne može, ne zna i ne će ni u vlastitoj domovini da organizira koncerte u pokrajinskim gradovima. Za to nema vremena, a možda i premalo »nosi«.

»Hrv. Glazbeni Zavod« pušta poslovođu svoje koncertne poslovnice, da već drugu sezonu »slavi« naš veliki nacijonalni događaj — stogodišnji opstanak muzičkoga društva — sa tuđim umjetnicima. Tom bi prigodom

mogao »Hrv. Glazb. Zavog« da izmijeni svoj pravilnik u duhu faktičnoga svojega muzičkoga djelovanja u našoj sredini.

Hoće li, naprotiv, »Hrv. Glazbeni Zavod« da i dalje zadrži statut idealiste Lisinskoga, neka prigodom svoje stote godišnjice obračuna sa nesposobnjacima, trgovcima i spekulantima u svojoj sredini, koji onemogućuju provođenje ideja našega autora »Porina«.

Ne učini li to, pretvorit će se »Hrv. Glazb. Zavod« do skora vremena u pokrajinsku filijalu bečke centrale »Gutmnn & Co«, te će postati (zajedno sa svojom lijepom dvoranom, sa 4 klavira, sa upravnim odborom i g. Mihajlom Markovićem) teren za eksploataciju dinarske valute posredstvom — Muzike.

»Hrv. Glazb. Zavod« ne smije da bude ni »Dancig — room«, i ako se u njemu priređuju plesovi (sa čajem i bez njega), navodno za to, da se omogući priredba »ostalih« koncerata.

Istina je, da se ne može da živi samo od ideala, ali je istina i to, da umjetnost nije samo »Geschäft«.

»Hrv. Glazbeni Zavod« su osnovali naši idealni kulturni borci. Njemu je namijenjena najljepša misija, koja je izražena u zadatku razvijanja naših umjetnika i širenja naših kompozicija: na korist odgoja naše muzičke publike i stvaranja (time u vezi) naše muzičke kulture.

Tko inače tumači zadaću toga udruženja, falsifikuje ideju vodilju i pisano slovo statuta njegovih, pa mu je mjesto sastim negdje drugdje, a ne — u redovima naše stogodišnje muzičke ustanove — »Hrv. Glazb. Zavoda u Zagrebu«.

Hoće li dakle trgovci iz hrama?

Zlatko Grgošević.

BILJEŠKE

KOMENTAR DRAMI »MOMAK-DJEVOJKA«.

Događaj se zbiva u planinama, između Bosne i Dalmacije, koncem 17. stoljeća, kad u tome kraju nijesu faktično vladali Turci. Puk u tim gorskim naseljima živе samosvojno i patrijarhalno; drže se starodrevnih običaja, a junašto i vjera, izmiješana poganstvom, najveći su mu ideali.

Jedna mu je od glavnih želja muško potomstvo, koje nosi ime plemena, čuva tradiciju, stiče mu glas i brani čast, koja mora ostati nepovrijeđena. To je uzrokom krvnoj osveti pa, zbog rodbinskog ponosa, bezuvjetno se traži: »Oko za oko, zub za zub, glava za glavu«.

Kad u nekom rodu, na bilo koji način, nestane muških potomaka, starodrevni je i posvećeni običaj, da jednu od ženskih preobuku na mušku i oružaju te zavjetuju, da se nikad ne će udavati. One se općenito zovu »momak-djevojka«, u Bosni »muškobana«, a u Arbaniji »tombelija« od turske riječi »tombe«, što znači — zavjet.

Taj je običaj vladao u centralnim i južnim dijelovima našega naroda sve do konca 19. stoljeća, a naročito u zabitnijim krajevima. Dokumentiran je mnogim djelima o narodnom životu na pr.: Gerasim Zelić: »Žitije«; »Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena«; Medaković: »Život i običaji Crnogoraca«; Erdeljanović: »Naselja srpskih zemalja«; Milan Jovanović-Batut u »Braniku«, sv. od decembra 1885.; Vuk Stefanović Karadžić u »Rječniku« kod riječi »tobe«; M. Miljanov: »Primjeri čojstva i junaštva«; Ćorović u »Narodu« od god. 1907. te Ivan Zovko u sarajevskom »Glasniku Zemaljskog Muzeja«, sv. IV. itd. O tome su predmetu pisali i neki strani antropolozi i folkloristi, na pr. Nijemac Hilferding i Englez E. Westmarck, što sve navodi i citira Dr. Tih. Gjorgjević u svojoj knjizi: »Naš narodni život«.

Takova »momak-djevojka« mora da vrši sve vanjske funkcije muškarca svoga kraja. Nosi muško ruho i oružana je, puši i pije, ide u boj, vrši krvnu osvetu, druži se najviše s muškarcima, ima »posestrimu«, nazivlju je muškim imenom itd. Nitko ne smije pokazati, da je ona ni po junaštvu »inferiornija od muškarca, ali treba da to svojim vladanjem zasluži. Inače bi osramotila ne jedino sebe, nego cijeli rod, čitavo pleme, kojemu pripada.

Neke su djevojke podobne da savladaju svoje »ženstvo« i da ovaj zadatak potpuno izvrše. Najveća im je sreća bila u junaštvu; ozbiljne su i mrke, pače im se i fizionomija, nekako po mušku izmijeni: zadobiju oštrije crte lica, mrk pogled i brci im, barem nešto, porastu. Ima primjera, kao što I. Zovko u »Narodu« od g. 1907. priča o Bosni, da se u drugo žensko čak i zaljube.

Naprotiv, u većini ovih inače rijetkih slučajeva, bilo je najviše takovih, koje su nježnije naravi, no prilike ih natjeraše da postanu »muškobane«, »tombelije«, ili spadoše u »momak-djevojke«. U takovim zgodama morao je da nastane konflikt među njezinom ženskom prirodom kojoj je svojstveno da se zaljubi u muškarca i uda, da bude milosrdna i nježna — i među krutim zahtjevima tradicije i zavjeta da žive u celibatu, samo kao junak, dika i osvetnik plemena.

Taj momenat srčika je drame »Momak-djevojka«, a zatim dolaze uporedni i sporedni elementi, koji taj sukob još više zapliću i zaoštravaju: Momak-djevojka koja prekrši zavjet, podvrgnuta je bila rodbinskom i narodnom sudu. Nju je trebalo zašiti u vreću i utopiti ili, ako nije za to zgode, kamenovati. U ovome su bili neumoljivi i sami roditelji »prestupnice« i ostala rodbina.

Na razvoj događaja i kolorit drame utiču još: ljubomora; narodno vjerovanje, kako djevojka može začeti dijete na više načina bez muškarca; svetost zakletve, no i to, da ju je dovoljno formalno izvršiti; načelo da »tko se ne osveti, taj se ne posveti«; preziranje novca, a poštivanje samo onoga, što služi junaštvu i ljepoti; vjerovanje, da se, pomoću »čarobnog napitka« može netko u čeljade zaljubiti ili ga zamrziti — pa slično.

U drami »Momak-djevojka«, tri su glavna elementa pa i riješenja u drami:

a) Tragika, što nastaje iz toga, kad momak-dejvojka po svojoj prirodi, ne može da bude pravo muško. Ovdje je i aluzija na današnji pokret nekog dijela ženskih, koje bi htjele da i po zanimanju i po vanjštini izmijene svoju prirodu te budu što i muškarci, ne uviđajući od toga štetu za društvo i komičnost takova protivprirodnog nastojanja;

b) narodno pravno mišljenje, da samo narod može krivcima suditi i nitko drugi;

c) spoznaja, kako je nužno sporazumijevanje i ljubav, te narodnu krv i energiju štediti za buduće rvanje s narodnim dušmanima radi sopstvene nezavisnosti i oslobađanja potlačene braće.. Istom onda treba da i ženske budu kao muškarci, a dotle neka rađaju osvetnike.

D. Š.

UROŠ PETROVIĆ: ZA SVAKI DAN.

Izdanje S. B. Cvijanović, Beograd 1926.

Uroš Petrović, jedan od pismenijih kritičara oko Skerlića, danas već mrtav (umro 915.) razvija na ne-

koliko desetaka stranica svoje, često vrlo pronicljive i originalne, misli o književnosti i svemu onome, što je s njom u vezi. Te misli, izrečene kao u zapisima kratko, bez uvijanja i dokazivanja djeluju na čitaoca uvjerljivo, a često su u stanju da mu sugerišu i jedno mišljenje, koje on prije nije imao, ili ga bar natjeraju da razmišlja o tim stvarima. Na jednom mjestu ove knjige veli pisac: »Često čitaoca bolje ubeđuje jedan primer no čitava strana dokazivanja. To dolazi otuda, što je jedna psihološka istina dostupnija u konkretnoj formi doživljaja no u apstraktnoj formi dokaza i upravo, dokaz će postati dokaz tek kad se osloni na doživljaj, bez ovog oslonca on ne znači ništa, jer ga mi ne možemo razumeti«. Iako ta misao nije nova, jer je dokazuje i potvrđuje i školska psihologija, ona često puta, primijenjena na misli u ovoj knjizi, izlazi još jasnijom i potvrđenijom. Iz svake misli, izrečene, ili o čitanju, ili o uzgajanju samoga sebe, ili o odnosu pisca i kritičara ili o individualizmu, očituje se duboko osvjedočenje piščevo, jer govori samo o stvarima koje su mu potpuno jasne i o kojima ima izgrađeno shvatanje. Na nekim mjestima te misli podsjećaju na misli Bogdana Popovića, koje opet nisu samo njegove misli, ali ipak ona uvjerljiva nota u njima, nota nekih nepretencioznih književnih ispovijesti, daje tim mislima neki lični biljeg. Po tom se one i spašavaju od banalnosti, u koju najčešće zapadaju knjige ovoga karaktera, a u tom je njihova sva vrijednost.

In.

FRANE COTA.

U ovom broju donosimo reprodukcije radova mladoga kipara Frane Cote, da upoznamo našu publiku s tim umjetnikom najmlađeg našeg naraštaja. Cota je rođen u Kninu 1898. god. Srednju školu svršio je na Sušaku, a umjetničku akademiju u Beču. U Beču je učio kod profesora Hollmera, a kasnije i u Pragu kod Sturse. Sada studira arhitekturu na tehnici u Zagrebu. Izlagao je prvi put u Beču 1922., zatim postaje članom »Proljetnog Salona« te izlaže u Zagrebu 1922., u Pragu 1923., opet u Zagrebu 1923., pa na dekorativnoj izložbi u Parizu 1925. i na međunarodnoj grafičkoj izložbi u Zürichu, Bernu i St. Gallenu 1926. Sada će izložiti više skulptura na izložbi »Proljetnog Salona« u decembru o. g., kojom prilikom ćemo donijeti i opširniji prikaz o njegovim radovima.

NOVE KNJIGE.

Vladimir Dvorniković: Tipovi negativizma, Zagreb 1926.

Dr. Josip Matasović: Zagrebački kućni namještaj polovinom XVIII. stoljeća. Zagreb, 1925. Posebni otisak iz »Narodne starine«.

Nemet-Beer-Nikolić: Čitanka s priručnim udžbenikom za viši odio šegrtskih (zanatničnih) škola. Zagreb, 1926. Naklada »Narodne Knjižnice«. Cijena Din. 70.—.

Jovan M. Popović: Bakine priče. Sa 30 slika. Zagreb, 1926. Dječja knjižnica V. knjiga. Nakladom »Narodne Knjižnice«, Zagreb, Vojnička 13. Cijena Din. 10. Ukoričeno Din 18.—.

A. Harambašić: Antologija. Uredio i predgovor napisao dr. A. Barac. 1926. »Naši pjesnici« XII. Zagreb, »Narodna Knjižnica«. Cijena Din 15.—. Ukoričeno Din. 20.—.

Božo Lovrić: More, roman. Izdanje »Zabavne Biblioteke« Zagreb 1926. Cijena Din. 18.

Miroslav Krleža: Izlet u Rusiju. Izdanje »Narodne Knjižnice«, Zagreb 1926. Cijena Din. 25.

Ranko Mladenović: Dramske Gatke II. Daća. Izdanje S. B. Cvijanović, Beograd 1926. Cijena Din. 20.

Aleksander Vučo: Krov nad prozorima. Pesme, sa slikom pisca od Marina Tartaglie. Izdanje S. B. Cvijanović, Beograd 1926. Cijena Din. 30.

Stanislav Vinaver: Čuvari sveta. Pjesme. Izdanje S. B. Cvijanović, Beograd 1926. Cijena Din. 10.

S. Stanojević: Narodna enciklopedija SHS. 13. svezak (Krstić—Kuhač). Izdanje Bibliografskog zavoda, Zagreb 1926. Cijena Din. 45.

Seton-Watson: Sarajevo. Studija o uzrocima svjetskog rata. Izdanje »Nove Evrope«, Zagreb 1926. Cijena Din. 60.

Šemsudin Sarajlić: Nova Turska. Sa više tabela i jednom kartom. Piščevo izdanje, Sarajevo 1926.

M. Potočnjak: O reorganizaciji državne obrtne škole. Zagreb 1926.

V. Dvorniković: Duše juhoslavenské melancholie. Na češki preveo dr. V. Měrka. Izdanje »Jihoslovanska knihارna« 1926.

R. Drainac—M. Buli: Dve avanturističke poeme. Izdanje biblioteke »Hipnos«, Beograd 1926.

Josip Medved: Podižimo škole i za gluhonijemu djecu. Izdanje društva za pripomoć gluhonijeme djece u Zagrebu 1926. Cijena Din. 10.

J. Iljadica—B. Dulibić: Jedra. Almanah kršćanskog demokratskog đaštva (1911.—1926.) Šibenik 1926.

PREGLED REVIJA, statistika zagrebačkog kazališta (sezona 1925.—26.) te osvrti i kritike nekih novih knjiga nisu mogli u ovom broju izići radi ograničenog prostora Feuilletona, nego će izići u narednom broju, koji izlazi 1. listopada.

PRESELJENJE POSLOVNICE »VIJENCA«.

Uprava i uredništvo našega lista nalazi se na Prilazu broj 9. Poštanska adresa ostaje ista (Zagreb 6, pošt. pretinac 54). Uredništvo prima svaki dan od 11—12 sati,

IZ UPRAVE.

Da naš list uzmogne steći što više stalnih pretplatnika, želi uprava u pojedinim mjestima namjestiti svoje **povjerenike, koje će za njihov rad posebno honorirati.** Posao bi tih povjerenika bio, da organizuju u svom mjestu posao oko širenja našega lista, ubiranja pretplate itd. Molimo naše cij. pretplatnike, koji bi bili voljni preuzeti takovo povjereništvo, da nam to jave ili da nam saopće imena pouzdanih ljudi u svom mjestu, za koga misle, da bi se toga posla htio primiti, da se uzmognemo na njih obratiti.

U svakom slučaju molimo naše pretplatnike, da nas podupiru redovnim plaćanjem pretplate i širenjem našega lista među poznanicima. Samo tako moći ćemo list održati na željenoj visini.

Izdavači i vlasnici: Dragutin Nemet i drugovi. Tisak štamparije „Lino-Tip" Zagreb, Ilica 65